

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Petri György* hagyatékából • 1231
Horatius: Florushoz (*Kőríz Imre fordítása*) • 1247
Kovács András Ferenc: Tág őszi kvintett • 1252
Bertók László: Fekete tejút, hangyák vonulnak • 1254
Ahogy hátrafelé, ahogy betolat • 1255
Ágh István: Valahol az a réges-régi • 1256
Karinthy Márton: Ördögöröcs (Utazás Karinthyába)
(*Részletek*) • 1258
Rapai Ágnes: Arcpoétika (Versek készülő
karikatúrakötetemből) • 1274
Balogh Tamás: Örley István „Iskolá”-ja • 1275
Örley István: Andris • 1287
Határ Győző: Álmatag oroszlán • 1294
The Human Predicament • 1295
Arcok • 1297
Tényálladék • 1298
Ferdinandy György: Lomtalanítás • 1300
Sumonyi Zoltán: Bologna, 1995. szeptember • 1313
Székács Vera: Ismerős szavak, ismerős történet • 1315
Raúl Rivero Castañeda: Alíz az országban • 1316
Házkutatás • 1318
Kérdések (*Székács Vera fordításai*) • 1319
Füzi Izabella: Szindbád és a nők (A szerelem emlékezete
a Szindbád-novellákban) • 1320
Kelecsényi László: Az utolsó kéz • 1325

- Villányi László*: Fénykép öt éves korából • 1331
Ötven felé • 1331
Ötven év • 1332
Szakács István: Spring Collection • 1332
Hannes Böhringer: Európa nyugatra hurcolása
(*Nádori Lídia fordítása*) • 1337
Kántor Péter: Hét gyerekvers • 1342

FIGYELŐ

- Bodor Béla*: „...ugyanaz a nap sokszor...” (Tandori
Dezső válogatott versei) • 1345
Fábián Márton: Találtam egy novellát (Cserna-Szabó
András: Egy nő azonosítása) • 1350
Radnóti Sándor: Igazolatlan (Gerlóczy Márton:
Igazolt hiányzás) • 1353
Rugási Gyula: József könyve (Széfer József.
A tanítványok tanulmánykötete
a tanítómester [Rabbi], Prof.
dr. Schweitzer József tiszteletére,
80. születésnapja alkalmából) • 1354
Fülöp Endre-Pogonyi Szabolcs: Két bírálat egy könyvről (Pierre
Manent: Politikai filozófia
felnőtteknek) • 1358
Harmat Pál: Venus büntetése (Birgit Adam:
Die Strafe der Venus. Eine
Kulturgeschichte der
Geschlechtskrankheiten) • 1369

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

PETRI GYÖRGY HAGYATÉKÁBÓL*

[LERÉSZEGEDNI VOLT A LEGJOBB]

Lerészegedni volt a legjobb.

Nem tudom, láttál-e már árvizet?
A lépcsőt, a hajóhidat,
a kerthelyiségre szolgáló fabódét
(ahol izzadtan sörre vártunk
viharra váró nyári órán)
habok közt le-fel imbolyogni?
Láttál-e árvizet
rönkökkel locsogni
a hajóállomás pénztárlakánál?
(Hol beharapott szájjal
néztük egymást,
köröttünk fegyelmezetlen gyerekhad,
rikácsoló, rúzszozott tanítónők.)

Lerészegedni volt a legjobb.
És az is milyen ritkán adatott.
A gátlástalan fájdalom, mit végre
már én sem vettem komolyan.
(Mivel csak kétértelműen lehetett élnem,
cserélve és visszacserélve
idézőjelre, kérdőjelre
a felkiáltójelet, pontot.)

*

Belülről kifelé írok
– így tanácsolja Kerouac,
s mi tartson vissza elfogadni
egy értelmetlen kijelentést:
ha számomra heurisztikus
jelentősége van. Tekintsük
a mondatot, mint csipeszt
vagy baltát.

* Az itt közölt írások tudomásunk szerint még nem jelentek meg nyomtatásban. Igyekeztünk időrendbe szedni őket. Ahol tudjuk, közöljük a megírás dátumát. – *A szerk.*

Maja Boriszova (biszex),
 január óta Szófiában
 kezelik, összezúzta magát
 kocsijával a burgaszi úton,
 Stanley, amerikai exférje
 fejét ingatta rosszallóan;

(Meliszova?)

„kádergyerekek exkluzív
 magánya” mormogom magamban
 „a sanghaji kiküldetés,
 aztán a nevelőintézetek,
 aztán a jóvátétel, a párt
 segítő keze, mely kitörte
 korábban apád csigolyáit.
 Én maradok a halottakkal.”
 Így morgok magamban gyűlölködve.

Nem maradok a halottakkal sem,
 halálukat sem oszthatom meg.
 Hibájuk bűne elhatárol tőlük,
 engem árva Marat-jelöltet,
 éretlen ifjút, s – mégis: mint apát,
 ki nem sírhat fia sírjánál.
 Igen, ostoba férfiletünk
 s kőporízú gyöngédtelenség,
 nem enyhíti a No pasaran
 népi demokratikus rendőrség,
 szabadság pántlikás balettje.
 „Több eszed lehetett volna”
 mondom neki, mint szentenciózus atya.

*

„Zsidók éveihez ezer
 évet kell adni, így tartják.
 Hát az enyémhez kiét,
 az enyémhez kiét, hányakét?
 Senkiét. 26 évvel
 vagyok hozzátok mérhetlen korú.
 Mögöttem nincs idő.
 A renegát mögött a szakítás van.
 És a hitehagyottnak nincs hová
 fordítani fejét, csavarhatja tovább,
 mint a tiéd csavarták; a 360°-os szög után
 „kitüntetett pontot” nem talál.

*

Ki volt az első, aki „Isten!” kiáltotta, és
 rámeredt a néma cellafal,
 a koszos sziklabörtön, és még egyszer „ISTEN”
 kiáltotta, és nem felelt a döglött oroslán,
 s hozzáivárodott, úgy látszik, elfáradt hinni benne.
 S a gutaütött fa, kiben bízott, mert vágypalannak tetszett,
 az is gyengének bizonyulna, s e remeteség végóráján
 orvul megered – –
 Ki volt, aki a fületlen sivatagban
 felordított: *Miért* heréltem ki magam!
 – s nevetséges se volt. Mert ki nevetett volna?

*

Bocsáss meg a lányod helyett,
 kit kihűlt szívvel ölelek:
 nincs helye irgalomnak, vágnak:
 szívemben álmatag utálat.

– Mi van veled? = Nem érdekes.
 – Tudom, egyszer majd nem szeretsz.
 Nehéz lesz majd nélküled élnem.
 = Nem lesz nehéz. De hagyjuk ezt.

Nézem a sose látott tengert,
 mint képeklapon, partra tör;
 a testi kötelezettségek,
 az azutáni gyöngédségek
 érzete előre gyötör.

*

Az őrült fák növesztik magukat
 fekete földből, homokból, betonból,
 kifeszítik maguk lapályból, dombból,
 terpesztik érzékeny leveleik.
 Tenger, ott ahol, véget ér,
 nem könyörög értelemért.
 Határtalan látóhatárunk
 mögött émelyítő mosolya tátong –
 mint öled. Azt mondod, szeretsz,
 s én nem értem.

*

A teherautók lihegő pofája rémít,
 mindenfajta keréktől a hasam féltem,
 a csípő tövis ropogását félelem
 – de szállodaszobánk tizenhat emelet...
 Éjszaka, ha majd ébren fekszenünk,

kiléphetnék mellőled,
megmutathatnám még egyszer neked,
mint járda menti korlátlánc felett
a könnyű atlétamozdulatot.
Búcsúszavam ennyi volna? „Na, jó!”

(Csak gyöngé voltam? Én ezt
nem hiszem. Erényhez szerencse is kell.
És nem volt több szerencsém, mint erényem.)

Lennél álmétkodó végtisztességem?

[1969]

HA LEHET MÉG

Béklyóm: a volt napokat széttöröm,
és érzem még egyszer: mire születtem!
hetykén és dúltan, ami nem lehettem:
vágat feléd – de biztosabb szerelmem
hívón s lihegve már lábadozok ül.

Ha lehet még becsületes öröm,
különb annál, mit elgondolni tudtam,
amit a hitt és vágyott háborúban
világra jönni várok. Szabadultan
szabadítani; szeretni, nem kedvetlenül.

Erőt érzek, s értelmét, mért tűröm
a nyűgöt, hámat, s hogy fekszik vetetlen
ágyon elgyötrött tagokkal szerelmem,
s hogy miért boldogság ez, hihetetlen!
nélküled imbolyognom és verődni.

1970

EGY SZÍNÉSZ EMLÉKÉRE

Gérard Philippe mosolya,
 Fanfan la Tulipe – –
 érdes, agyondohányzott hangja,
 amikor Villont mondja:
 „Frères humains qui après nous vivez
 N’ayez les coeurs contre nous endurcis...”
 Gérard Philippe kisfiús
 mégis férfias lénye.
 Gérard Philippe élőlény.
 De amikor
 a porladási
 idő lejártával
 a tetemét beszántják,
 akkor már: se kisfiú, se férfi,
 a kotró toldaléka,
 se Gérard, se Philippe.

ANNÁNAK ÉS ZOLINAK

Barátaim, gyilkos ügyében is
 Háromig számolok előbb – hogyses mellé állnék.
 A harag jó *tanácsadó*,
 De ne válasszuk elnökké.
 Oly sok szándék
 áporodik erőszakká e világon!
 Legalább mi
 Várjunk türelemmel,
 Hisz nincs mire. Tömör
 Szelídségünket ne aprózzuk el; egymillió fontos
 Szájjárunk bankjegyét ne váltjuk
 Szájalás aprójára.
 A politikánál
 Fontosabb a
 Pali töke,
 A Vakpalié, aki mindent lát.

Szigliget, 78. 04. 29.

GYURI SCHEINT UNWAHRSCHEINLICH

Magad körül háromszor fordulj, s aztán hugyozz az izzó szarra.
Sisteregni fog.
Dögszagot, ördögszagot áraszt,
mint a lepipilt kazánsalak.

Bukj alá!
Vegyülj el!
Oszolj szét!
Menekülj!
Látványyá cincál szét a szomszéd.

Ott vagy, ahol. Feléd lohol
a KÖRZETI MOZGÓ POKOL.
Feleséged egy hárpia
– kéne egypár pohár pia.
A piacon hegel, heiheidegger,
halfarkú sellingnő, hadirokKant
és épp nincs nálad üres cekker – – –
csellengő filozófus,
üres reggeli fejjel
összekocódó, visszaválthatatlan üvegekkel – – –
pedig káoszt is van, nehésvízfej,
zsenge paraj és metaraj
és később nem tudott magyarázatot adni arra, hogy miért
érezte ellenállhatatlan késztetést arra, hogy a csarnok be-
járata előtt fölborítson egy őrizetlenül hagyott targoncát,
amiről a golden alma alól egy valószínűtlenül apróvá töpö-
rödött öreg néni holtteste zuhant az úttestre.
Jöttek a helyszínelők, a szagértők,
mindenféle kérdéseket intéztek hozzá,
én ledőltem a szétgurult almákra,
és minden kérdésre (pl. önnek hány édesanyja van?)
azt válaszoltam: meta para.

S

1

Semmitlen semmi.
Míntha abban a nagy lavórban, ahol
fürödtél és fürödtem (volt egy másik
Sára is később, még nem halt innen Téged).

Ha együtt maradunk: minden rosszabb lett
volna, fészkelődő figurák lennénk:
Te zongoratanárnő, én meg a kocsmában
rohadnék, mert nem bírnám, hogy a kis rohadtak
klimpíroznak. És te is innál.

2

Semmise Sára, Sehogyse Sára,
Sohase Ssss

Kuss, Gyuri! Poétikailag tényleg
– hogyan is mondjam – *hálás* neved van:
a trochaikus Á-A,
a réshang meg a pergetőhang (S-R). Hogyan

lehettem „olyan” állat? Te hamukupac!
Valljuk be: öt évnél tovább nem tartott volna – – –
Sag schon! Nem a tartam minősít.
Mért kellett ez a halál-hajcihő?

Senkid sem él már: gyereked, anyád: halott.
A lakás, ahol laktunk, raktár megint,
a Mátyás téren: késelők, kurvák, nyugdíjasok,
járókelők. Kimaradtál

(noch dazu) e pezsgő pocsolyából,
repülőstengerből, ahol szikkadunk, békák!
Ez így nem igaz. Érdekes lett
volna, ha kibőjtölöd, ez a húsz év,

amióta... Különben: enyészni sem tudsz.
Bár hozhattalak volna haza. Egy sószóróban.
És mondhatnám: Parancsolsz? Egy kis sára?
Kedves. Négy betű. Szókép.
Mondom, két vízköpés közt: SÁRA, SÁRA!

MÁJUS

Nem ideje ez még a sietésnek
ugri halálba. Légy, aki kivár.
Lám csak, az első légy már föléledt,
a beretválkozótükrödön mászkál.
Szürkén, de mégis: csillan a bágyadt piszok
(mármint: piszok *neked* [:Nekem] e nemes potroh,
de nem Atyánknak, ki szerzette őt is,
téged sem különben, s e fagyos májust).

Dunaalmás, 1982. május 8.

VEGETÁRIÁNUS-TÁL ÜBÜ PAPA MÓDRA

Mészárolj le két tucat
daliás uborkát.
Nyúzd meg, négyeld fel őket.
Most durván tört sót reájok,
s hidegre vélők! Ezután
fürössz önvérükben
kövér, pocakos paradicsomokat
(csípős borsot a tetemekre).
Most ifjú hagymát metélünk,
gyöngye petrezselymet kaszabolunk.
Roppants diót, óvatosan, egészben
emeljed ki az ikeragyvelőket,
elő a darálót, s garatba a tekervényeikkel!
Miszlikbe vágunk néhány paprikát,
zellert aprítunk, padlizsánt sarabolunk.
Ha már halljuk a besózott uborkák
halálhörgését,
s a paradicsomok fetrengenek az
iszamos vágódeszkán: frissen szaggatott
salátaszárnyakkal bélelünk
egy öblös hóhértalat,
a pihegő salátatesteket
cukros ecetbe fojtjuk.
Begyűjtjük a hullákat, s ezüstlapáttal
mindőjüket a közös sírba hányjuk.
Ojtott tejföllel nem fukarkodunk.
Parmezánból emelkedjék a gyászdomb.

Hidegen tálaljuk. (Esetleg:
ropogós gyászzenét adunk fel hozzá.
De ez el is maradhat.)

BÚCSÚ PÁRIZSBAN

(Negatív nászút?)

Szörnyű mennyországom,
ahol
minden egyszerre van.

Szerelmünk elmúlt,

de a múlt nem múlik el,
nem *hígul*, nem *enyész*.
És a múlt nem az emlékezés

Vagy vason rozstda,
lekváron penész.

A múlt? Képzetes súly,
mégis: tömör, nehéz;
középpontjából táguló egész,
mindent magába nyel.

1993

[LUI RAVATALÁNÁL]

Különös ember volt, már az is különös, hogy mindenki csak Luinak ismerte, csak egy neve volt, mint a királyoknak és a szenteknek. Furcsán barátkoztunk össze. Néhány napja jártam a Hattyúba, és egyszer csak odajött, hogy Gyurikám, a szokásosat? És attól kezdve hozta a vodkát, magának általában a fröccsöt, leült mellém beszélgetni. Mivel szeretett olvasni, gyakran cseréltünk könyveket. Nagyon különös szerepe volt. A Hattyú többet sose lesz az nélküle, ami volt, mert ő valahogy olyan volt, mint a házigazda, aki gondosan lefordja az üres poharakat, a barátait, nem mindenkit, csak a barátait kiszolgálta, a futó vendégeket nem, csak a barátait, de nem mint egy pincér, hanem mint egy házigazda. Mivel mindennapos vendég voltam, ezért hosszú időn át

mindennap beszélgettünk. Az utolsó találkozásunkat, amikor nagyon beteg volt már, néhány héttel a halála előtt, azt soha nem fogom elfelejteni. Kérdeztem tőle, hogy Lui, hogy vagy. Mosolyogva azt mondta, bár nagyon halkán tudott már csak beszélni, hogy „Kösz, jól, haldoklom”. Kívánom mindannyiunknak azt a bátorságot és derűs nyugalmat, hogy úgy tudjunk szembenézni sorsunkkal, ahogy ő tudott. Most felolvassnék egy rövid verset, amit még akkor írtam, amikor... még mielőtt Anikó felkért volna, hogy búcsúztassam el Lui barátomat, tehát közvetlenül akkor, amikor megtudtam a halálhírt. Mivel Lui nem volt hívő ember, egy ilyen – a középkorban szokásos műfaj – kicsit profán gyászdal ez. Luinak talán tetszene, ha hallaná.

LUI HALÁLÁRA

Élt semmiből és semmiért,
nem fogadott el semmi bért,
küzdeni, függeni utált:
most megtalálta a halált.

Lehetsz sár, vagy urnányi por:
találkozunk valamikor
egy csillagközi *Hattyú*ban,
s majd elmeséled, hogy mi van,
ott odatúl (vagy ideát?)
meg hogy más-e a másvilág.

PS. („Kávékisrum” is gyászol téged,
mert mi még vagyunk, de mivégett?
Halász fotós is dallana,
hogyha volna fülhallama.
De zeng majd Angyalok Kara
s basszusként Ördögök Fara.
Nyugodjál békében, szegény,
nemsokára követlek én.)

Nyugodjál békében.

1995

EGYIK ALKOHOLISTA A MÁSIKHOZ

Mi van, öreg, elestél?
Vagy itt van a jeges tél?

1996

DONÁT PÉTER HALÁLÁRA

Hazajössz majd, és elmeséled,
hogymilyen volt a temetés.
Milyen, ha elmúlik egy élet.
Jaj, milyen szörnyű az egész!

Velem mi végez, és mikor?
Most, hogy elmúlt a férfikor?
Nincs már: csak csömör, unalom,
halkul és elfogy a dalom.

1997. január 7.

[VESD MEG AZ ERKÖLCSI FERTŐT]

Vesd meg az erkölcsi fertőt,
végy egy kiló marhafartőt,
ne hallgass talk-show zöldséget,
végy két kiló levezöldséget,
soha ne váltsál párt-szint,
inkább végy még egy szép darab hátszint,
s fontold meg jól, amit mondok:
végy két kiló ritka- és egy kiló velős csontot.
Kit izgat a kormány Kövérje,
kell viszont disznó kövérje,
azahogy tokaszalonna,
nem szalonképes, de nem is szalonna

ebben a szarházi szalonba'
én majd a Réz úrnak főzők
lesznek ínycsiklandó gőzők
lesz coq au vin auvergne-i módon
itt még új, Frankhonban ódon
pompás illatokat orronthat az ormány,
mi eszünk, eszélyeskedünk, beszélgetünk,
és mehet a picsába a kormány

POLITIKUSSORS

Hatalomra kerülünk,
Egy-két évet leülünk – – –
El is múlt az életünk.

[CSÖKKEN A TEST, ELSZÁLL A LÉLEK]

Csökken a test, elszáll a lélek:
múlik Gyuri, e földi féreg.
Akartok pozitívumot?
Bételt, mert eleget ivott.
Múlóban férfiúi léte,
vár rá egy szép folyó: a Léthe.

A NAGY PROBLÉMA

Ha apám és anyám nem
pajzánkodnak, akkor
nem lenne P. Gy.
– Vagy esetleg lenne egy
másik P. Gy.
(megtévesztésig hasonló,
alkoholizmus, nagydíjak, rák,
tüdőtágulás, gyerekek, unokák),
akiről kiderülne, hogy
– bármilyen meglepő –
történetesen éppen *én* vagyok.

Csakhogy, úgy-e az *én-fogalom*.
Fölötte problematikus. Szemléltető
példa: „Ki beszél?” „Én.”

„És ott ki beszél?” „Én.”
 Nyilvánvaló, hogy a saját
 szempontjából mindkét fél
 igazat mondott. Következésképpen:
 kérdéses, hogy a
 hívott és a hívó
 bármelyike valósággal létezik-e,
 vagy kölcsönösen kitalálták egymást.

DAL

Vacogok, bár a nyár heve tombol,
 nem sok van hátra az életemből,
 És azt a keveset is únom
 így kerékcseré közben félúton.
 Félúton, félúton, de hova is

[AZ IMPOTENS VÉN SZARHÁZI]

Az impotens vén szarházi
 kirakja protézisét az asztal közepére,
 már nemcsak haszontalan,
 hanem gusztustalan is, főzni még
 tud: mostanában rákban gondolkodik.
 Mármint királyrákban halmajonézzel,
 és mézben pirított vegyes zöldséggel,
 tokaji aszúban párolt fokhagymával,
 külön tányérban pirított veseszeletkék
 baguette-tel meg velő
 vinaigrette-tel, pirítósz fűszervajjal
 (kapribogyó, szardella, mustár
 jól kifagyasztva),
 az egész habosra keverve és

(Kerényi Tiborhoz)

"Vers kéne" - mondja a szerkező is.
Magam fajta, hiú öreg barom (bár a
lélkem még nem festem) * jelleme, hogy azt hiszik:
még élek. Tényleg: élek én még. Vagy szer. egy
eseményen burgundi sejtésomó vagyos. Talán
esetű szeretem annyira a rákot
mindenféle mód' elkeríteni: homéot, károgatást,
a kis zavar rákot, amit dísziben a rákot ^{együtt} ~~helyeztem~~
("süti" rákot) ejlették a hajdani sváb rákos ember)

"Vers kéne." Hát, igen, kéne valóban,
el kellene kezdenem, ha befejezőm el is kelne
Tudom "Régi mórós", vőnehet hakerző vagyos.
Vízont jő haladót a szariskönyvemmel.
Nem hiúkedelmű: tényleg folyóit főző és receptet
Próbálgat ki! Szívesen lejőve a civis városba,
magam fajta cikis civil. Az étlapot udjól megberéji,
én olyan hat fajdosban gondolkodom. De több is lehet
Kevesebb nem. Mit szíves hozza? Őle öreg barátod,
a mind kerényi szerű Petri György

* egyet szerettem sem. Erre a rövid időre? Minde?
(Kéne?)

[VERSKEZDEMÉNYEK KRIMIK HÁTLAPJÁN]

Mondd, nem mindegy, hogy merre indulunk el
Ha minden út a halálba vezet
S mit csomagolni, pénz poggyász ott nem kell
Érzékek szűntén úgyisincs élvezet

*

Minden olyan nehéz.
A felhők, mintha fölfelé, a lépcsőn,
rongyok a felmosófán, az egész
mennybolt, mintha takarítónők,
takarítóasszonyok visszeres
lábfeijében végződne

*

Szipkával szívom már a cigarettát,
mint egy petyhüdt buzi,
ez[t] teszi velem e látszólag férfias, rekedt rák.
Még hogy szipka! Kalasnyikov vagy Uzi
– ez volna az én kezembe illő,
és a számba egy *Bjelomor Kanal*
vagy egy *Gitane*, egy „Caporal”
én semmiképp sem lehetek az üllő,
csakis a kalapács
Csakis Pilatus, a pontiusi,
aki végül is – bármily röhejes
beteljesíti a názáreti ács
habókos kölykének akaratát.
Mérlegeljük ebből a szempontból
is legalább.

*

Hogy fejezet nyílt-e velem
(vagy zárult?) édes öregem,
ezt még nem tudja senkisé, meg
még nem tudhatja senkisé.

*

„Demokratának lenni, annyi mint nem félni.”
mondta máig is egyik példaképem, mesterem.
Hát? Nem is tudom, a fordítottja
„Nem félni annyi mint demokratának lenni”
bizonyosan nem igaz. Mivel, ha igaz lenne,

akkor Dillingert és Al Caponét
feltétlenül demokratának kéne tartanunk,
ami pedig, ugye, legalábbis vitatható vélekedés volna.
Tanulság ebből? Talán csak annyi,
hogy az életben triviálisan hamis premisszából is
levonható helyes konklúzió. Már amennyiben
a helyállás önmagában helyénvaló. Ami
ugyancsak nem *szabad*, hogy igaz legyen,
mert akkor Otto Skorzeny és Nagy Imre
egyazon értelemben hősök voltak.
Akkor is, ha O. S., vagy akár A. Eichmann
többé-kevésbé nem „vitték el a balhét”.
Az utóbbi végül is elvitte, hála a *Moszad*nak.

*

Szekularizált világunkban olykor a
titkos szolgálatok helyettesítik a rejtőzködő istent.
Az ő helyében én is dekkolnék.
Hacsak... Hacsak nem pedagógiai célzattal játszik velünk.
Nos, ez nagy valószínűséggel kitelik tőle.
Hogy ugyanis a halál mindenre megtanít, de későn.
Hogy hasznavehetetlen és továbbadhatatlan
távozzunk el e létező világok
legjobbikából. Hangsúly a *középfokon*
jóllehet a kinyilatkoztatás szerint
„látá, hogy jól van”.
Tulajdonképp megértem.
Én is így szoktam lenni a verseimmel.

*

Katolicizmus ma

St. Reference
kitömött madarakkal
a karján
(amit a lehető legjobb
művégtaggyárban
fejlesztettek ki)
A szegényeknek
árleszállított halkonzerv
Vatikán-Alsón,
a *Via Appia* végén balra,
De *Ószentségét*
ne zavarjuk ilyesmikkel
– az Isten szerelmére.

Horatius

FLORUSHOZ

(Az episztolák 2. könyvének 2. darabja)

Florus, a híres, nagy Nérónak régi barátja!
 Mondjuk a szolgáját – Tiburból vagy Gabiiból –
 így próbálja eladni a gazda: „A bőre fehér, és
 íme, tetőtől talpig szép, s a tiéd lehet, és lesz
 nem több, nyolcszor ezer sestertiusért: ez az ára.
 Házamnál született, ha csak intesz is, ott terem, és tud
 görögül is valamicskét, jó lesz bármire, hidd el,
 mint az agyag, képlékeny, sőt még énekel is – jó,
 nem kottából, mégis kellemesen –, ha boroznál.
 Ennyi elég is, mert hinnél-e, ha többet ígérnék,
 s túloznék, csak hogy pénzemhez jussak akárhogy?
 Mert nem sürgős ám a dolog: van, amennyi nekem kell.
 Máshol nem kapod ezt meg, s vaktában nem is adnám
 másnak, akárkinek én se. Csak egyszer volt (van ilyen), hogy
 elkódorgott, majd elbújt, mert félt a veréstől.”
 Szólt a szökésről. Nem bánod? Hát add meg, amit kér,
 s isten hírével menjen, hisz nincs oka félni,
 tudtad: az áru hibás – így hát törvényes az alku,
 nincs helye felszólamlásnak, kár perbe citálni.

Én is megmondtam, hogy nincs kedvem levelezni,
 megmondtam, hogy megbénít az ilyen kötelesség
 (csak hogy a végén föl ne jelents majd, hogyha nem írok).
 Sokra megyek veled, hogy megmondtam! Bár a jog engem
 véd, most mégis rám támadsz... Sőt, más bajod is van:
 hogy rászedtelek, és az ígért verset se kapod meg.

Fáradtságos munkával gyűjtött vagyonát egy
 éjszaka elvesztette Lucullus hű katonája,
 míg horkolt egy jót. Nekibőszül hát ez a farkas,
 s nem kímélve magát (se az ellenséget) előtör,
 és vérszomjasan – úgy mondják – fenekedve ledönt és
 meghódít egy dúsgazdag, meredek falu várat.
 Fényes rendjeleket kap tettéért ezután, és
 tízszer ezer sestertius is duplán üti markát.
 Nem sokkal később, egy sáncot akarva bevenni,
 így buzdítja parancsnoka őt, lánglelkű beszéddel,
 melyre a gyávák is bátrakká válnak azonnal:
 „Menj, jóember, menj, hova hős lelked szava szólít!
 Dús nyereség lesz majd a vitézség bére. Mit állsz? Menj!”
 Így felel erre – paraszt, de azért esze van –: „Azokat küldd,
 s mennek majd, kiknek pont most lopták el a pénzét.”

Jósorsom Rómába vetett nevelődni, tanulni:
 mekkora bajba került az akháj, Achilles dühe folytán.
 Aztán szívem Athénja segített több tudományhoz:
 látni a jó s rossz közt a különbséget, s Akadémosz
 fái között az igazságot fürkészve keresni.
 Csakhogy a durva idők kizavartak e nagyszerű helyről,
 s harcba sodort a düh – bár csak kontárkodtam a karddal –,
 polgárok dühe, Augustusszal szemben erőtlen.
 Így aztán leszerelt a philippi mező, hazaküldött,
 s szárnyam szegve, szerényen, apám házát meg a földjét
 mind elvesztve, a versírásra csupán a szegénység
 és a merészség vitt. Most megvan mindenem: így hát
 hol van, amely kikezelne, a gyógyszer – a méreg! –, amelytől
 most, mikor alhatok is, nekifognék verseket írni?
 Múlnak, s lassan felprédálnak minket az évek:
 szórakozás, szerelem, vacsorák: mindent eloroztak,
 s elviszik, íme, a verseket is. Most mondd, mit csináljak?

És aztán ugyanaz mindenkinek úgyse lehet jó:
 mondjuk a líra a kedvenced – de ez az epódosz,
 míg amazé a bióni szatíra maró sava-borsa.
 Három vendégem háromféle szavazna:
 mert ami ennek kell, nincs ínyükre amazoknak.
 Mít tálaljak? Az ő kedvencükből te nem is kérsz,
 míg a tiéd egyiknek sós, másik meg utálja.

Es hogy még azt hiszed, hogy tudnék verseket írni
 Rómában! Ahol annyi a gyötrelem, annyi a gond, baj!
 Ez kezesének hív, ez verset mondana (nincs más
 dolgom!), ezek fekvőbetegek – az Aventinuson meg
 fent a Quirinuson –, és elvárnak látogatóba!
 Nem mondom, kényelmes távolság! – „De az utcák
 tiszták: sétálhatsz bátran, versekbe merülve.”
 Hordárokkal s öszvért hajtva tolakszik a pallér,
 hol deszkákat, hol köveket himbálnak a gépek,
 gyászmenetek próbálnak küzdeni nagy szekerekkel,
 erre veszett kutya fut, máshol disznó dagonyázik –
 tessék, menj, dalolássz, zengő versekbe merülj te!

Méltán futnak az írók városból ligetekbe,
 árnyék- és álomszerető Bacchus követői:
 hát én hogy tudnék itt, éjjel-nappali zajban
 írni, vidékre vonult költőknek lépni nyomába?
 Volt egy kész zseni: ő csak a csendes Athénba vonult el,
 ott körmölt hét évig, hogy végül beleöszült
 gondjaiba s művébe: az utcán, mert a szobornál
 némább volt, ott is kinevették. S én e zsvajban,
 egy város minden vihara s hulláma között majd
 éppen lantra való szavakat fűzők koszorúba?

Volt Rómában két testvér, ez szónok, az ügyvéd.
 Állandóan hízelgett egymásnak e kettő:
 ennek Gracchus volt az, amaz meg Mucius ennek –
 hát ami költőket kínoz, kisebb az a téboly?
 Én dalt írok, övé az elégia: „Mester!” – „A műzsák
 el se hiszem, de neked dolgoznak mind a kilencen!”
 Nézd csak, ahogy szétnézünk ernyedtt göggel a könyvtár
 termeiben: hát könyvek ezek? – ezt kérdi az arcunk.
 Majd, ha ugyan nincs jobboldog, hallgasd ki: vajon mit
 nyújtunk mi, s mire fel kérünk koszorút a fejünkre.
 Mindkettőnk ugyanannyi csapást ad, amennyit a másik
 ad neki: így küzdünk estig, két hős gladiátor.
 És az eredmény? Így hív: Alkaiosz. S nekem ő ki?
 Kallimakhosz, még jó! De ha úgy látom, nem elég, hát
 nem bánom: Mimnermosz! – e nagy névvel gyarapítom.

Ingerlékeny fajta a költőké, sokat el kell
 tűrnöm, hogyha nekik meg a népnek tetszeni vágyom.
 Csak hogy a jobbik eszem megjött, felhagytam a verssel,
 s baj nélkül bedugom most már a fülem, ha szavalnak.
 Csak nevetés a jutalma a rossz költőnek, azonban
 ő maga önmaga híve, ha ír: örül – és ha te hallgatsz,
 hát majd ő dicséri, e boldog, akármit is alkot.
 Míg ki szabályszerű verset kíván írni, magára
 egy bíró szigorát vegye, s üljön a kéziratához
 úgy, hogy a szót, ami fénytelen és nincs súlya se kellő,
 és nem látszik már méltónak a megbecsülésre
 merje törölni – ragaszkodjon bármennyire hozzá,
 vagy ha olyan becses is, mint szentek a vestai kincsek.
 És helyesen teszi, hogyha a dolgok régi nevét, mely
 szép, de a nép már nem használja, kiássa, a fényre
 hozva Catók szavajárását s a Cethegusokét, mit
 rág a penész, mar a rozsdá, szorít magányos öregség;
 s új szót is bevehet, ha a használat befogadta.
 Áradjon bőséggel, akár a folyó vize, tisztán,
 gazdag nyelve ajándékát Latiumra kiontva.
 Írtsa a vadhajtást, nyirbálja a túl egyenetlent
 gondosan, és bátran gyomlálja a semmire sem jót.
 Mint aki csak játszik, tegyen úgy: kifacsarva magát, mint
 aki szatírt táncol, vagy a küklopszot alakítja.

Csak legyek én örült, sőt azt sem bánom, ügyetlen,
 míg a hibám tetszik (vagy jó: míg nem veszem észre),
 mint bölcsen – viczorogjak. Volt egy argoszi ember:
 ő azt hitte, remek színműveket élvez a kongó
 színházban, tapsolva a nézőtérén örömmel –
 bárha az élet többi ajándékát ahogyan kell,
 úgy élvezte: derék szomszéd, jó cimborá, hű férj,
 elnéző szolgálóival is – ha borán a pecsét tán

megsérült, nem kezdett rá őrzöngeni –, és ha sziklát, gödröt látott, képes volt kikerülni. Nos, miután a rokonság őt kikezelte bajából, jó sűrű hunyoroldattal meghajtva epéjét, s végre magához tért, így szólt: „A fenébe, fiúk, ez gyógymód? Gyilkos erőszak! – amely megfoszt az örömtől, s lelkem leggyönyörűbb nyavalyáját irtja ki durván!”

Úgy illik, hogy a szórakozást lassan befejezzük, s átadjuk játékszereinket a kisgyerekeknek. Szép szavakat ne vadásszunk hát mi latin fuvolával: próbáljuk meg az élet igaz ütemét kitanulni. Éppen ezért azt mondom, csöndben idézve magamnak: hogyha iszol s csak iszol, de sehogy sem múlik a szomjad, orvoshoz fordulsz: hát épp ugyanígy, ha csak annál többet akarsz, minél többed van, valld be, ne restelld! Hogyha sebed nem gyógyul sem fűtől, se gyökértől, többé már nem akarsz semmit fűtől, se gyökértől, és más gyógymód kell. Azt mondják egyesek, az, ki pénzt kap az égtől, egyszersmind meggyógyul az ártó ostobaságtól is. De ha bölcsőbb nem leszel annál, minél több vagyond van, mért hallgatsz e beszédre? És ha a gazdagság bölccsé tud tenni, kevésbé sóvárrá s bátrabbá, úgy hát elvörösödnél, látva, hogy élnek nálad még fukarabbak a földön.

Hogyha tiéd, mit pénz s mérleg megvett neked, és mit tartós használat szerzett – így mondja az ügyvéd –, úgy a tiéd az a föld, amely ellát, és ha a szomszéd Orbius embere szántja, te vagy neki mégis a gazda, mert a tiéd a gyümölcs: pénzt adsz, szőlőt veszel érte, csirkét, hordó bort – s tessék, a tiéd is a birtok egykettőre, hiszen megvásároltad, amit még háromszázezerért vagy többért vett meg a gazda. Nem mindegy, hogy rég vagy most fizeted ki az ételt? Aki Aricia vagy Veiü mellett vette a földjét, vette a káposztát – mindegy, mit gondol –, a fát is vette, amellyel az este vizesfazekát melegíti, s mégis: övé – ezt mondja – egészen, ameddig a nyárfa jelzi, hogy ott nincs perre a szomszédoknak esélye. Hát hiszen addig van csak bármid, amíg jön az óra, s pénz, vagy erőszak, vagy kérés, vagy majd a halálokl réven más veszi át, ki jogát gyakorolja fölötte. S mert örökös használati jog nincs senkinek adva, és az utódra utódl jön, ahogy hullámra a hullám, hát mire jó a majorság, csűr, egy tagba ölelt sok távoli nagy legelő, ha kicsit, nagyot úgylis az Orcus fog lekaszálni, s nincs az a pénz, ami megszelidíti?

Gyöngy, márvány, elefántcsont, etruszk nipp, faliképek, mór bíborruha, fényes ezüstök – vannak, akiknek nincsenek, és van olyan, akinek mindegy, van-e vagy nincs. Lusta a báty, balzsam, heverés meg a szórakozás: ez több neki, mint a Heródes minden pálmafakertje; ám nem nyughat az öccse – az is gazdag –, s csak az erdőt irtja egész nap tűzzel-vassal. Mért? Csak az isten tudja, amely csillagzatukat kíséri, az isten, mely a halandó emberi természet vezetője, s arcát változtatja, fehérre vagy épp feketévé. Mértékkal vegyek egy kicsiből, épp annyit, amennyi kell, s ne zavarjon, hogy mit gondol rólam utódom, hogyha csak annyit adok, mint én kaptam: hisz elég, ha én tudom azt, mi vidám és léha között a különbség, és mi különböztet meg fősvényt és takarékos.

Más a garast a fogadhoz nem verni, s pazarolni; nem tékozlás még, ha a kincset nem gyarapítod, s inkább mint aki voltál rég, a gyerek, szünidőnek röpké s oly édes perceiben kapkodva gyönyörködész. Ronda szegénység házamtól távol legyen: aztán hogy kis vagy nagy bárka visz? – engem hord, ez a lényeg. Váznunk nem dagadoz, s nem kedvez a szél, ugyanakkor durván vissza se hajt: a helyünket tudva hajóznunk – érdem, erő, szépség, pénz, rang, művészi tehetség: hátul az elsők közt, de előrébb, mint az utolsók. Nem vagy fősvény? Jó. S most menj! Mért? Hát, ha legyőzted ezt a hibát, az elég? Rangkórság nincs a szivedben? És a haláltól sem félsz, s nem táplálsz haragot sem? Rélmálmok, mumusok, csodalények, szellemek, árnyak, balga vajákosság: mindezt ki tudod te kacagni? Hálás vagy születésnapon? Elnéző a baráttal? Vénséged közeledtével jobb és szelidebb vagy?

Mondd, mire mész, ha csak egy tüskét húzol ki a sokból? Élni ha nem tudsz úgy, ahogyan kell, jobb, ha odébbállsz: játszottál eleget, s ettél, ittál eleget már, indulj, itt az idő! Itt vannak a szemtelen ifjak, vén korhely, még majd megvernek, s jól kiröhögnek!

Kőríz Imre fordítása

Kovács András Ferenc

TÁG ŐSZI KVINTETT

(Ötven őszre – Parti Nagy Lajosnak)

*Jöjj, barátom, őszvén mész szét.
Nyelvi lángban dolgozol,
s benned oldozik a vészfék.
Hiába glazúrozol.
Nézd, a rímre ragtapasz kell.
Napolajban zagyva pasztell
zsúr oszol...*

I

uram tisztább szezonelt még a szó
napóraárnyék s szívidő kapar mint
nagy nyári szandált hergelt békasó

a végsőt érleld fürtnek bor muszáj
csak két nap adj de szűd likőrje tág-e
vagy szűkön isszák hörpölő pulyák e
mustot s foguk már mintha vérre fájn'

ki most hazátlan házni úgyse mer
erjeszt magányt is érdes lángdeleiben
virrasztva lézeng hosszan ír de fejben
unt nyugtalan jár kinn ha bú seper
fasort s lehulltak fenti lelke rebben

II

herendis száj erzsóm cseresznyeszósz
bebőrözött s bezárt a nyári *en gros*
időd van itt rezsón hersegeve szólsz

légy fürtös ajk gyimilcse porcelány
mézes borárnyék szél mező napóra
még illenek de juszt se jó kapóra
javítsa majd ki rilke paul celan

ki most se ház magánya langalét
 fején a gondos bánat talpa koppan
 virraszt akár a pénzmag harpagonban
 s a langy allét hol báva hangya lép
 bebolygja fásult torkig tar pagonyban

III

nagy úr időd az itt most vagy sohább
 ha máz kopik satén napóra bőrén
 s a nyári árny is mind elúsz' odább

szemekben érlelj pár nap szárazat
 a borbukét forraszd a fürt gyümölcshöz
 mert pusztá lét ma gazdag úrt süvöltöz
 s beteljesülhet minden nyármaszat

ki házasincs már villát sem tetőz
 ki társasincs a pőre semmi párja
 hiába olvas ír magát strapálja
 bolyg s osszerezz' ha nyírfát rezget ősz
 platáni ág ha holt levél cibálja

IV

heves riszál s elzsong a nyár be róz
 be nagy vagy ó tempózz uram szaporán
 kopár napórán árnyorkánt te rősz

fuvintsd a szót az illót nem por-e
 mit póz sem érlel káprázón se délszak
 mégis sugárz mint kátrányló fedélszag
 az életíz *in illo tempore*

kinek se lak se lakkozott spalét
 soká ragad mint légy papír magára
 belfast és ír míg elfogy írmag ára
 híg locspocson sétányol most a lét
 mikéntha fákra lombot sírna pára

V

úr nyáridődben gyakran alszol el
 s elég nagy árnyad sík mezőn szelel szét
 szíved hegyén takart *cadran solaire*

érleld a késő percek édesét
légy délies verője borzamatnak
mint égmagasban fonnyadó ramaty nap
ha rezge fürt szemekre szétesék

ma házfogyott ki hajlék most nem ép
magányba fog megágyaz éjszakára
előroгат még s könyvbe vész akárha
hallgatna lanyha allén lombzenét
ha visszahull söpört levél a fákra

Bertók László

FEKETE TEJÚT, HANGYÁK VONULNAK

Fekete tejút, hangyák vonulnak honnan-hová,
át a teraszon, le a lépcsőn, el a fal tövében,
felülről (magasról) nézvést elmosódó sáv, sötét
bizsergés csupán, kezdete s vége is kivehetetlen,
csak ha lehajolsz (meghajolsz, letérdelsz), ha
megfeledkezel emberi („mindenható”?) voltodról,
csak akkor tekinthetsz bele a szemmel befoghatatlan,
oda-vissza, ám végül is egyazon irányba tartó
sodrásba (galaxisba?), s figyelhetsz meg (ha
szerencséd van) egy-egy (alkalmi) bolygórendszer,
amely mintha külön is működné, meg-megfordul
a saját csillaga körül, mígnem beleveszik az eredeti
(az eredendő?) mozgásba. Ennyi lenne csak?
Több-e ennél, ha az idő (az idő érzékelésének)
viszonylagosságára gondolsz? Több-e, kevesebb-e,
gyorsabb-e a „hangya-idő” az „ember-időnél”?
Mit tudhat a saját tengelye körül külön is megforduló
hangya a távolabb „keringőkről”, a többi hangyáról?
Az alattuk ki-kivillanó járólapon, az anyagon,
s az anyag-lelke gravitáción kívül összetartja-e valami,
(mi tartja össze) az önmagát felülről (kívülről?),
messziről(?) sohase(?) érzékelő sokaságot? Azért
lassít-e, oldalaz-e ki, áll-e félre egy-egy a millióból(?),
vakarja meg a fejét, szöszöl, mocrog magában,
hogy effélékről, például a végtelen vonulás okáról,
céljáról tünődjön? Netán a gondolatait(?), érzéseit(?),
álmát(?) feljegyezze róluk egy porszemre? Vagy csak
elfáradt, megéhezett, megöregedett? Sejti-e, hogy

valaki, aki nálánál sokkal(?) hatalmasabb, minden mocnását látja, figyeli, s azt tesz vele, amit akar? Fél-e emiatt? Érdeklí-e, hogy mi lesz, ha rálépsz (ha egy ember rálép), s belenyomódik, elvillan a maszatos semmibe? Hogy a sötét végtelen (is) odáig tart csak, ameddig a világos, ahol a személyes határa (a határotok) van, a kiszámíthatatlan talpig, amely most (láthatóan) a társadé, aki miközben teszi a dolgát, belelép a tejútba, s a (meditáló?) hangyát (is) eltapossa? S merthogy (te is) a lába alá kerültél, anyáskodva (istenkedve?), nagyon magasról azzal nyugtatgat, hogy azért vonulnak a hangyák, mert eső lesz?

AHOGY HÁTRAFELÉ, AHOGY BETOLAT

Ahogy hátrafelé, ahogy betolat a végtelennek tűnő parkoló fehér vonalai közé (parcellájába?), ahogy a visszapillantó tükörben (is) meglátja a rengeteg ismerős(?) autót, de nem lát egyetlen ismerős arcot sem, ahogy (ettől-e?, mitől?) hirtelen elbizonytalanodik, hogy vajon nem előrefelé kellett volna-e beállnia, ahogy jött, ahogy szokott (ahogy a csomagtartóhoz is könnyebben hozzáférhetne majd bepakolásakor)... ahogy ül ott, kezében a kivett indítókulccsal, s azon tűnődik, hogy vajon mi járt (járhatott) a fejében, amikor az üres helyet (lyukat?) keresve idáig gurult, s miért a reflexei (miféle reflexei?) döntöttek helyette(?)... s ahogy hirtelen a közel másfél méteres sikló jut eszébe, azt látta így, hátrafelé bemenekülni (bekígyózni) tegnap az árnyékszék előtti farakásba, miközben a fejét felemelve, ingatva, nyelvét öltögetve sziszegett, csapkodott feléje, s ahogy megfeszültek (rettegtek?) mindketten, s ahogy aztán a családig lüktető félelemből(?) lesben állás, majd az állat agyonverése következett... s ahogy azóta összeszűkült a kert, merthogy egy másik sikló is, igaz, szelíden s érdeklődve csak (mintha Évát keresné az Édenkertben), már bemutatkozott... ahogy ösztönösen oldalra fordítja a fejét, s észreveszi a szomszédos kocsival melletti álló (ácsorgó?) gyanús alakot (kéregetőt?, parkolóórt?, temetőórt?), aki abban a pillanatban, amikor összeakad a tekintetük, megindul az ellenkező irányban, megáll, mond valamit

a társának (főnökének?, Szent Péternek?), s ott marad... ahogy a hullámozó félhomályban itt is, ott is felvillan egy-egy lámpa (öngyújtó?, gyertya?, csillag?)... ahogy a gyomrában lapuló, egyre nyugtalanabb s nehezebb golyó (gombóc?) elkezd föl-le szaladgálni, meg-megakad, de sem kiköpni (kiokádni), sem megállítani nem képes... ahogy többször is megpróbálja végiggondolni, hogy miért is jött ide, hogy kiszáll, bemegy az áruházba, leveszi a polcról a permetezőszert, a hangyairtót, a dezodort, a tartósított tejet, a kenyeret, az ásványvizet, fizet, bepakol... bepakol... s ahogy hirtelen mozdulattal, mintha mindezt megtette volna már, elindítja a kocsit, s (mintha temetés után a temetőből) kióvakodik a dermedt autók (sírhalomok?, a farakás?) közül, s elkigyózik, -száguld, elmenekülne, ahogy...

Ágh István

VALAHOL AZ A RÉGES-RÉGI

Fűrészszírás

Alig múltam gyerek, már megtanultam bánni a szerszámokkal, gúzsba kötve húztam a fűrész, fél tédről kinyúlva a tönk előtt, akár egy szűk gödörben oda-vissza, mint párom fordítottja, jól tudtam, mitől kínlódtak naponta a favágók, míg döntötték a nyárost, de nem sajnáltam őket, mert gyűlöltem, amit tündöklő fáimmal csináltak, apám akarta így, azért se ingyen vigyék a földjét, legalább a fája maradjon meg padlónak, gerendának, átkínlódta szálfái szenvedését, a fűrészszírást, s a nyitott sebek nagy sárgulásából felgyúlt annyi részvét, mely a szenttelen pusztításban meghat, s emlékeztet, mi folyt az öles árok partján, mikor a fűrészpor virágzott.

A végső percben

Kivágva bár, és mégis rendületlen tartotta magát, mintha a magasban örökké állna, nem a végső percben egyensúlyozná, csak egy pillanatra, égi terhét a tuskó földi lapján, s valódi volna, ami már mutatvány, mely a favágók akarata nélkül folytatódik, hatalmasabb erőnek engedve, mázsás ágain keresztül sokszorozódik gallya rezdülése, hogy kizökkenti tengelyét alulról, megrendült terebélye arra fordul, amerre csúcsa billen, már egészen nekilódul, méltóságos bukása egyre nagyobb szelet kavar az égben, s a földközélen veszett gyorsasággal zuhan, tulajdon árnyába csapódva kazalnyi roncsát teríti a hóra.

Szólni se mertünk

Nem tudtuk, honnan jött a teknővájó cigány, egyszerre ott termett hívatlan, azonnal a halálos csöndbe gázolt, szólni se mertünk hozzá, megriadva néztük, ahogy nyeste a vastag rönköt szusszával is, nyögött és felüvöltött, keserves tűzzel bajlódott az asszony, szeme is belekancsult, úgy pipázott, ura óriás kabátjában guggolt a sáron, talán mezítláb se fázott olyan féktelen izzás közelében, melyet ő szított varázserejével, teknőbe való nem volt pácolásra, dagasztásra, utód sem fürdetésre, a nyárfát mégis addig vágta, vájta, míg egy babához illő lett belőle, fölnezzett végül, hóna alá fogta, elmentek, mintha ott se lettek volna.

Csupa áttetsző

Valahol az a réges-régi nyáros,
 melyet idáig őriztem magamban,
 hiánya gyöngyház falán átszivárog,
 s fölrakódik annyi letűnt alakban,
 ahány a széles legelő hosszában
 magasodott, már terelném alá a
 kis tehenet, hogy árnyékba húzódva
 ábrándozzak a hosszú lusta télről,
 s hogy a kékvércsék kései utóda
 zöldjébe száll, s valaki mégis eljön
 kedveseim közül, pedig hiába,
 nem vezet földi út a délibádba,
 mert ott a csillám nem levélen vibrál,
 a héj ezüstje elszakadt az ágtól,
 csupa áttetsző gyökérvesztett kristály,
 jönnének csak a nagy fejszés favágók,
 valaki úgyis megadta az árát,
 hogy ezt a káprázatot tarra vágják.

Karinthy Márton

ÖRDÖGGÖRCS

Utazás Karinthyába*

Egészséges emberek ülnek egy kupacban, jókedvük van, tréfálkoznak. A prímet egy harsány hang viszi (apám), jól hallhatóan az élet császára: most érkezett meg a világ túlfeléről, élménybeszámolót tart, ajándékokat hozott. Különféle tréfákat eszel ki, mindenkit bevon a játékba. A hangulat egyszerre csipkelődő és oldott.

Viselkedésében mégis zavar valami. Mesterkéltnek, túlfeszítettnek tűnik a vidámsága. Pedig általában valóban ilyennek láttam. Most döbbenten szembesülök az emlékekkel: mennyi minden idegesített az apámban.

Gyerekkoromban szorgalmasan gyűjtöttem a tőle elszenvedett sérelmeimet. Körvonalazatlan vádakkal illetem őt. Felróttam burjánzó életkedvét, hangos életszeretetét, mindenből azonnal durva tréfát csináló tapintatlanságát, érzéketlen magabiztosságát, erőszakos győzni akarását. Mindazt, ami belőlem – szerinte – hiányzott. Büntudattal kellett szembenézniem a szomorú ténnyel, hogy egész lényem, fizikai ereje, habzó vitalitása túl sok nekem.

* Részletek az Ulpius-ház gondozásában novemberben megjelenő könyvből.

Kamaszkorom valódi bűnlajstrommá bővült sérelmei tolnak fel.

Ahogy bevitt a Balatonba, és hangos ordítózással, hogy az egész üdülő minket nézett, rá akart kényszeríteni, hogy legalább egyszer fekdjék rá a vízre. Majd' elsüllyedtem a szegyentől. Ugyanezt a biciklizésnél is megtette. Igaz, mindkettőt meg is tanultam.

Vízilabdázóként apámnak gyerekkora óta természetes közege volt a víz. A víz mellett inkább nap cserzette matrózra, mint intellektuális apára emlékeztetett. Az uszodák vize apám bőrét hamar barnuló, a rinocéroszéhoz hasonlító pikkelyes páncéllá edzette. Ez a képzetem róla gyerekként akkor rögzült, amikor – minden apa természetes vágyaként – ő is megpróbált magához hasonlóvá alakítani. Minden tiltakozásom ellenére elcipelt az uszodába. Kitaró türelmetlenséggel megkísérelte felkelteni érdeklődésemet a víz iránt. Rövid időszak volt, makacs ellenállásom kifogott az apai szándékon. Azt hiszem, mély csalódással a szívében tett le arról, hogy majd én is követem az ő sportpályafutását. Elégtétellel töltött el, hogy én voltam az erősebb. (Más kérdés, hogy ez volt az egyetlen kézzelfogható – negatív előjelű – győzelmem felette.)

Ahogy naponta háromszor is megfürdött, hatalmas testével szinte kiszorítva a vizet a fürdőkádból. A fürdőszobánk, talán a lakásunkban elfoglalt központi helyzete, három ajtaja, no meg apám fürdési kényszere révén, fontos helyet foglalt el az életében.

Juliska, egyik korábbi bejárónőnk így jellemezte apámat:

– Folyton fürdik, folyton telefonál.

A családi emlékezések arra utalnak, hogy a fürdőszoba nagyanyám életének is egyik fő színtere lehetett. Napjai, a mániás depressziósok hangulatingadozásai szerint, a fokozott aktivitás és a teljes apátia között hullámoztak. A cezúrákat a rituálisan ismételt fürdők töltötték ki. Déry Tibor a nagyanyámmal folytatott szerelmi életének csúcspontjaként egy fürdőkád peremén lezajlott aktust ír le önéletrajzában, naturális indiszkrécióval.

Apám büszkén mesélte, hogy nagyapám egyszer rányitotta a fürdőszobaaajtót, és elámulva a fürdőkádban ülő kamasz fia méretein, így foglalta össze tapasztalatát:

– Nem rám ütöttél, Cinikém. Ezt csakis az Arankától örökölhetted.

Egyszer a következő mondatot álmodtam: *Cionella még alszik, a nagyságos hetéra viszont már megint fürdik.* Nem tudom, ki mondta, és kire vonatkozik.

*Ahogy*an vitáinkat nem az érvek döntötték el, hanem apám hangereje.

Sokszor ellenkeztem vele, hiszen tőle örököltem a természetemet. Ellenállásom többnyire kudarcba fulladt. Ilyenkor úgy érzékeltem: mindig és mindenben maximális behódolást követelt. Mondjuk rám szól, csináljak meg valamit. Én tiltakozni próbáltam. Érveim nem győzték meg, ellenben bumerángxként visszapatantak rám.

– Úgyis megcsinálod, akkor minek ez a felesleges vita – zárta le sokszor a fellebbezés jogát.

(Egy pillanatig sem állítom persze, hogy könnyen kezelhető gyerek voltam. Ennek részletes taglalását a *Marci* című novellában megtette helyettem ő maga. Mára be kellett látnom, hogy a lényegyet tekintve beletrafált a közepébe. Már mint a novella történetén keresztül, ahol nevelhetetlenségem és természetem problémáiból kiindulva azt boncolgatja: életképes vagyok-e egyáltalán?)

A novella fő jelenete szintén a fürdőszobában zajlik.)

Ahogy veleszületett tapintatlanságával teljesen betöltötte a lakást. Ha bármilyen nemű osztálytársammal, barátommal játszottam a gyerekszobában, apám a világ legtermészetesebb módján, kopogás nélkül, habselyem alsónadrágban megjelent. Erdeklődött az előmenetelünk iránt, aztán távozott. A fiúk röhögtek rajta, a lányok pironkodtak. Nekem természetes volt.

Amikor anyám a szemközti iskolában tanított, osztályterme a mi erkélyünkre nézett. Apám csak kiállt az erkélyre, ha üzenni akart valamit. Volt egy gyerek, aki ilyenkor figyelmzettette osztályfőnökét:

– Tanárnő! A férje az erkélyen gatyában integet a vörös zászlóval.

Egyszer egy véget érni nem akaró tantestületi ülésre apám beküldte a pedellust:

– Karinthy Ferencné tanárnőnek üzeni a férje, azonnal jöjjön haza, mert gyereke született.

*Ahogy*an hetente cinisre nyíratta a sörtehaját, folyamatosan fenntartva és hangsúlyozva az erőteljes macsó jelleget. Mintegy azt sulykolva belém, hogy csakis erőt és férfias-ságot mutatva lehet a világban boldogulni.

Anyám mindig szörnyülködött:

– Megint túlnyírtak, Cini, miért hagyod?

– Nahát! Tényleg! Újságot olvastam, észre se vettem – mentegetőzött menetrend-szerűen apám. De én láttam, hogy gyerekesen örül frissen nyírt kefefrizurájának.

Legendás társaságának rosszindulatúbb tagjai szerint (és melyikük nem az, keresztül-kasul megírták már egymást) apámon már gyerekkorában látható volt a görcsösen győzni akarás stigmája: a szája felett a győzelmi mámorban megjelenő, remegő „érbajusz”.

*Ahogy*an társaságban örökösen a központban akart és tudott maradni. Bágyadt kísérleteimet, hogy én is a figyelem fókuszába kerüljek, tehát hogy hasonlítsak hozzá, hogy egyenrangúnak tekintsenek vele, vagy legalábbis megközelítsem az ő népszerűségét, így nyugtázta: – Ne humorongj.

Saját tréfáit viszont ontotta kifogyhatatlan energiával, otthon és a társaságban, szerettei érzékenységét sem kímélve. A társaság egyik szombat esti összejövetelén színpadi művek címeit kellett kitalálni. Apám anyámra mutogatott, ez volt a megoldás. Néhány bátortalan és ostoba kísérlet után, úgymint *Szép Heléna*, *Traviata* vagy *A szép Galathea*, netán *A makrancos hölgy*, végül senki sem fejtette meg a feladványt.

– *Zsidó nő* – közölte ekkor apám a megfejtést, Halévy operájának a címét, a társaság ovációjától megdicsőülve.

Meg tudtam volna fojtani ekkor. Durva és bárdolatlan tréfának tartottam, és főleg anyám nevében éreztem méltatlannak a „megoldás” tapintatlanságát. De anyám láthatóan egy cseppet sem haragudott. Sőt, együtt hahotázott a társasággal.

*Ahogy*an nevetett. Ez a legtöbbször visszatérő és – ki tudja, miért? – a legbántóbb emlékem róla: apám nevet. Esterházy technikáját elcsenve, a szinonimaszótárból puskázok: tehát apám *nevet*: <szívből, jóízűen> kissé választékosan *kacag*, tájszóval *göcög*, túlzóan *gurul* (*a nevetéstől*); <annyira, hogy belefárad> *betegre v. halálbra neveti magát*; <rendszerint otrombán> pejoratívan bizalmasan *röhög*; <hangosan, hosszan> *hahotázik*; <rendszerint férfi, hosszasán, bántóan> pejoratív bizalmasan *nyerít*; <bárgyún (ok nélkül)> *nevet, mint a fakutya*; <bántóan éles hangon> pejoratívan *vihog, nyihog*,

<huzamosan, rendszeresen, nem hangosan> *nevetgél*; <hangtalanul> *mosolyog*, <csúnyán, bántóan> rendszerint pejoratívan *vigyorog*, <valamin (tartósan) jókedvre hangolódva> *derül*, <valakin, valamin szűkebb értelemben> *kinevet valakit, valamit*.

Hogyan nevetett az apám? Mindenekelőtt <jóízűen, szívből, otrombán, harsogva, hangosan, hosszan, bántóan, huzamosan, rendszeresen> <költőien> szinte erotikus kéjjel. *Kacagott?* – nem, *bömbölt?* – talán, *vihogott?* – nem, *nyüsztített?* – nem, *hahotázott?* – igen! Leginkább: *röhögött*. Legjobban: <valakin, valamin> a saját tréfáin. Hogyan? <képszerűen:> Újabb és újabb rohamokban feltörve, hogy rengett tőle az egész ház.

Egyszer fogmosás közben mesélte el az egyik csínytevését. A poént ismételve és nem tudva betelni vele, a fogkrémes víz kibuggyant a száján, és csorgott lefelé, végig az állán, de nem bírta abbahagyni a *röhögést*, a mosdóra görnyedve fetrengett és rán-gatózott a *nevetés* görcsében, a megállíthatatlan kényszertől hajtva, mint a fuldokló, aki erővel ki akar okádni magából valami önmaga által sem ismert szörnyüséget, mitológiai Kronosz a kővé vált fiát.

Örökösen erős Odol-szaga volt. Mániásan mosta a fogát, hogy szinte megszántam, öblítette a száját, hogy tisztán tartsa a leheletét.

(Ma már tudom, a suttymban megivott alkohol bűzének büntudatos semlegesíté-sére.)

*Ahogy*an feszesen beosztotta a napját, és csörtetett, loholt mindig újabb és újabb élmé-nyek nyomában.

*Ahogy*an mindenkit – még anyámat is – alárendelt a saját céljainak.

*Ahogy*an az életét mintaként akarta rám hagyományozni.

*Ahogy*an többször is megbántotta a nagymamát.

*Ahogy*an semmibe vette az érzéseimet.

*Ahogy*an elszívta előlem a levegőt.

*Ahogy*an az egész életét élte.

*Ahogy*an boldog volt.

*Ahogy*an...

.....

*Ahogy*an.

*Ahogy*an meghalt.

*

(Átfutva e fejezetet, keserűen kell megállapítanom: mindez gyerekes, ostoba, nevetsé-ges vádak laza halmaza. Egyéni sérelmek infantilis felhánytorgatása.

Csak ennyi lenne a bajom vele? Ezek azok a mély tördöfések, amelyekkel – akkor legalábbis úgy éreztem – életre szóló sebeket ejtett lassan formálódó személyisége-men?

Elfog a kétely, mint már annyiszor, mióta írni próbálok: nem magánügy mindez? Másra nem tartozó intimitás? Nem méltatlan hozzám, és apámhoz is, ez a kicsinyes váj-kálás egymás érzéseiben? Vagy ami még rosszabb: nem családunk olcsó kiárusítása?

Vagy neki volt mégis igaza, amikor néhányszor, higgadtan vagy kapkodva összegyűj-töttem a „vádjaimat”, és megkíséreltem szembesíteni velük, csak legyintett, még több-ször inkább indulatba jött, és az egész „kicsinyes ügyet” lesöpörte a pályáról, mint egy kényeskedő kamasz olcsó siránkozását?

– Túl sokat foglalkozol magaddal – mondta ilyenkor. – Mindez rajtad és persze rajtam kívül a világon senkit nem érdekel.

E mondattal – valószínűleg öntudatlanul – már akkor belém ültette azt az azóta is egyre erősebb rohamokban fel-feltörő gátlást: szabad-e, érdemes-e valaha is ostoba „sérelemeimmel”, magánügyeimmel a világ elé állnom. Még jóval azelőtt, hogy az írásra mint védekezési lehetőségre egyáltalán gondoltam volna. Akkor ez persze még eszembe se jutott. Sokkal jobban fájt viszont, amit egyszer lazán és mellékesen a fejemhez vágott:

– Túl puha fészekben nőttél fel. Nem mindenki Karinthy Marci!

Szédelegve és leforrázva hagytam ott vitánk helyszínét. Talán, mert nem volt több érvem. Vagy ami még borzasztóbb: úgy éreztem: igaza van.)

*

Karinthy Gábor temetésén Benedek István beszélt.

A szertartás előtt utasítást adott a sírásóknak, hogy a köteleken tartott koporsót csak beszéde végén, kezének egy mozdulatára engedhetik le a kiásott sírba.

Szép, baráti beszédet akart tartani, visszafogottat és egyszerűt. Ám szokásához híven a szónoklatot tartalmához és stílusához egyáltalán nem illő, élénk, nagy gesztusokkal kísérte. Az egyik hevesebb kézmozdulatát a sírásók félreérthették, mert a koporsó szörnyű nyikorgással megindult a gödörbe. István felnézett, s mint egy sértett színész, akit nagymonológia befejezte előtt, a leghatásosabbnak szánt pillanatban zavar meg egy statiszta, gyilkos pillantást vetett a sírásókra. Azok megijedhettek, mert hirtelen megrántották a kötelet, majd görcsös erőfeszítéssel próbálták visszahúzni mélybe indított terhüket. Szándékuk csak részben sikerült. A koporsó ugyan nem süllyedt tovább, de mivel a kötél valahogy elakadt, csálén és idétlenül lebegett a nyitott gödör felett. Mintha az, aki benne feküdt, maga sem döntötte volna még el, mit akar.

A pillanat egyszerre volt tragikus és groteszk. A ravatalozóból Mozart *Requiem*-je szólt.

István a gödör szélére állt, és teátrálisan megemelte a hangját. Mint aki a végzettel akar dacolni, s egyúttal a kínos helyzetet is uralni kívánja.

Már senki sem figyelt a beszédre, az eső is szemerkélni kezdett. A szónok hamar befejezte a produkciót. Intett a sírásóknak. De a koporsó nem mozdult többet. Hiába rángatták, az istennek sem akart megindulni. Úgy tűnt, a kötelek dagadtak be. Vagy Gabi bátyám a *Don Juan* Zerlinájaként, „menne is, maradna is” egyszerre.

Néhány pillanatnyi keserves huzavona után végül Karinthy Gábor lassan mégis leereszkedett a földbe.

Ő, akiről rokonai, barátai sőt maga az orvosa is azt mondták, harminc éve előhaldottként létezik csupán, és az élete merő szenvedés, bánat és fájdalom, amikor végre bekövetkezett, amire oly régen vágyakozott, mintha inkább maradni szeretett volna.

Lehet, hogy Gabi bátyám mégis szerette az életét?

*

Dr. Czeglédi Ágnes, Karinthy Gábor és Benedek István háziorvosa, 1998

CZEGLÉDI: Amit a leghamarabb észrevenni egy skizofrén betegen: az a mozgászavar. A mimikája nem arról szól, amiről beszél. Többnyire a szeme sem jelzi, hogy a valódi személyisége jelen lenne. Egyes skizofrén betegek járásakor nincs meg a két láb

együttmozgása, ezért mintha bizonytalanul pipiskedve – kicsit a föld vonzásköréből, a gravitációból való elrugaszkodással – járnának, szinte a föld felett. Meg a tartásukban is van valami. Ha nem mondanak is semmi hülyeséget, ha leplezik is a kényszeriket vagy a fixa ideáikat, ahogy belépnek a rendelőbe, rögtön látni, hogy valami nincs teljesen rendben. Talán éppen az, hogy az egész mozgásuk összerendezetlen.

ÉN: Talán úgy rángatóznak, mintha épp ördögűzés közben lennének?

CZEGLÉDI: Én Gabi ördöggörcséből semmit se láttam. Amikorra én lettem a háziórvosa, már csoszogós öregember volt. Jártában-keltében viszont semmi látványosat nem mutatott.

ÉN: Csak legalább egyszer láttad volna! Csak legalább egyvalaki látta volna azt a híres ördöggörcsöt! De mindenki csak beszél róla, és pontosan senki sem tudja megmondani, mi is az.

CZEGLÉDI: Apád a *Szellemidézés*ben megírta.

ÉN: Ő azonban visszadatálta az eseményeket. A darabban az apja halálát például a komáromi bevonulás napjára teszi. A valóságban Frici ekkor már több hónapja nem élt. Ördöggörcsről pedig akkor még szó sem lehetett. Tudom, a drámában ezt sürítésnek nevezik: összebékíthetetlen dolgokat kell időben és térben egymás mellé helyezni. Egyre erősebb a gyanúm, hogy apám a család drámájában csak a saját fikcióját írta meg és nem a valóságot.

Cini, 1981

CINI: Gabi élete utolsó éveiben iszonyatos, mi volt abban a toronyszobában. Buda legszébb villájában, a Sas-hegy legszebb telkén élt – láttad azt a kilátást, a Vár, a Duna, gyönyörű! Kívánom minden szegény gyereknek, hogy olyan helyen lakjon, mint Gabi a Vércse utcában! Szájába rakták a reggelit. Azt főzték neki, amit kért. Nézhette a tv-t, hallgathatta a rádiót. A seggét is kinyalták. És mégis! Olyan boldogtalan volt ott. Éjszakánként akkora meccseket vívott az ördögökkel. Mert ő hozott magának ördögöket, és azokkal harcolt.

Csend.

Néha napokig föl se kelt, akkor azt mondta: ma kényelmi napot tartok. Olyankor föl se öltözött.

Csend.

Rettenetes csatákat vívtak az ő lelkéért az ördögök.

Azt soha senki nem fogja megtudni, hogy ő ott fenn a szobájában mit csinált. De azt mondta István, hogy éjszakákon át tombolt. Reggelente mindig hihetetlenül kimerülten jött le.

ÉN: Hogy zajlott le egy ilyen harc?

CINI: Dobogás, kiabálás, ordítózás: takarodj, büdös rohadék. Mint Doktor Faustus az ördöggel.

ÉN: Vagy Jákob az angyallal. De az legalább győzött. Hiszen neki legalább az Isten jelent meg az angyal képében.

Szünet.

CINI: Gabi viszont nem győzött. A Doktor Faustusra gondolj. Adrian Leverkühnre. Valami rettenetes harc folyt az ő lelkében is.

1981. Nemzedékem legjobbjai fontos műveken dolgoztak. Gothár Péter a *Megáll az időn*, Ács János Kaposvárott a *Marat–Sade* előadásán. Én pedig, megkésett öregedő kamaszként, sorsom fordulópontjához érkeztem. Le kellett végre zárnom a gyerekoromat.

Részlet osztálytársammal, Ascher Tamással készített beszélgetésemből

ASCHER: Annak idején a főiskolán Fraser *Aranyágát* tanultuk. Bemutatja azokat a törzsi szertartásokat, rítusokat, amelyek során királyt avatnak úgy, hogy megölik az előző királyt. Maga a férfitáv avatódás a legtöbb szertartásban valaminek a legyilkolása. Ahhoz, hogy az ember felnőtt férfi, király legyen, meg kell ölnie az előzőt. Aki nek az életéből ez kimarad, az valamilyen szempontból sérül. Nem válik felnőtté.

Olyan túlerő, olyan hegemonia volt a te apád, amivel szemben fel sem merült benned a lázadás. Jámbor, domesztikált fiú voltál. A lázadás nem abban a formában merült fel benned, hogy legyőzd őt.

ÉN: Én nagyon megszenvedtem az apámat. Mind a mai napig szenvedem. Nagyon nehezen tudom magamból úgy kitépni, hogy közben ne áruljam el. Mert az apám. Érted? Az a legegyszerűbb, ha az ember azt mondja, minden hazugság volt. Késő. Ezt húszéves korban kell. Mi ez a késői gyerekkor? Ez a felnőni nem tudás? Ez a Karinthy-vonás. Lehet, hogy ez öröklődött. Karinthy Frigyes egész életén át nem tudott felnőni, más szinten, más tehetséggel persze. És apám se. Örökké óriáscsecsemő maradt.

ASCHER: Őt is nyomta a név.

ÉN: Átörökítette a felnőni nem tudását, a felnőni nem akarását, és továbbadta még a maga terhét is, amivel aktívan benne volt a saját korában. Káder is volt. Védetség is adott, de el is nyomott.

ASCHER: Ami a te drámád, a felnőni nem tudás, az a Kádár-kor legjellegzetesebb szimptomája.

ÉN: Akkor én egy közhely vagyok?

ASCHER: Nem közhely vagy, hanem példa. Az elnyomás nem olyan, hogy az ember belesüllyed. De megóv attól, hogy döntéseket hozz. Szélcsendes, szélvédett világban éli le az életet, ha valaki jó helyre születik, ha benn ül a tojásban, ha nem kényszerül drámai döntésekre. Nem szembesül azzal időben, hogy ő micsoda. Ha te nem a Karinthy gyereke vagy, akkor nem vesznek fel a főiskolára. El kellett volna kezdened alulról csinálni valamit. Lehetséges, hogy akkor sokkal gyorsabban fejlődsz.

ÉN: Valószínűleg ugyanoda jutok, a színházhoz, csak magasabb szinten.

ASCHER: De szervezettebben és magabiztosabban. A kivételezett helyzetből való indulás rengeteg energiát lecsapol.*

...Ami a legnagyobb erővel nyomhatott téged, az apád hihetetlen vitalitása. Olyan brutális életerő, ami nem hagy teret egy gyereknek, hogy felnőjön. Ahhoz viszont nem voltál elég érett, nem döbbsz magadra egy drámai helyzetben, hogy elmekülj. Ezt kellett volna.

Apád szenzációsan tudott írni, volt egy nagyon sajátos hangulata, atmoszférája, miért nem lett mégse nagy író? Az lett volna helyes, ha ő nagy író lesz. Ő viszont a nagy, betetőző műveit nem írta meg. Szétaprózódott. Itt lehetne keresni valamit.

* Ugyanezt persze osztálytársam – Ascher Oszkár fiaként – a saját bőrén is tapasztalhatta.

ÉN: Ő olyan korszakban lett író – a háború, az utána való hit, a baloldal, a kommunistaság, 1956 –, amikor nem szembesülhetett igazi önmagával. Ez a konszolidáció. ASCHER: Azt hiszem, ő nem számolt el rendesen a kommunizmussal. Itt a probléma. Egy gondolati hibát követett el.

ÉN: Hogy ne akarjon annyira konform lenni?

ASCHER: Persze.

ÉN: Ellenzékbe kellett volna mennie? Szerette a sikert. Hogy adjunk igazságot neki?

ASCHER: A probléma az, hogy apád, valahogy – a hedonizmusa, az életszeretete és a mindennapi sikervágya miatt – nem is csak az, hogy mit nem írt meg, de úgy érződik, hogy belül sem számolt le igazán azzal, hogy ő mi. Ezért csak bennfentes figurája maradt a pesti életnek, és ez bizony kevés. Neked ezzel kellett volna tisztába kerülnöd.

ÉN: Senki se volt, aki ezt megmondja. Úgy észleltem, az irigység diktálta, ha valaki össze akart vesztíteni apámmal.

ASCHER: Marci, az embernek nem mondhatja meg más a legfontosabb dolgokat. Az embernek ezekre magának kell rájönnie. Megjelentek könyvesboltban Petri György *Magyarázatok M. számára* és *Körülrít zuhanás* című kötetei. Ebből a két verseskötetből minden kiderül. Ha valaki ezt elolvassa, és nem döbben rá, hogy neki dolga van ezzel, hogy belenézzen magába, hogy mit gondol a szocializmusról, az életünkről, az ezredvégről Közép-Európában, és ha nem jut eszébe, hogy az apja mit gondolt, és milyen szerepet játszott ebben a helyzetben, annak más ezt hiába mondja meg. Ezt neked kell. Te ezt nem igényelted, téged teljesen betöltött a színház mint boldogság. Te nem jutottál el a valóságig. A valóság. Nem izgatott, hogy mi van, és ahhoz képest te mi vagy.

ÉN: Illúzióvilágban, a gyerekszínházamban éltem. Csehovi figura vagyok?

ASCHER: Csehovi figura vagy. De nem annak kell lenni. Csehovnak kell lenni. Az az ember a művész, akit izgat az, hogy mi a valóság. Akinek nem nyílik rá a szeme a valóságnak arra a részére, ami fájó, ami bántó, de ahol mégis van valami, amit a kutatószenvédély kikutathat, hogy is van valójában, ha az a *valójában* nem izgat valakit, akkor..

Neked itt hatalmas feladatod van. Kikutatni, hogyan volt apád valójában, és hogyan voltál te vele valójában. Ez nem színházi munka. De nagyon fontos és szép munka. Nagyon fontos lehetőség.

ÉN: Azt, hogy ki a zseni, azt úgysem lehet megfogalmazni. De ezek a furcsa viszonylatok a családomban, hogy miért nem lehettem felnőtt, ez titok továbbra is. Ez apámnál, nagyapámnál, egész családomnál, a géneken keresztül... Ez az én témám.

ASCHER: Ez.

Beszélgetés Cinivel, 1981. július 31-én

ÉN: Engem a szakmában jelenleg egy nagyon kedves, közepes tehetségű fiúnak tartanak. A pályán vagyok ugyan, fenntartom magam, de igazán jelentős dolgokat még nem produkáltam, és nem sikerült bizonyítanom, hogy kimagasló tehetség volnék. Nem robbantam be üstökösként a színházi életbe, ahogy azt elvártam volna magamtól, vagy ahogy az osztálytársaim némelyike berobbant. Ezen mindmáig nem tudtam túltenni magam. De ami a legfájóbb: nagyon nyomaszt a családom. Különösen te nyomasztasz.

CINI: Mert még élek.

ÉN: Szerinted miért harcolok én veled?

CINI: Nézd, ezen a helyzeten én, aki hatvanéves elmúltam, nem tudok változtatni. Valószínűleg – ha csak nagyon beteg nem leszek – én most már ilyen maradok. Igen, habzsolom az életet, jókat eszem, iszom. A nőknek tetszem, nekem is tetszenek a nők. Sokat utaztam, és ahova mentem, föltaláltam magam: mindig a talpamra estem. Ez persze mind elromolhat még, le kell kopogni. (*Kopog.*)

Annyiban más a te művészi indulásod, mint az enyém, hogy nekem „csak” egy *halottal* kellett megküzdenem. Bár néha egy halottal nehezebb versengeni, mint egy élővel. A halottaknak behozhatatlan előnyük van.

ÉN: A mítosz. De nekem a halotton kívül ott vagy te is, élősúlyban, veled is meg kell küzdenem.

Szünet.

CINI: Menjünk egy pillanatra vissza, amit az előbb mondtál, hogy téged mindenki kedves fiúnak tart és semmi többnek, hogy ez fáj neked.

Tegnap Pesten voltam, nem tudtam aludni, és abban az óriási könyvtárban már megint Hunyady Sándorra akadt rá a kezem, és levettem a *Családi Albumot*. Ajánlom figyelmedbe Krúdy: *Hunyady* (nem tudom, miért hosszú ú-val) *avagy egy különös fiatalember* című rövid elbeszélését. Hunyady Bródy Sándornak volt a gyereke, a kereszény gyereke, Hunyady Margit színésznőtől. Hunyadyt évtizedeken át mindenki úgy tartotta számon, még én is, mint Bródy Sándor fiát, aki ügyesen írogat. Ő ezt elfogadta, vállalta, ugyanolyan életformát élt, mint az apja. Remek élete volt különben, egy nábob titkára volt, baka volt Kolozsvárott, újságíró volt, ez mind téma lett neki. Ahogy múlt az idő, kiderült, hogy Bródy nagy drámaíró ugyan, de a nyelve rettenetesen modoros. Hunyady viszont egyre modernebb lett. Egyszerre kiderült, hogy ez a kedves zslugás, pesti link kis Hunyady Sandri (ahogyan nevezték), jobb író, mint az apja.

Először is nagyon tudott írni. Bródy Sándor gyerekének tudnia kellett írni. De volt benne valami nagyon mély emberség és együttérzés a kis zsokékkal, kis színésznőkkel, kis kurvákkal, lovászokkal, pincérgyerekekkel, kis félredobott ötpengős lányokkal. Az a nagyon figyelő szem.

Tehát nem olyan nagy baj, ha azt mondják rád, hogy kedves fiú vagy. Ebből kijöhet még valami nagyon jó dolog is. Ne félj te ettől olyan nagyon.

ÉN: De félek. A főiskolán és utána is mindig azt sulykolták belém, hogy csak a nevem miatt vagyok a pályán. A tévében egy gyártásvezető a fejemhez vágta: nem tudtad, hogy csak az apád miatt adunk munkát neked? Székely Gábor pedig egyenesen azt tanácsolta: tagadjalak meg. Néhány évig valóban úgy is gondoltam, hogy meg kell tagadnom mindent. Hiszen te is láttad, a viselkedésemben is volt valami távolságtartás veled és a világgal szemben. Most jöttem rá, talán kicsit bölcsebb fejjel, hogy valójában mitől is van bennem ez a gátlás és ez a szorongás.

Csend.

Halál még nem rázott meg. A folyamatos sérelem viszont mély sebeket hagyott bennem. A gyökerükig kell ásní, hogy kigyógyuljak belőlük.

CINI: Ez egy privát sérelem: a Karinthy Marcié. Ebben az országban és a világon nem mindenki Karinthy Marci.

ÉN: Csak fájó magánügyekből érdemes kiindulni. Hamletet is ilyen indítja el: megbaszták az anyukáját.

CINI: Mindenkinek megbaszták az anyukáját.

ÉN: Ami a legjobban bánt: nem tudják túltenni magukat (talán még húsz év múlva sem fogják tudni), hogy noha nem író lettem, hanem rendező, mégis művészként mérészelek boldogulni. Ráadásul a te árnyékodban. Állandóan a szemembe röhögnek, lenéznek, vállon veregetnek! A szakma tehetségtelenként eltiporna, ha tehetné. Ezt nehéz túlélni.

CINI: Pedig el kell fogadni, el kell viselni. Akkor számolj le ezzel.

ÉN: Az utóbbi évek összes baja ebből ered. Hogy sehol sem találtam meg igazán a helyemet. Hogy mindenholnan kicsúsztam valahogy: Szolnokról, Pécsről, a Tháliából, Gorsiumból. A magánéletem, a házasságom fölbomlása, a családom eltávolodása is hozzájárult mostani helyzetemhez. Visszajutottam arra a pontra, amit a *Marci* novellában kérdeztél, hogy életképes vagyok-e egyáltalán? Ami legfontosabb: hogy megmaradhatok-e mint ember, mint művész? Ez izgat engem. Ez nyomaszt engem.

Csend.

CINI: Nézd, ez mindenképpen sokkal felnőttébb és igazabb viszony magadhoz, mint ami eddig volt. Amikor gyerekkorodban egyest kaptál, akkor megmagyaráztad: az nem egyes, hanem ötös. Bármire mondtam is neked, hogy nem jó, te arra fordítottad, hogy az kitűnő. Nyilván te is érezted, hogy ez önáltatás, de bedumáltad magadnak és nekem: nem, én nagyon jól csinálom, milyen kiváló vagyok. Most elismered, hogy eddig nem úgy alakult a pályád, az életed, ahogyan alakulhatott volna. Már látod, hogy semmiféle közösségbe nem tudtál beilleszkedni. Nagyon őszintén – ha másnak nem, legalább nekem és ennek a magnetofonnak – elismered mindebben a magad felelősségét. Végül elismered...

ÉN: ...hogy ettől rettenetesen szenvedek.

Csend.

ÉS ami félelmetes: egyre hasonlóbbnak érzem a magam helyzetét a Gabiéhoz. Ő ezen a ponton adta fel a harcot, hogy helyette aranyketrecet építsen maga köré. Az apját tette meg az ördögévé. Neked sikerült megmenekülnöd ettől a sorstól. Gabi azonban nem térhetett ki előle. A veszély továbbra is a családnak felett lebeg. Egyre égetőbb tehát a kérdés: mindaz, ami Fricivel és Gabival megtörtént, nem ismétlődhet-e meg veled és velem is?

Csend.

CINI: Valahol a lényeghez érkeztünk: mi az, ami benned a legjobban aggaszt. Ha te Gabi, mint önigazolást, mint mentséget fogadod el a magad helyzetére, akkor egész életedben csak „a Karinthy fia” maradsz. Ha pedig példaképnek tartod őt, akkor könnyen te is Karinthy Gabivá válhatsz.

ÉN: Na, igen.

CINI: Ad absurdum vive: a mai helyzetedből abba a helyzetbe kerülsz, amibe Gabi is.

ÉN: Vagyis?

CINI: Addig gyötröd és őrlöd magad, hogy a végén te is beleőrülsz. Ez az egyik lehetőség.

ÉN: És a másik?

CINI: A másik, ha Gabi neked csak egy variáció. Akivé te is lehetnél, mégsem leszel. Hogyha végiggondolod az eddigi pályádat, a mai helyzetedet egészen Gabiig, de megküzdesz ezzel az ördöggel, és megöled őt magadban. Akkor ebből, ha megírod, nagyon erős és pozitív dolog is születhet. Aminek segítségével ugyanúgy megmenekülhetnél, mint Doktor Faustus, amikor végül az ördög elengedi: *du bist gerettet.*

ÉN: Tegyük fel, hogy sikerül. És azután? A kezemet nyújtom neked...?

CINI: Igen. Talán. De most nem rólam van szó. Nem vagyok pozitív hős. Sokkal közepebbi tehetségnek tartom magamat, mint apámat. Lehet, hogy több maradandót írtam mégis.

Szünet.

Tehetségeket nehéz összemérni. Klaus Mann, Thomas Mann fia sem az apjával folytatott küzdelme miatt érdekes. Hanem azért, mert megírta a *Mephistót*. (Jó, valószínűleg az apját is beleírta.)

ÉN (*töprengve*): Lehet, hogy éppen ez a kérdés: Faustus lesz-e valakiből vagy Mephisto?

CINI (*folytatja*): Vannak, akik magát Thomas Mannt is közepes tehetségnek tartják csupán, egy német Beamternek. Ugyanezek a bátyját, Heinrich Mannt zseninek mondják. Heinrich Manntól (az egyetlen *Ronda tanár úrt* leszámítva) mégsem maradt fenn semmi. Thomas Mann viszont máig is ragyogó, élő író.

Csend.

Marci, neked nem csupán velem, ugyanúgy Gabival is meg kell küzdened. Különben félsz, hogy te is ugyanabba a meszesgödörbe esel, mint ő. Ne válaszd az ő életét. Gondold végig. Ahhoz, hogy ne válaszd, végig kell gondolni. Gabit nem volt ember és nem volt Isten, aki megmentse. Neki csakugyan megváltás volt a halál. Nem bánom, idézd fel, próbáld megjeleníteni Gabi életét, de semmiképp se azonosítsd a magadéval.

Ha elmerülsz is ebben a fortyogó kátrányban, ami az ő pokla volt, valahol a túlsó oldalon bukkanj föl újra. Juss ki onnan a végén, akkor ez nagyon szép és értékes történet lehet. De csak akkor sikerülhet, ha mindazokat a figurákat, akik a te számodra fontosak, apámat, engem, Gabit, Jóska bácsit, Kosztolányit, mindazokat, akiket felidézelsz, a végén magad köré tudod majd állítani, és mindegyikről elmondhatod, hogy hozzád tartoznak. Mindenki, aki ahhoz kell, hogy magadban harmóniát teremts.

ÉN: Mint a *Nyolc és fél* végső jelenetében, az a nagy körtánc.

CINI: Devecseri Gabi írta egyszer nekem, még nagyon fiatalon: ne egy mestered legyen, hanem ezer. Akkor te is ezeremester leszel.

Csend.

Az a *Buddenbrook család*. Hány őznek kellett ott kavargogni, meghalni, harcolni, szenvedni, hogy egy Thomas Mann kijöjjön belőle...

Szünet.

ÉN: A főiskola után Vekerdy Tamás pszichológussal beszélgettünk, aki tanított minket. Neki mondtam – most jut eszembe, hogyan mondhattam én akkor ilyet, aki boldogan elégedett, sikerrel végzett főiskolás voltam? Azt mondtam neki: az én legnagyobb bajom, hogy Karinthy vagyok. Csodálkozva rám nézett, utána azt mondta: igen, de a kulcs a te kezében van.

Szünet.

Fordulópont előtt állok. Az életem kidobta magából ezt a gátlást, görcsöt vagy minek nevezzem? Vagyis – eddig úgy tűnik – a *Marci* novellád életképtelenségi diagnózisa: igaz.

Csend.

CINI: Ne vedd ezt végleges bélyegnek magadon. Nagyon nagy találmány a keresztény egyházban: akár az utolsó pillanatban is bevallhatom, hogy vétkeztem, még mindig van reményem a megváltásra.

A gyilkosságért az áldozat is felel, ha hagyta magát. Ha végiggondolod: miért te

voltál mindig a bábu, akit mások pofoztak? Ha felveted: miért buktál ki sorozatosan mindenfajta közösségből? Akkor rádöbbsz: van esélyed, hogy továbbjuss. De döbbsz rá most, még idejében, amíg még normális vagy. Amíg még nem vagy Karinthy Gabi. Amíg még nem vagy egy aranyketrecben, mint annak a foglya. Ez az egésznek a summája.

Csend.

Nem kell persze mindent elvetni. Nem kell szégyellni az eddigi pályádat, egész sor pozitívum van benne. Láttam néhány nagyon szép rendezésedet a *Szent Johannától* egészen a *Tamás bátya kunyhójáig*. Ne vedd el ezeket. Ne ess az ellenkező végletbe, hogy minden hülyeség, ami eddig volt.

Csend.

Most itt ülünk Leányfalun 1981. július 31-én, este 10 óra 12 perckor. Innen számos út vezet. Az egyik oda vezet a Vércse utca 24/B-be az emeleti szobához, az ördöggörcsbe. Az az egyik lehetőség. Vannak azonban más lehetőségek is. Hogy a te lehetőséged ne az legyen – *aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni* alapon –, alá kell szállnod a pokolra. De vissza is kell buknod onnan, különben nem tudod eldudálni, amit átéltél.

ÉN: (Vagy – sópörjünk csak a saját házunk előtt: fölmászni hegedűmmel a kupolába, mint a Frici kis bohóca – gondolom, de tapintatból, szeméremből, leginkább talán gátlásból inkább ezt választolom:) Mint Dante, aki visszajött a pokolból, hogy elmondhassa, amit ott látott.

CINI: Na, éppen ez az. Gabi szegény már nem tudta elmondani. Hogy egy művész Karinthy Gábor sorsát választja, vagy éppen nem választja, ez sokkal több, mint a Karinthy Marci ügye, vagy hogy valaki a Karinthy fia vagy másé. Akkor ez az egész száznak a kérdése már.

Szünet.

Mi mind, valamennyien pózba merevült emberek vagyunk, mind játszunk. Én is nyilván pózolólok. Ez a nagy hangosság, ez a nagy éhség, egy kicsi rá is van dobva.

Szünet.

(*Töprengve*) Gyerekkorunkban is játszottunk folyton. Gabi a szobában elkezdett a két karjával körözni, és azt mondta: Egészen jól megy. Tavasszal már repülök. Ezt minden évben megismételte. Aztán tavasszal mindig elfelejtettem megkérdezni, hogy áll a repüléssel. Egész jól megy. Egyre jobban megy – mondta mindig. Májusban már repülök. De nem repült soha. Szegény.

Szünet.

ÉN: Testvéreidről, Tomiról, Gabiról sosem készült *epepe*?

CINI: Tomiról nem. Gabiról terveztük. Évekig. 1974. december 17-én lett volna hatvanéves. Akkor akartam előállni egy *epepével*, ami arról szólt volna, hogy fentről integetnek, akik meghaltak már, egyre többen integetnek, hogy kövessük őket: anyám, apám, Tomi, Devecseri Gabi és mindenki, akit szerettünk. De Gabi novemberben meghalt.

Csend.

Egyszer kaptam egy névtelen levelet:

A papa az *epepéül* *apapá*
Foroghat a sírjában a *papapá*. (*Nevet.*)

Szünet.

ÉN nagyon szerettem Gabit, és elfogadtam, mi mást is tehettem volna, agyon nem

verhettem. Igyekeztem, nem mindig sikerült teljesen, hogy lehetőleg kellemesen érezze magát. Nehéz volt ezt Gabinál elérni.

Csend.

Nem emlékszem többre. Marci, vége. Vége!

Szünet.

Nagyon korán Gabi szép verseket írt. Ilyeneket, hogy:

*Ferencjóska masirozott,
Szájában egy fasírozott.*

Vagy a lecsúszt Richelieu bíborosról:

*Íme, ott megy Richelieu,
A ruhámat viseli ő.*

Csend.

ÉN: Volt más is. A nézzétek csak... sorozat.

*Nézzétek csak a kis Misit
Megívott egy vödör pisit...*

CINI: Azokat már én írtam.

*Nézzétek csak a kis Edét,
Kinyalta a saját seggét,
De Istenke megbüntette,
Úgy hagyta őt meggörmýedve. (Nevet.)*

Vagy:

*Nézzétek csak a kis Sanyit,
Fölcsinálta a nagyanyit,
Nem tudom most, halihó:
Férj vagyok vagy nagyapó. (Nevet.)*

Csend.

ÉN: És a kis Melitta?

CINI: Azt még Kosztolányi fordította.

*Pohárba mérget öntött a kis Melitta,
Nagyanyó felfordult, amint megitta.*

(*Váratlanul*) Elég! Hagyjuk abba! Elég. Kapcsold ki ezt a magnót! Elég!
A beszélgetés hirtelen megszakad.

Keserűen és zaklatott lélekkel léptem ki a leányfalui éjszakába. Nem bírtam le az apámat. Nem sikerült kicsavarnom a kezéből a királyi jogart. Rémulten vettem észre, hogy bizonyos értelemben Cini jobban nyomaszt, mint előtte bármikor. Azon az estén nem váltam felnőtté. Sőt, a beszélgetésünk után fejvesztve éreztem, amit Gabi: *teljesen összezavarodtak a világvonalak.*

Csak jóval később, már Cini halála után bukkantam rá *Naplójában* a beszélgetésünket követő éjjel beleírt jegyzetére:

1981. Leányfalu, július 31.

Mért vagyok olyan apadt, szomorú, depressziós? És munkaképtelen is – az új regényem, a Budapesti ősz akadt fenn a torkomon? Vagy az öregedés, a megállíthatatlan biológiai bomlás? Vagy az ösztöneim, a zsigereim éreznek valami közelgő szörnyűséget, mint a békák a vihart?

Cini, 1987. július 23-án felteszi magának a kérdést:

Lehet, hogy véget ért a madzag? Ennyi volt bennem? Elmondtam, amennyit tudtam, amit kellett? Nem lenne jó.

A következő évek látható és legszomorúbb termése: kórházból ki, kórházba be. Lasú, de pontosan nyomon követhető leépülés.

Hiszen ha volna valami nagy témám – de nincs. Olyan nyúlós, nyálas körülöttem minden. Küürültem. Vágy a világ, mármint az én világom ürült ki.

1987. december 25.

Rossz nyár után még rosszabb ős. Semmi munka, egyre több ital, depresszióból még mélyebb depresszióba... Ági megunta, bevitt a Kútvölgyibe.

1988. november 8.

Még mindig a mélyben. Változatosság kedvéért megint a Kútvölgyiben. Nem bírok egyesbe jönni. Depresszió, munkaképtelenség. Sehöl sem érzem jól magam. Legszívesebben folyton aludnék. Vágy végleg?

Ám 1989-ben mintha sikerült volna felülemelkedni a bajokon:

1989. március 16. Róma

Úgy sejtem, a rendszer megbukott.

1989. június 16. Arsegnac (apró falucska az Alpok lejtőjén)

Othton ma van Nagy Imre ünnepélyes temetése, ott a fél világ.

A diktatúrát és a sztálinizmust temetik. Magyarországon valami egészen új dolog kezdődik, és senki sem tudja, legkevésbé én, hogy micsoda. Az elmúlt 33 vagy 44 év minden hibáját, bűnét, személységét ismerjük. De azért többé-kevésbé kiismertük magunkat benne, tudtuk a járást, mikor, kihez, hová lehet fordulni. A jövő e tekintetben teljesen homályos, egészen új világ jön, új emberek, intézmények, és én 68 éves múltam. Másutt újra kezdeni messze késő, otthon köd és pára. Ezért félek hazamenni, bár a szívem egyik fele ujjong, a másik reszket. Ezért halogatom, és csücsülök itt a világ végén.

Ugyanezt a délelőttöt, tehát Nagy Imre újratemetését én a TV Szabadság téri székházában töltöttem Kalmár Andrásnak, a Szórakoztató Osztály vezetőjének a szobájában. A *Miből élnek itt az emberek* című előadásunk tévéfelvételének az elfogadása alatt, egy másik monitoron mindannyian az évszázad egyik legjelentősebb eseményét – az ugyanabban a pillanatban zajló történelmet – figyeltük. Darvas Iván és Mensáros László monoton hangon, mégis megrázó drámai erővel kántálta a kivégzett mártírok névsorát.

A Miből élnek itt az embereket egyébként elfogadták és adásra javasolták.

Cini hamarosan újra visszazuhant a poklok mélyére. A rövid fellendülést végtelennek tetsző apály követte. És újabb kórházi kezelések, amelyek ettől kezdve menetrendszerűen ismétlődtek. Agyrázkódás. Tétényi-kórház.

1989. október 4.

Több dobásom nincs.

Rossz megöregedni.

János-kórház.

1989. október 7.

Én, aki az élet királya voltam.

Kútvölgyi-kórház.

1989. október 15.

Írni, írni, írni! Ez volna az egyetlen gyógyszer!

Tétényi-kórház.

1990. május 24.

Nálunk nincs hagyománya a demokráciának. Nálunk a jobboldaliságnak, nacionalizmusnak, antiszemitizmusnak vannak hagyományai – már föllelhetők a jelei. Az utcákon a falak, plakátok vastag feketével telemázolva horogkeresztekkel, Dávid-csillagokkal...

János-kórház.

1990. június 27.

Ez az átkozott alkohol. Megint benn voltam néhány napig. Előbb a Kút völgyében, aztán a János-kórházban. S ugyanaz. Így nem megy tovább – élet vagy halál. Döghalál.

Amikor anyám kiszabadította magát apám alól, aki ráesett, törött kezével valahogy a telefonhoz vánszorgott, és riasztotta a mentőket. Amikor a mentősök kiérkeztek, azonnal kezelésbe vették anyám lógó csuklóját. Észre sem vették, hogy rajta kívül még valaki fekszik a lépcsőfordulóban.

Egy hatalmas tehetetlen, öntudatlan test – és magában énekelt.

Nem voltam ott, de ma is rémálomként kísért a látvány: anyám és apám egymáson fekszenek, tehetetlenül, jajgatva. Kidőlve a „senior a majoresco”, a család oszlopa. Törékeny anyámon teljes súlyával a hatalmas testű, magatehetetlen apám.

Anyám meséli: Cini egyszer feltépte az ablakot: ha nem adsz inni valamit, kiugrom. Anyám italt tölt neki. Ilyen lehet Dante poklának egyik bugyra.

1990. szeptember 11. (!)

A Palatinus utcai József Attila mentálhigiénia. Majdnem két hónapot töltöttem ott. Remek főorvos, dr. Várady Géza.

VÁRADY: Már a rendszerváltozás alatt, körülbelül egy évig még, megpróbált bekapcsolódni.

ÉN: Voltak még támpontjai ehhez? Bójái?

VÁRADY: Minden reggel bevittem neki az újságokat.

ÉN: Tudta követni az eseményeket?

VÁRADY: Annyira, hogy olykor szösszeneteket is írt róluk.

ÉN: Többnyire ilyesmiket: a világon nem lehet segíteni.

VÁRADY: Panaszkodott, hogy nincs irodalom, nincs kinek írni, nincs közönség. Ez a nihil.

ÉN: A családról volt még megnyilatkozása?

VÁRADY: Mindenekfelett szerette édesanyádat, Ágit. Kicsit gyerekesen kereste őt, mint egy anyát. Amikor arról volt szó: mi legyen, hogyan tovább – akkor is mindig csak vele akarta megbeszélni.

ÉN: És visszamenőleg a családról?

VÁRADY: Egyszer mondta: ismered, tudod, a Gábor testvérem, aki neurotikus volt. Nem akartam durván rákérdezni, hogy mit ért neurozisz alatt. Mert orvosilag ez jelentős kozmetikázása Gábor kórképének. Nem skizofrén. Az egészen más dolog.

ÉN: Talán úgy érezte, ő is hasonló csapdába esett.

VÁRADY: Neurotikus te is, én is, mindannyian lehetünk. Azzal nem sértünk meg senkit, annyira általános. Mindenkinek van neurotikus periódusa, átmenetileg. Gabiról mindössze ennyit mondott.

ÉN: Anyjáról? Az is nagy traumája lehetett.

VÁRADY: Csak egyszer került szóba, Déry Tiborral kapcsolatban. Nagyon elítélte azt a dolgot, amit kettőjükéről a Déry megírt. Úgy láttam, megbánta, amit Dérynek megengedett, hogy az anyjáról megírja. Elmondta, hogy Déryvel nem tudott szóba állni utána.

ÉN: Csak Déryre haragudott? Arankára nem?

VÁRADY: Anamnesztikusan durva feltárára Cini nem lett volna alkalmas. Elküldött volna a francba. Ő azért tudta a különbséget a családi és az orvosi beszélgetés között.

ÉN: A saját agymozgását vetítette ki csupán rád is, amikor mégis beszélt veled?

VÁRADY: Ő nem azért szeretett nálunk lenni, mert mi voltunk a világ közepe, hanem mert békén hagytuk.

ÁGI: Cini élete utolsó két és fél évében magát szerette a világon a legjobban.

VÁRADY: Mert békén hagytam és szerettem őt.

ÉN: Olyan voltál, mint Cordelia, aki *hallgat és szeret*.

VÁRADY: Hagytam, hogy élje a saját életét. Mindig cigit kért. Félttem, nehogy kiszaladjon inni. Olykor eltűnt, és félórákig, órákig kerestem autóval a Rózsadombon. Annál az is jobb volt, ha kontroll alatt ivott. A végén inkább én vittem neki sört. Akkor már mindegy volt, alkohollal vagy anélkül, mert tudtam, hogy a teherbírása nem nagy. Szomorú ember volt. Depressziós. Sokszor anyagi gondokról beszélt. Hogy mi lesz veletek? Hogy lesz utána? Mert ő tudta, hogy *utána* lesz valami.

Szünet.

Most már persze nekem is lelkifurdalásom van: hagytam, hogy a nagy titkokat elvigye magával. Talán mégis elmondta volna.

Csend.

Nagyon aktív, nagyon magas színvonalú, nagyon nagy teljesítményű alkotó ember volt. Száz ember helyett élt. Mindez összeroskadt, és egy involúciós elfáradásba hanyatlott. Azon lehet vitatkozni, hogy ez agyi, organikus vagy pedig pszichogén fáradtság volt-e.

ÉN: Vagy csak egyszerűen eltelt az életével.

ÁGI: Vagy nem tudott megöregedni.

VÁRADY (*tűnődve*): Organikus fáradtság volt. Az agyának az organikus kopása.

ÉN: Organikus kellett, hogy legyen. Csak az tud így elfáradni, akinek képessége van rá. Más kérdés, ki mikor telítődik. Frici ötvenéves korában öreg ember volt. Valószínűleg az ő halála – függetlenül attól, hogy még élhetett volna akár húsz évig is – teljesen törvényszerű volt. Neki '38-ban kellett meghalnia. Ami utána jött, a háború meg a kommunizmus, már nem az ő világa volt. Cini ugyanígy lehetett a rendszerváltással. Ő tipikusan a konszolidáció embere volt.

Szünet.

VÁRADY: De arra nagyon büszke volt, ha néha bejöttél hozzá. A fiam – mondta –, itt volt a fiam! Neki az egy program volt.

Csend.

ÉN: De beszélgetni már nem nagyon akart. Pedig mennyit kellett volna! És ezt a rengeteg titkot, amikről beszélsz, nekem most mind nélküle kell megfejtennem, ha tudom. Pedig milyen jó lenne, ha megfejtene őket valaki!

Rapai Ágnes

ARCPOÉTIKA

Versek készülő karikatúrakötetemből

Balla Zsófia-san

Túrd föl az inged ujját
mint nagyanyád is tette
csurran a nap a vékán
ténta csupasz papíron
és éhes egerészölyv
pörren dagasztó kendőd
hinta bele lisztet bátran
ésszerűen kovászt is
fröcsköljön a víz és sót
szórj bele aztán dolgozz
a homlok hegyhát gyöngyös
hajnali párás erdők
illata fecserészget
mint precíziós műszer
oly kiszámítható légy
és még olyan játékos
mint a fölkenet természet

Utassysan

Ökölbe szorított télben élek,
Kedvesem véled sohase félek,
Ökölbe szorított télben élek.

Csikorog, süvít a hatvan évem,
Napocska süss föl, te vagy a fényem,
Csikorog, süvít a hatvan évem.

A hold a vállamon, döng a léptem,
Úgy megyek hozzád, havas a térdem,
Napocska süss föl, te vagy a fényem.

Takács Zsuzsá-san

Mikor elkeseredésemben elővettem a
papír zsebkendőmet, ahelyett, hogy
kinyitottam volna a gázt,

vagy mérget csepegtettem volna
a kávémba, esetleg legurultam
volna a lépcsőn,

és kitörtem volna a nyakamat,
álomban meggytől véres ujjakkal
végigtapogattam az összes

fényképedet, kerestem gézt, hogy
átkötözsem a sebeidet,
feltúrtam az egész lakást miattad,

szerelmem, igen, ezt mondanám,
ha itt lennél,
és még kijönne hang a torkomon.

Balogh Tamás

ÖRLEY ISTVÁN „ISKOLÁ”-JA

„Előkerült” az ANDRIS

*„Nincs Ottlik-rejtély.”
(Esterházy Péter)*

Örley István halála után írta Cs. Szabó László, hogy Örley „*fiókja tele volt félbehagyott kéziratokkal, harminc oldal egy nagy lírikusunkról*, regénytöredék egy gyötrelmes szerelemről, jegyzetek Kosztolányiról, akiért rajongott, de könnyűnek talált s áhítattal meg akart inteni a síron túl”.¹ A visszaemlékező napi kapcsolatban állt az íróval, munkatársak voltak a Magyar Rádióban és pályatársak az irodalomban, tudott-tudhatott Örley minden tervezett, formálódó és kész írásáról. Beszélt egy készülő regényről, de az egy „*gyötrelmes szerelem*”-ről szólt volna, amely nem lehetett az ISKOLA – vagy akármilyen címet viselt is volna az Örley-változat. Cs. Szabó írása 1946-ban jelent meg, a TOVÁBB-ÉLŐK meg nem jelenése előtt három, az ISKOLA előtt tizenhárom évvel. Ha elfogadjuk, hogy Örley nem írt ilyen regényt, a (társ)szerzőségi vita ki sem alakulhatott volna.

Valamiért mégis felmerült a lehetőség: talán mégsem csak Ottlik mondatai olvas-

hatók fő regényében. Az 1993-ban megjelent BUDA kapcsán Kukorelly Endre írta le a talányos mondatokat, hogy „igazából mindegy, hogy az Ottlik írta az ISKOLA-t vagy az Örley. [...] Ugyanaz. Mind egy. Ugyanaz az iskola, Ottlik nyilván az Örley volt, akit nem talált el valami bomba negyvenötben”.² Később Kelecsényi László szó szerint utánajárt ennek a vélekedésnek, és megkérdezte Kukorellyt, hogy tartja-e még állítását; azt a választ kapta, hogy egy lehetőség „hipotetikus, játékos felvetése volt ez, amelyet [Kukorelly] nem tud s nem is akar bizonyítani”, és burkoltan bár, de mégis a többszerzősre „voksol”, hiszen szerinte „Ottlik igazmondó író volt, egész egészében, ha ő azt írja, hogy kapott egy kéziratot, akkor az lehet, hogy úgy is volt, nem írói fantázia, jól kieszelt fikció ez, hanem tény”.³

Ezután a BUDA-ról sorban jelentek meg a kritikák, tanulmányok, ezek közül több is kitér a „rejtélyre”. Beney Zsuzsa előbb sejtelmes utalást tesz, miszerint „Ottlik mégiscsak egykönyvű, de talán még inkább félkönyvű író”, később azonban az ugyancsak „sejtelmes” magyarázattal nem kap választ erre az olvasó, hiszen „érdektelen a kérdés, hogy a regény hányadrésze van leírva, hogyan is van leírva Medve kéziratában – az egész ISKOLA-e, amit Ottlik lassan-lassan úgy »olvasott« bele a maga írásába, hogy abból valóban a maga írása lett? Hogy Medvének vagy Örleynek, Medve modelljének, Ottlik iskolatárs-barátjának, a korán meghalt írónak saját, személyes naplójegyzetei-e; vagy akár csak üres papírlapok talán. Mindegy, mert Ottliknak Medve szövegét kellett látni a sajátjában ahhoz, hogy végtelenül sok gátlása, újrakezdése és abbahagyása után mégiscsak végigírja ezt az elkészült regényt”.⁴ Jóval később, a gyanú öt évvel későbbi feltámasztása után szintén a BUDA kapcsán írja Török András Margócsy István tanulmányának széljegyzeteként, hogy „sokan vártak »igazi«, ottlikos regényt, és nem bírják elhinni, hogy ha írt egy olyat, akkor miért csak ilyen emez”.⁵

Nem véletlen, hogy éppen a BUDA kapcsán született meg a „rejtély”: több kritika is szóvá tette, hogy a BUDA – „a folytatás kényszeréből” megszületett regény – nem éri el az ISKOLA színvonalát, sőt: egyetlen más Ottlik-írás sem éri el a fő regény magasságát, sem előtte, sem utána. Magyarázatot kerestek a jelenségre, és egyre többen Örley Istvánt mint „társszerzőt” kezdték emlegetni. Ottlik első monográfusa, Szegedy-Maszák Mihály már könyvének előszavában tényként jelenti ki, hogy Ottlik korai írásai „elárulják, hogy Ottlik kezdettől fogva az ISKOLA A HATÁRON megírására készülődött, s így hiteltelenítik azt a föltevést, mely szerint e regényt Örley Istvánnak lehetne tulajdonítani”, viszont könyvének egy későbbi helyén – bár korábban több közvetlen bizonyítékot hoz Ottlik szerzősége védelmében, az intertextualitásról írt soraival – sajnos már inkább elbizonytalanít, amikor azt kérdezi: „Mennyiben járulhatott hozzá Örley István az ISKOLA A HATÁRON megírásához? Ez a kérdés csakis addig vethető föl, amíg az egyéniség romantikus kultuszának jegyében képzeljük el valamely műalkotás szerzőségét. E felfogás nem létezett a tizenennyolcadik század előtt, s a huszadik század végére újból érvényét veszítette. A különböző szövegek közötti választóvonal elhomályosult, sőt a művészet s nem művészet közötti eltérés jelentősége is csökkent. [...] Ismét becslésre tarthat számot, aki »hozott anyagból dolgozik«, a régiből újat csinál.”⁶ Ezt a bizonytalanságot kifogásolja Bán Zoltán András a monográfiáról írott kritikájában, hiszen a végül meg nem válaszolt kérdés „fontos kérdés, és az egyik magyarázat arra, hogy sokan Örleynek ítélik a fő művet, melynek megírására Ottlikot egyszerűen nem tartották képesnek a harmincas–negyvenes évek kispapjára alapján. És természetesen probléma a monográfus számára is”, aki „csak igen vázlatosan vagy alig képes megválaszolni a kérdést. Valószínűleg bele kell törödnünk, hogy ez mindörökké megfajthatatlan titok maradjon”.⁷

Ezzel a gyanú elült egy időre. Újjáélesztése Mohai V. Lajos nevéhez kapcsolódik, aki 1999-ben összefoglalását adta a már szinte jótékony feledésbe merült kérdésnek. Írásának zárásaként a talányos „sokak szerint a tragikusan megszakadt Örley-életműben sem volt sokkal több figyelemre méltó kezdeteknél” kitétel igazolására egy kritikustársát idézi: „Tehát

ahogy Gróh Gáspár kritikus egy helyütt szellemesen megfogalmazta, ha fenntartjuk a (társ)szerzőség feltételezését, éppenséggel Örley-rejtélyről is beszélhetnénk.⁸ Gróh Gáspár levélbeli érdeklődésemre elmondta, hogy idézett észrevételei egy beszélgetés során hangoztak el, és velük – saját megfogalmazásában – arra utalt, hogy „amennyiben Ottlik Örleyt plagizálta volna, akkor ugyanazzal az alkotáslélektani rejtéllyel állunk szemben. Ti. Örley munkáiból ugyanúgy nem sejlik fel az ISKOLA, mint Ottlik korábbi munkáiból”.⁹

Mohai V. Lajos a kérdést nyitva hagyta, nem foglalt állást egyik oldalon sem, cikkével mégis nagy visszhangot váltott ki. Ezek sorában irodalomtörténeti vonatkozását tekintve legjelentősebb Lengyel Péter nyilatkozata, melyben mint Ottlik Géza jogutódja mindenki számára kutathatóvá tette az addig zárolt Ottlik-anyagot, az ISKOLA eredeti kéziratait, minden korábbi változattal, előzménnyel és a rá vonatkozó jegyzettel.¹⁰ Korda Eszter későbbi tanulmányát „megelőlegezendő” észrevételeit, „az ügyben valóban bizonyító erejű” néhány filológiai adatot tesz közzé,¹¹ Kelecsényi László pedig bejelentést tesz az ISKOLA előzményeként számon tartott TOVÁBBÉLŐK leendő publikálásáról, amely „a rosszhiszemű kétkedőket ugyan nem győzi meg róla, ki is írta a katonaiskola regényét, legföljebb tudósít az ISKOLA végső megformálásába vetett munka méreteiről. A komoly elemzésekre hajlandó, elfogulatlan filológusok viszont meglelhetik benne az eredetiség bizonyítékait”.¹² Korda Eszter és Kelecsényi László mintha csak választolt volna Esterházy Péter három héttel korábban megjelent írására, amely Mohai V. Lajos cikkére („Ilyen sörözős cikk, ejtsd: érdekes gondolati kísérlet, az a hajdani Kukorelly-írás is, ugyanezen témában”) reagál, s benne éppen a filológiai kutatások szükségességét hangsúlyozza: „Eszezéssel nem hozható hírbe Ottlik munkája, utánaajárni pedig nem járt utána senki. S itt fordítanak akkor Mohai V. Lajos cikkének megítélésén. Amely nem rossz szándékú, de végül maga is maszatolja csak a maszatot. Ám ezt azért teheti meg, mert valóságos helyzetre reagál. Valami ürességre, hiányra, erre a pletykára. Pletykára, s nem rejtélyre. Nincs Ottlik-rejtély. (Juszt se kurziválom, hacsak nem így.) Rejtély majd akkor lesz, ha kutakodván a szakfőfűk s -hölgyek, találnak valamit. Az igazi lesz, hogy majd abból (miből) mi keletkezik.

Addig csak az Ottlik-kutatók rejtélye van. Végül is, ha bányászni is kellett utána, ez a cikk érdeme, erre hívja föl a figyelmet. Ha olyan fontos az irodalomnak, nekünk ez a regény, akkor mért nem tudunk mindent róla, a keletkezéséről, az Ottlik–Örley kapcsolatról?

Lehet, hogy Mohai V. írása megmozdít valamit?

Addig is: 1 könyv, 1 szerző. Nem több, nem kevesebb.”¹³

Ezek a filológiai kutatások azonban – az Ottlik-életmű zároltsága miatt igaz, csak részben – megtörténhetek volna korábban is. Mert ha Cs. Szabó László visszaemlékezését nem fogadták el perdöntő bizonyítékként – hiszen a memorandum szubjektív műfaj, állításai talán csak anekdotaértékkel bírnak –, az Ottlik szerzőségét vitatók figyelembe vehették volna a „kézzelfogható” bizonyítékokat, hiszen az ISKOLA nem előzmény nélküli regény, irodalomtörténet-írásunk alaposan megvizsgálta azt a folyamatot, melyben Ottlik eljutott a regényig, és az „előtanulmányok”-nak tekinthető novellákat a regényhez vezető állomásokként ismertette.

Kelecsényi László írja Ottlik nagyepikai alkotásairól, hogy a HAJNALI HÁZTETŐK 1944-es közlése előtt „két nagyobb regénykezdeményről (FORRÓ ÉGÖV, CZAKÓ) tudunk, amelyeket félbehagyott. [...] 1933 óta kísérletezhetett katonaiskolai és civil élményeinek hosszabb terjedelmű prózai szövegbe sűrítésével – sikertelenül”,¹⁴ majd monográfiájában arról tudósít, hogy Ottlik „nemcsak az ISKOLA-ban és a TOVÁBBÉLŐK-ben írta meg katonaiskolai emlékeit, hanem korábbi, még Örley István életében elkezdett és félbehagyott regénytörredékében (»Délután csöpögni kezdett az eső...«). Már ott, a harmincas évek végén vagy a negyvenesek elején szerepel egy betét, amely a Szebek Miklós kézírata felcímet viseli”.¹⁵ (Ottlik később, a TOVÁBBÉLŐK

kéziratán cseréli ki a Szebek Miklós nevet Medve Gáborra.) Így a „talált (kapott) kézirat” mint szövegbetét módszere nem az ISKOLÁ-ban és nem Örley halála után jelent meg Ottlik prózájában. (Viszont szintén Kelecsényi László kérdi: „*honnan vett volna ezakt tudományos hasonlatokat a matematikailag iskolázatlan Örley?*”) ¹⁶

Ottlik első publikációja, az APRÓ ÍRÁSOK harmadik, zárórésze a KETTEN AZ ISKOLAPAD-BAN címet viseli, és helyszínében, szereplőiben és cselekményében az ISKOLÁ-ra ismerhetünk, annak hangulatára, főszereplőjét pedig éppen Andrásnak hívják. ¹⁷ A pár hónappal később ugyanott megjelent EGYEDÜL-ről Szegedy-Maszák Mihály állítja, hogy annak első része „*az ISKOLA A HATÁRON című regénynek azt a részletét előzi meg, amely a beteg Medve Gábor lázálmaiból beszél el*”. ¹⁸ Könyvének egy későbbi helyén már egy Ottlik által is sajátjának – s nem zsenyének – vallott novelláról írja, hogy „*A DRUGETH-LEGENDA (1939) a legkorábbi történet, amelyben Ottlik kísérletet tett a nyelvi gazdaságosság megvalósítására. Ez a mű egyúttal további előtanulmány az ISKOLA A HATÁRON megírásához, s így közvetett módon cáfolja azt a hiedelmet, mely szerint Ottlik legjelentősebb művét Örley Istvánnak lehetne tulajdonítani*”. ¹⁹

1999-ben újabb bizonyítékot tártak a nyilvánosság elé: megjelent az ISKOLA A HATÁRON első „változata”, a TOVÁBBÉLŐK című – hagyatékbán maradt – regény. A mű 1949-ben már készen volt, mégis csak ötven évvel később, jóval írója halála után látott napvilágot először folytatásokban a *Holmi* hasábjain; később könyv alakban is. Közreadója, Kelecsényi László a regényt bevezető írásban megjegyzi, hogy „*közlésünk szándéka egyébként az is, hogy cáfolja az ISKOLA A HATÁRON szerzőségét kérdéssé tevő mendemondákat*”. ²⁰

Ugyanekkor Korda Eszter – a *Heti Világ* gazdaságban közzétett olvasói levelében felvetett gondolatmenetet kidolgozva – alapos szöveg-összehasonlító tanulmányban vizsgálja az ISKOLÁ-t és a TOVÁBBÉLŐK-et, és megállapítja, hogy az ISKOLÁ-ban idézett „*Medve kézirat* tehát fikció, regény a regényben eljárás, ami alapja az ISKOLA A HATÁRON sajátos prózapoétikájának. *Medve kézirat* nem feleltethető meg a TOVÁBBÉLŐK-nek. A TOVÁBBÉLŐK-nek az ISKOLA A HATÁRON egésze feleltethető meg. [...] Aki tehát azt állítja, hogy az ISKOLÁ-t nem Ottlik írta, az egész életművet Örleynek kell hogy tulajdonítsa, ami deductio ad absurdum bizonyítja, hogy Ottlik az ISKOLA szerzője”. ²¹

Mégis: a fentiek ellenére mind a mai napig lehet találkozni Ottlik szerzőségének megkérdőjelezésével, s ha nem is a nyilvánosság előtt, iskolák, könyvtárak folyosóján: többektől hallottam pró és kontra érveket, meddő okfejtéseket, légvár bizonygatásokat. Nemrég azonban előkerült Örley István ANDRIS című novellája, amelyben ő írja meg katonaiskolai emlékeit. (Eddig csak pár utalást olvashattunk tőle az Intézetre a FARSANG-ban.) ²²

Az ANDRIS-ról eddig az irodalomtörténet csak Illés Endre SZERKESZTŐ ÉS REGÉNYHŐS című írásából tudott. Érdeemes szinte az egész szövegrészt idézni:

„*Örley István és O[ttilik]. G[éza]. együtt élik át Köszeget, az iskolát a határon. Különböző emlékekkel szabadulnak.*

O. visszanez, és fuldoklik az emlékektől. Mintha keszonban élt volna, sokszorosan nagyobb légnymásban, szívdobogva, mérgektől részegen, levegőtlenül. [...]

És Örley?

Ő majdnem boldog ugyanabban a meszkalinrészegségben. Ő kívülről és egy nagy utálkozásból és emelygésből menekül ide – és fejét befúrja az édes, fényes, imbolygó ernyedtségbe.

Érdeemes egymás után elolvasni O. regényéből a betegszoba-jelenetet és Örley novelláját, az ANDRIS-t: ugyanaz a betegszoba, ugyanazokkal a szereplőkkel. O. a beteg Medve Gábort, azaz Örleyt írja le a pillanatokra enyhülő, de kemény formáival és hegyes szegleteivel állandóan szü-

ró, ellenséges világban. Örley hőse viszont O., azaz a novellabeli Andris, de Örley nem tud kilépni önmagából – s végül is önmaga morális kétségeiről vall. Ezek a konfliktusok nem a keszonvilágból valók. Őt a külső világ oltotta be nyomorúsággal, förtellemmel, kétségbeeséssel, s nem mondhat mást: még itt, az Intézetben is jobb.

O. regényében a förtelen az Intézetben él; Örley majdnem közömbösen mozog a keszonatmoszférában (ismét egyik leveléből idézek: »sem jó, sem rossz – közömbös...«) – ő odakint találkozik a Förtellemmel.

Talán ezért is irt O. az Intézetéről regényt; míg Örley egy kézlegyintéssel, az ANDRIS-sal elintézte. Ő a külső világ embereit vette célba.²³

Illés Endre javasolja, hogy érdemes elolvasni egymás után Ottlik regényének vonatkozó részletét és Örley novelláját. Azonban erre nem teremt lehetőséget: nem adja meg a novella fellelhetőségi helyét. Amikor arcképvázlata 1963-ban először jelent meg a *Kortárs* hasábjain, már akkor sem sokan lehettek azok, akik emlékeztek Örley negyedszázaddal korábban megjelent írására, az átlagolvasó pedig Örleyre magára sem nagyon, hiszen korai halála miatt örök tehetség maradt, félbetört életművet hagyott hátra, melyet csak a hatvanas évek végén gyűjtöttek nagyrészt egybe. Szegedy-Maszák Mihály tovább megy: az ő véleménye szerint a második világháború íróáldozatai közül „Sárközi és Örley tehetségében nem lehet kételkedni, de műveikben erősen kísért a másodlagosság – különösen, ha Babits vagy Kosztolányi súlyosabb alkotásaival mérjük össze őket”.²⁴ Az irodalomtörténet is jóformán csupán Ottlik kapcsán figyelt fel Örleyre – ha Ottlik nem vallja be (illetve máshol éppen tagadja), hogy róla mintázta az időközben kultikussá vált regényének főhősét, Örley Istvánról valószínűleg ma is csak egypár filosz tudna.

A novellát tehát Illés Endre csak megemlíti, jelezve, hogy tud róla, fontosnak és érdekesnek tartja, de még csak nem is idéz belőle, és Pergel Ferenc sem válogatta be A FLOCSÉK BUKÁSA (1968) című kötetbe. Az irodalomtörténet az ANDRIS-ról csak tudott, de nem ismerte, ezért hivatkozni sem tudott rá, legfeljebb Illés Endrére. (Kelecsényi László is csak homályos utalást tesz rá – pontosabban vélhetően erre, és talán éppen Illés Endre alapján: „Örley István, Ottlik katonaiskolai társa és jó barátja egyetlen elbeszélést nem számítva nem írt közös cögger-emlékekről.”)²⁵ De miért alakult ez így? Illés Endre miért alkalmazott ilyen felemás módszert az ismertetésénél?

Mert a novella az *Új Magyarság* hétvégi képes mellékletében, a *Vasárnapi Újságban* jelent meg. (Melynek a szerencsétlen, de korántsem véletlennek tűnő névazonosságon kívül semmi köze a patinás, nagy múltú laphoz, mely egyébként 1921-ben szűnt meg.) A Milotay István és Radnai Endre nevével „fémjelzett” szélsőjobboldali lap gyűlölködő írásokat közölt, de hétvégi mellékletében némi irodalom is helyet kapott. Az ide írók nem mindegyike vallotta ezt az ideológiát; ekkoriban – kevés kivétellel – oda írtak, ahol fizettek nekik. Abban a lapszámban, amelyben az ANDRIS megjelent, többek közt Kádár Erzsébet, Ignác Rózsa, Bibó Lajos, Undi Imre és Révay Géza publikált Örleyn kívül.

A kezdő író novellája nem a lap főhelyén (elején) jelent meg, hanem hátul, a gyermek-, ifjúsági, kertész- és fotórovat mögött. Miért emlékezett hát Illés Endre egy ekkor még nevenincs szerző eldugott, erősen közepes színvonalú, kissé túlírt novellájára? (Amely – valljuk be – önálló irodalmi alkotásként nem múlja fölül Örley többi írását, és egy életmű teljes ismeretén túl elsősorban – az Ottlik-regénnyel való összeolvashatósága miatt érdemel megkülönböztetett figyelmet.)

Illés, bár az adott lapszámban nem, de máskor – és igen gyakran – publikál az *Új Magyarságban* és hétvégi mellékletében. (Korábban, 1933–36 között a mérsékelt hangú *Budapesti Hírlap* irodalmi szerkesztője volt.) Ekkor (1936–1939) azonban az *Új Ma-*

gyarság belső munkatársa, az irodalmi rovat vezetője. Nyerges András egyik „istenkáromló oknyomozása”-ban Illésnek erre az elfeledett-elfelejtett-letagadott munkásságára emlékeztet. „Már 1937 elejétől Illés Endre sűrűn szerepel a lapban: tárcanovellákkal, jegyzetekkel, könyv- és színbírálatokkal – írja. – Gyakorta az első oldalon, közvetlenül a fejléc alá tördelve. Az is igaz, hogy nagy részben olyan írásokkal, amelyek bárhol másutt is megjelenhettek volna. Mégis, az a tény, hogy Illés Endre az Új Magyarországon publikál, demonstrált valamit.”²⁶

Örley novelláját tehát ő szerkesztette be a lapba. Ezt azonban – ekkor már a Szépirodalmi Könyvkiadó irodalmi vezetőjeként, később igazgatójaként – nem írta le.

Az Új Magyarországon töltött évekkal nem egyedül ő nem dicsekszik. Ottlik a második világháború előtt főképp jobboldali lapokban publikált. Első prózai írásai a *Napkeletben* jöttek, az *Új Nemzedéknél* volt „slapaj”, innen került a *Budapesti Hírlaphoz* 1933-ban (a bridszrovat mellett fiktív szerkesztői üzeneteket is ír, 1933. december 3-án például éppen Örley Istvánnak),²⁷ majd – ahogy Kelecsényi László írja²⁸ – ennek megszűnése után az *Új Magyarország* bridszrovatát írta; és a lapban egy novellája is megjelent, mely írását Ottlik felvette a PRÓZA című kötetébe, első megjelenési helyét azonban nem adta meg.²⁹

Az író viszont mást állít munkahelyeit illetően: „[a *Budapesti Hírlaptól*] az első zsidótörvények és a Sajtókamara megalakulása után kidobtak. Mindenféle papírokat kellett volna beadnom, hogy az árjaságotat igazoljam”.³⁰ Tehát Ottlik nem a lap megszűnésekor, 1939-ben távozott a laptól, hanem még 1938 áprilisában. Ezután – ugyanitt mondja – „egy népszerű kis lap, az Esti Kis Újság később meghívott állandó cikkírónak”.

A novellát éppen ezért – bár a kötet a Magvetőnél jelent meg – nem vette fel Pergel Ferenc A FLOCSÉK BUKÁSA-ba. A mártír írónak elkönyvelt Örley (egy kritikájának részletét és Cs. Szabó László róla szóló visszaemlékezésének zárórészét felvették a MAGYAR MÁRTÍR ÍRÓK ANTOLOGIÁJÁ-ba [1947]) egy szélsőjobboldali lapbéli munkásságát – még ha az csak passzív és ideológiamentes volt is – elhallgatták. Válogatott írásai kötetének utószava – visszaulva a szerkesztésre magára is – egyébként is eléggé kaotikus filológiai, ami Örley az *Új Magyarországon* publikált írásait illeti: az életmű első szakasza írásainak számszerű „ismertetése” után a következő bekezdésben a kritikák kapcsán olvasható, hogy az első kritika „*Maugham ÖRÖK SZOLGASÁG című regényének ismertetése másfél flekken, az Új Magyarország Vasárnapja 1937. november 28-i számában*”.³¹ (Látható, már a lap nevének említése is bizonytalan. Helyesen – a lap saját megnevezése szerint – „*Vasárnapi Újság. Az Új Magyarország képes melléklete*”.) A kötetben közölt kritika szövege alatt viszont feltüntetett lelőhelyként „*Napkelet, 1938*” szerepel! A kötetet átlapozva – Örley életművének a FLOCSÉK-nél bővebb ismeretében – láthatjuk, hogy nyilvánvaló szerkesztési elvként egyetlen az *Új Magyarországon* megjelent Örley-írás – legyen az novella vagy kritika (magyar vagy külföldi szerző művéről) – sem tettek bele. Csupán egy Örleyről szóló írás említi a szerző és a lap viszonyát, Rónay László AZ ELDOBOTT KLASSZICIZMUS-a, melyben idéz is az ÉVA című, a lapban megjelent Örley-novellából.³² A többi nem, így Örley vékony életművének jelentős szelete ismeretlen még.

De hogy Pergel Ferenc is tudott az ANDRIS-ról, az bizonyos: hiszen – bár címének említése nélkül is – elhelyezi az életműben. Utal rá, hogy Örley első írásai a *Ludovikás Leventében* jelentek meg, később megemlít két, 1935 körül keletkezett és kéziratban maradt novellát (KALAND ÉS ANNALIESE) – „*Ezeket Hajmáskérről küldte barátjának, Ottlik Gézá-nak, azzal a céllal, hogy helyezze el valahol. A szerkesztők visszaadták*” –, majd 1936-ot nevezi meg az igazi írói indulás dátumaként, amikor is folytatásokban megjelent Örley első kisregénye (a „*FELNŐTTÜNK...*”, mely másodközléskor [1941] már A FLOCSÉK BUKÁSA címet kapta). A következő évekről összefoglalóan írja, hogy „*1936-tól 1938-ig megjelent*

egy kisregénye, tíz novellája, öt kritikája és két tárcája. Helyzete tovább nem tűrte a katonaruhatát”, és később, immár részletezve: „Nyolc év termése szépirodalmi alkotásokat tekintve így oszlik meg: 1937–1938: hat novella.” A FLOCSEK BUKÁSA című kötet az 1937–38-as időszakból négy novellát vesz fel (A VENDÉG, VÁLÁS, ESZTER, A SIKER), a hiányzó két novella közül az egyik éppen az ANDRIS. (A másik a VALLOMÁS, amely szintén az Új Magyarországban jelent meg.)

Illés Endre írásának zárásaként Ottlik és Örley témafeldolgozását veti össze a terjedelem szempontjából: „Talán ezért is írt O. az Intézetről regényt; míg Örley egy kézlegyintéssel, az ANDRIS-sal elintézte.” Az állítás, bár kétségtelenül igaz, mégsem meglepő: míg Ottlik több regényt is írt, Örley egyet sem. Két kisregényt tartanak tőle számon, de a harmincoldalas A FLOCSEK BUKÁSA és a negyvenoldalas FARSANG csak jóindulattal nevezhető kisregénynek, inkább csak nagyobb elbeszélésnek. Bár igaz, hogy a szerző ezt a műfaji megjelölést használta a FARSANG folyóiratbeli közlésekor (Élet, 1940. máj. 26.–jún. 30.), és ez maradt volna a műfaja kötetbeli megjelenésekor is. Mert a FARSANG majdnem megjelent még a szerző életében önálló kötetben! A Diárium – amelynek Örley rendszeres szerzője volt – 1943. áprilisi számának hátsó borítóján saját kiadványait hirdeti. A Diárium Könyvtár „már megjelent” kötetei (Birkás Endre: KELEPCE, Lovass Gyula: HONFITÁRSNÖM; MICHELLINE, Takáts Gyula: VÁGJÁK A BERKET, Thurzó Gábor: A BRAZÍLIAI KÉRŐ) mellett a „sajtó alól” lévő, tehát a hamarosan megjelenő, már nyomdába került kötetek sorát is közli, köztük bejelentve Örley István FARSANG-ját (Mándy Iván Csószház, Szegváry Mihály VIDÉKI MŰZSA és Weöres Sándor BOLOND ISTÓK című munkája mellett), novemberben pedig már a sorozat újonnan megjelent darabjait reklámozzák, azonban Örley neve és kisregénye hiányzik a listából, helyette Végh György CSILLAGOS KIRÁLYLÁNY-a a negyedik. (Talán ugyanaz történt, mint Ottlik TOVÁBBÉLŐK-jével, hogy maga a szerző vonta vissza – már a „sajtó alól” – megjelenés előtt álló első kötetét.)

De Örley István még nem tudott regényt írni. Viszont tudjuk, hogy próbálkozott, hiszen fiókjában ott maradt utána töredékben egy készülő regény, mely „egy gyötrelmes szerelemről” szólt volna...

Illés Endre a novella ismertetésekor vitatható észrevételt tesz, amikor Andrist Ottlikkal azonosítja: „O[ttlik]. a beteg Medve Gábort, azaz Örleyt írja le a pillanatokra enyhülő, de kemény formáival és hegyes szegleteivel állandóan szűrő, ellenséges világban. Örley hőse viszont O[ttlik]., azaz a novellabeli Andris”, ám a mondat folytatásában már saját állítását is árnyalja, miszerint: „de Örley nem tud kilépni önmagából – s végül is önmaga morális kétségeiről vall”. Gondolatmenetének első felét az általa ajánlott összeolvasás megcáfolni látszik – az utóbbit pedig éppen igazolja.

Bár a két személy – akár Kukorelly szerint a szerzők – felcserélhető. Nemes Nagy Ágnes egy rádióbeli visszaemlékezésében mondta, hogy „nem vagyok olyan biztos abban, hogy Medve Gábor azonos Örley Istvánnal, ahogy abban sem vagyok bizonyos, hogy az ISKOLA hőse, Both Benedek azonos Ottlik Gézával. Inkább azt hiszem, hogy hol az egyik, hol a másik a modell, hogy mindkettő azonos az íróval, vagy éppen időnként mindkettő azonos Örleyvel”, hiszen – ahogy később folytatja – „bizonyos fokig még külsőleg is hasonlítottak. Mind a kettő magas volt, jóképű, jó megjelenésű, látszott rajtuk a sport, a testezés biztonsága, még a gesztusaik is hasonlítottak egymáshoz. [...] Ugyanakkor volt köztük hatalmas különbség is. Hát ez is nyilvánvaló. Ottlik volt a barnább, barna szemű, barna hajú, barna bőrű, Örley volt a világosabb, szőkésbarna hajú volt, világos bőrű, világosabb szemű, de ami a modorukat és főleg az irodalomhoz való viszonyukat illeti, abban nagyon sok hasonlóságot találhatunk”.³³

Egy külső forrás is ellentmond Illés Endrének: Cs. Szabó László visszaemlékezése és a novella összeolvasása azt sugallja, hogy Andrisban Örley magát mintázta meg. Hiszen ahogy Cs. Szabó írja: „*Előttem fekszik leckekönyve a kőszegi katonai reálból. Abból olvasom évről évre lapozva a szülőknek szánt jellemzést... Igen tehetséges, túlságosan törekvő, öntelt, szertelenül önérzékes, érzékeny, bajtársak nélkül magának él, nagyon olvasott, kissé gyerekes, oktalanul is élénk, őszinte, hanyag öltöztető, illedelmes, jó modorú*”,³⁴ az ANDRIS-ban olvasható jellemzés – „[Andris] Közepes tanuló volt, okos, de szörnyen lusta az osztály köztudatában, viszont a tanári minősítés szerint: nehézfejű, de csupa igyekezet... Nem, Andris korántsem volt valami mintadiák, ilyenén érdemeiről előnyösebb hallgatnom” – több pontban egybevág.

„Belső” – az ISKOLÁ-val összeolvasott – szövegegyezés is ezt sugallja. Ottliknál Bébé kerül először kórházba, és nagyon hiányzik neki barátja, Medve Gábor, aki azonban „harmadnap, délelőtt tíz óraker, vigyorogva beállított.

Nem tudom, hogy csinálta. Még azt is kikönyörögte a kórházi altiszttól, hogy hozzám tegyék. Nem akartam hinni a szememnek”.

Örley novellájában kísértetiesen hasonló – csak éppen a módszereiben kifejtett – Andris kórházba kerülése: „*Mi sem jellemzőbb Andrisra, a barátira, mint az a valóban titokzatos jelenség, hogy amint én megbetegedtem, azonnal ő is... Hogyan csinálta? Olykor krétát, máskor sajtósárgaság füveket evett a kertben, ismét máskor a gyengélkedőszobán étert szolgált, s ettől tisztánt falféren kezdett támolyni... De nem említhetem itt mind a módszereket, melyekkel Andris dolgozott, valóságos tudomány volt ez, szakadatlan kísérletezések tapasztalata és eredménye. A négy intézeti év alatt csaknem kivétel nélkül egyszerre voltunk betegek, némely ikrekhez hasonlóan. Így történt ekkor is, bekerültem a kórházba, két nap múlva megérkezett a hűséges Andris.*”

Nem arról van tehát szó, amit Illés Endre állít, hogy Örley Andrisban Ottlikot mintázta meg, sem arról, hogy magát, és az elbeszélő Bébé, illetve egy annak szerepét betöltő narrátor lenne – tehát az elbeszélő lenne Ottlikról mintázva, hanem inkább arról, amit Nemes Livia elemzésében olvashatunk: énkettőzésről. Az „*amint én megbetegedtem, azonnal ő is*” vagy a „*csaknem kivétel nélkül egyszerre voltunk betegek*” bevett fordulatok emlékeztetnek például az egy évvel korábban meghalt példakép, Kosztolányi ESTI KORNÉL-jára. Nemes Livia tanulmányában elemzi ezt az alkotáslélektani folyamatot: „*Ottlik túléléseinek stratégiáit [ti. az énkettőzést] Örley gondolkodási stílusában is megfigyelhetjük. Örley is kettős, csakhogy nála a megfigyelő én és az átélő én válik ketté – és ezáltal az élmény elidegenítetté. Minden novellájának ez a kettősség, ez a kétfajta rálátás a tárgya, konfliktusa, buktatója és tragédiája. Míg Ottlik soha nem lép túl önmagán, s ha kettős szempontból szemléli is a világot, csak önmagát kettőzi meg, a világ kívül marad az én határain, addig Örley mintegy idegenként, a másik nézőpontjából tekint önmagára, és ebből a nézőpontból válnak hősei értéktelenné, keserűvé, kitaszítottá, a rivális által legyőzötté. Az egyiknél a kettősség folyton újabb kettősséget teremt, a másiknál mazochista önvádolást és önpusztítást.*”³⁵

Ottlik és Örley hasonlóságának sorát – közös katonai iskola, külső hasonlóság, íróvá válás, énkettőzés az írásokban – Vas István egy „*naplójegyzet*”-éből tovább bővíthetjük. Szerinte „*Ottlik és Örley lusta, de tehetséges prózaírók. [...] Meglepetve látom, hogy az újrealista irány, melyet Halász Gábor kissé fellengősen harangozott be a Nyugatban, náluk eleven valóság. Szerencsére izlésükben inkább, mint munkáikban. [...] Azt mondják, hogy az ilyen írást könnyebb olvasni. Azonkívül ezt tartják a közvetlenebb módszernek*”.³⁶ A korai Ottlikra igaz lehet ez az állítás, a késeire kevésbé. (Vas István egy évvel az ISKOLA megjelenése előtt publikálta írását.) Ez a közös irodalomszemlélet a magyarázata annak, hogy a közösen megélt élményre hasonlóan emlékeznek, és a katonakórházban töltött időt igen hasonlóan dolgozzák fel.

Megegyezik például a szoba és a körülmények leírása. Mindkét írásban februárban kerülnek be a betegek a kórházba, és – mint ahogy már idéztetett – mindig az elbeszélő érkezik oda hamarabb. Amikor a regényben Bébét küldik kórházba, így írja le a látványt: „Ismertem már mind a négy betegszobát, és ez, a kettes, ahol most egyedül fekszem, talán a legbarátságosabb volt valamennyi közül. Két ablaka a havas kertre nézett, a kályha melletti sarokban egy széles asztal állt, fölötte égett a falba vágott éjjeli lámpa, zöld függönykével eltakarva. Pinczinger és Majvald néni is ismertem; azt csinált velük az ember, amit akart.” Örleynél: „A kórház legkisebb betegszobája volt ez, négyágyas, s bár berendezésében a többi nagyobbakhoz hasonlóan puritán – ágyak, éjjeliszekrény, meztelen fehér falak, kályha, semmi több –, mégis feltétlenül szelídebb és meghittebb környezet azoknál. S még milyen szerencsés kilátás nyílt az ablakaiból, az egyedüli szoba volt ez, melynek ablakai az internátusi kert kerítése felé tekintettek, s így, ha még akartuk volna, sem láthattuk a kert közepén emelkedő iskolaépületet...”³⁷

A látszólag illusztratív jellegű leírások között nem ez az egyetlen, amelyik megegyezik: a természet (kert) látványa a szabadság érzetet kelti a „betegekben”, miképp a mindkét írásban szereplő, távolról hallható vonatfüty is. Ottliknál: „Bent a félrehúzott zöld függönyös éjjeli lámpa világított, kint a havas februári éjszaka. Egy vonat ment el, a hegyek közé, át a határon, s ide nemcsak a fűtyülése, hanem a távoli zakatolása is behallatszott”, és Örleynél: „Kiszálltam az ágyból, s amúgy kabultan, támolyogva, meztláb az ablakhoz léptem. Künt a behavazott kert, havaskék éjszaka, zúzmarás fák és bokrok, a kerítés peremén világított a hószegély, felette sötétmagas, széles ég, apró, hideg csillagok... És csend, csend – megbénult, megmerevült, megfagyott tündérvilág. Fületem – messze az állomás környékén a vicinális visított és zörgött. Ezt gyakran hallottuk ott Kőváron éjszaka, talán az egyetlen hang volt ez a külvilágból...”

A mellékszereplők alakjának ábrázolása is közös: ahogy Ottliknál Pinczinger és Majvald néni a segítő, úgy itt is van egy, Hudek Balázs, aki barátian félrenéz a hőmérőzések idején. A regényben is, a novellában is valami különös módon az orvos is mint ha cinkosa volna a gyerekeknek, hiszen Bébé mondja: „A valódi lázam lement, de annál többet mértem mindig, s köhögést mímeltem. Egyszerű volt, ha már bekerültünk: nem volt szabad eltúlozni sem a lázat, sem a panaszokat; s amíg meg nem haragította az ember az öreget, addig tűrte, hogy szimuláljunk”, az Örley-novella elbeszélője pedig: „Mayer közönyösen szemlélte arcunk és mozdulataink sajnálkozásért küszködő némajátékát, legkevésbé kérdezősködött panaszaink felől, s a láztáblára meg éppen rá sem pillantott... De nem is vizsgált meg bennünket, igen, ez elképesztő volt: Mayer jött, bekukkantott az ajtón, még csak be sem lépett a szobába, s már ment is tovább, aznap nem is láttuk még egyszer – így ment ez harmadik hete. De miért, miért, honnan e csoda? Valamelyes sejtelmünk mégis volt: Mayer fel akar hizlalni minket... Egyes kőszai híresztelések ugyanis azt rebesgették, hogy Mayernek, akit egyébként legkevésbé lehetett amolyan babusgató fajta orvosnak minősíteni, időnkint irgalmas rohamai támadtak a soványokkal szemben...”

Látható, hogy ami a szűkszavú, keveset író Ottliknál hiányzik – a Kosztolányira emlékeztető elbeszélői jellegzetesség, a kifejtetlen kauzalitás miatt –, például Medve érkezésének vagy az orvos elnéző viselkedésének oka, Örleynél ellenkező előjelet kap: mindkét alkalommal „kényszeres”, bőbeszédű, részletes magyarázatba kezd. Ugyanez figyelhető meg nyelvüket illetően is: a „puritán” Ottlikkal szemben Örley – nem fogadva meg Kosztolányi Esti Kornéljának az elbeszélőhöz intézett tanácsát – tobzódik a jelzőkben és a hasonlatokban, a szenttelen narrátori hangon előadott történet nála pátosra cserélődik.

Az egyezéseknél azonban fontosabbak az eltérések. Az még csak árnyalatbeli különbség, hogy Ottliknál tíz, illetve nyolc napot töltenek a fiúk a kórházban, itt pedig három hetet, az viszont jelentős, hogy mivel töltik ezt az időt. Az ANDRIS-ban a konfliktus egy könyv miatt keletkezik: Örley elbeszélője olvas, szereplője, Andris pedig nem, mert csak egy könyv érkezett aznap este. Mert bár az ISKOLÁ-ban Bébé elmondja, hogy Pascal GONDOLATOK-ját olvasta a kórházban, és „*délelőttönként feltűrtam a kórház könyvszekrényét, behordoztam magamhoz a még nem olvasott és a már olvasott könyveket, heverészem, semmi sem hiányzott, csak Medve, mert arra gondoltam, hogy itt milyen nyugalmasan dolgozhatnánk most a kockás füzetünkkel*”, fontos, hogy a két írásban eltérő módon kerülnek a kórházba a könyvek. Ottliknál – a kórház említett könyvszekrényén túl „*Medve a karácsonyi szabadságról hozott egy csomó új könyvet. Én is. Nick Cartereket, Schopenhauer-válogatást, Adyt, Színházi Életet – vastag, kétszáz oldalas karácsonyi számot –, Wilde verseit és a Nemzeti Sport évkönyvét. Mindent be tudtunk hozni, mert kiszedtük a táskából még a vonaton, érkezés előtt, s zsebbe, zubbony alá rejtve cipeltük végig a városon*”, tehát a könyvek saját akaratból és a saját ízlésnek megfelelően, válogatva kerülnek a kezükbe. Örleynél viszont egy külső szereplő (Pali) hozza esténként, válogatás nélkül, és amikor csak egyet hoz, a fiúk – egy rajtuk kívül álló tényező miatt – összevesznek.

Ottlik a nappalokról nem sokat mond, mert nála: „*egész délelőtt, egész délután hol felkeltünk, hol lefeküdtünk, azt sem tudtuk, mit csináljunk izgalomunkban. Belefogtunk ebbe-abba, írásba, olvasásba, keresztretjtvényt fejtettünk szélsébesen*”. A közösen átvirrasztott éjszakákról azonban elmondja, hogy „*itt éjszaka is fent lehettünk, és minthogy napközben is alhattunk eleget, fent is maradtunk mindig. Korán, fél nyolckor behozták a vacsorát, aztán elcsöndesedett a kis épület, s mi nekiültünk, és írtunk jóval éjjel utánig, egyig, fél kettőig sokszor*”. Örleynél szintén az éjszakák a mozgalmasabbak, de az ő novellájában más történik: „*Olvastunk csaknem mindig, napközben is, de különösen este, éjszaka, egész éjszaka, sokszor hajnalig – ez volt a legjobb, a teljesen zavartalan, a tökéletes ideje az olvasásnak. Megvacsoráztunk, aztán még a hőmérőzés Hudekkel, ez is megvolt, s ezek után rendszerint nem is jött már senki, hajnalig senki... Kezdődött... Lassan, kényelmesen, ünnepélyesen nyúltunk a könyvért, felnyitottuk, beigazítottuk a lámpát, hátradőlünk a párnára, elhelyezkedtünk a paplan alatt... S a következő pillanatban megszűnt számunkra a világ, még egymásról sem tudtunk többé, nem létezett más, csak a könyv...*” Ottliknál tehát alapvetően az írás mint írói (teremtő) cselekvés a meghatározó, Örleynél viszont az olvasás, amely a kritikus mint hivatásos olvasó attribútuma. (És abban minden ismerője egyetért, hogy kritikusként jelentősebb volt, mint íróként: biztos értékítéletű olvasónak mondták, és ha munkássága kiteljesedik, talán ő lett volna korának Schöpflin Aladánya.)

Ottliknál Bébé és Medve egyszer csak kikerül a kórházból („*Március elsején mégis kírúgott bennünket az öreg...*”), Örleynél ez, pontosabban ennek oka – az összeveszés – maga a történet. Lényeges, hogy nála konfliktushelyzet teremtődik, és a kettőzött én elbeszélő fele lelkiismeret-furdalást érez emiatt, vádolja és marcangolja magát – így ez a novella is mintha Nemes Livia észrevételét igazolná, minden eddig ismert elbeszélésnél jobban.

Az bizonyos, hogy Ottlik ismerte a novellát (emlékszünk még: Örley őt kérte meg korai novelláinak elhelyezésére), tartották a kapcsolatot, beszélgettek. Nagy valószínűséggel közösen megélt gyermekkorukról is, felelevenítve a katonaiskolai emlékeket.

És talán az olvasmányokat.

Az ISKOLÁ-val kapcsolatban két irodalmi „elődnek” tekinthető regényt szoktak emlegetni: Musil TÖRLESS-ét és Balla Borisz NICZKY NÖVENDEK-ét.³⁸ Illés Endre „kréta-

rajz”-ában állítja, hogy Örley olvasta Musil regényét, Illyés Gyula A FLOCSEK BUKÁSA előszavában egyáltalán nem említi. Ottlik, Hornyik Miklós kérdésére, hogy Örley olvasta-e a TÖRLESS ISKOLAÉVEI-t, így felel: „*Nem olvasta. Illyés mesterien megírt Örley-portréja nemcsak szép, hanem hiteles is. [...] Musilról akkor még az irodalmi nagyvilág sem igen értett. A nevééről és a még csupán készülő nagy regényéről, DER MANN OHNE EIGENSCHAFTEN, Szerb Antaltól hallottunk, de a TÖRLESS létezéséről ő sem tudott. Örley olvasta talán a fiatal »neokantolikus« íróknak, Balla Borisznak NICZKY NÖVENDEK című regényét. Nem tudtuk Musilról azt sem, hogy hozzánk hasonló katonaiskolát végzett.*”³⁹ Ottlik szavait lehet kétkedve is fogadni, ám Örley novelláját szintén érdemes összevetni a két fenti művel.

Balla Borisz regénye inkább a cselekményben, Musilé inkább gondolatvilágában mutat hasonlóságot az ISKOLÁ-val. Nincs ez másképp az ANDRIS esetében sem. Balla regényében is megjelenik a betegszoba. Regényének főhőse, Niczky Kornél tüdőgyulladással kerül hosszú időre oda, „*az egyetlen kétágyas szobába, mely a kórházi folyosó legutolsó szobája volt. Kornél itt egymagában feküdt, nem úgy, mint a nagyobb kórtermekben, és itt már igen nagy csend is uralkodott – csak a platánok bólongtak néha az ablak előtt, mert hamvazószerda óta szélesre fordult az idő*”, ott pedig – egy különös árnyalakkal – „*a lámpa fényénél olvastak*” egy könyvet Szent Ferencről, és Kornélon „*kívül az intézeti kórházban már csak egy kis elsőéves növendék feküdt; ezt az elmúlt este hozták be az ő szobájába, hogy ne feküdjön egyedül*”.⁴⁰ Persze természetes, hogy ugyanannak a valós intézetnek a betegszobáját – mindhárman – hasonlóan írják le, és talán az is egyszerű véletlen, hogy Balla regényében is egy elsős osztja meg rövid ideig az elbeszélővel a legkisebb betegszobát, mint Örleynél, akinek narrátora közli: „*Nem is emlékszem más szobatársra, mint egy ízben egy szerényen meglapuló elsőre, s máskor egy kevésbé szerény, sőt meglehetősen pökhendi negyedikre*”, az egybecsengés azonban fölöttébb szembetűnő.

Musil regényében – amelyet Ottlik szerint Örley *sem* ismert, nem olvasott – szintén vannak az ANDRIS részeihez hasonló szituációk. Törless egy helyen – bár nem a betegszobában – Basinival beszélget, és egy beállt kínos hallgatás után „*Törless végre megtörte a csendet. Gyorsan beszélt, unottan, ahogy régen elintézett ügyekről szokás, ha a forma kedvéért még egyszer foglalkozni kell velük.*

– *Nem fogok rajtad segíteni. Volt bennem bizonyos érdeklődés irántad, de annak már vége; elmúlt. Gyáva és rossz ember vagy, semmi több. Ez most már bizonyos. Mi közöm lehet még hozzád? Azelőtt mindig azt hittem, találnom kell egy szót, egy érzést, amely másként jellemezhetne téged, de valóban nincs, amivel jobban jellemezhetnék, mint hogy rossz vagy és gyáva. Olyan egyszerű, olyan semmitmondó ez, s mégis minden benne van, amit rólad mondani lehet.*”⁴¹

Mintha Andris szavait hallanánk, amint a „nagymonológban” betegtársát szembe-síti magával, hibáival; Örley Andrisa a végső feddésként többször is mondja a másíknak, hogy „*nem vagy te jó, csak olyan hangulatos...*”, és lehet, hogy ez az a szó, amit Törless hiába keresett. Egy lappal később pedig Reitinget egy dühös kirohanásában szintén Basinira támad, és Törlesst Basini „*örangyal*”-ának nevezi. Ez a markáns – és Musilnál ironikusan használt – kifejezés tér vissza Örley novellájának utolsó szavaiban, bár ott már a túlfűtött pátosz hangján: „*Holott akkor, ott este a betegszobában, ahogy hálóingben, sápadt kis komolykodó anyás arcával [Andris] az ágyam szélén ült – akkor angyal volt ő, az ör-zőangyalom.*”

Hogy Musil és Balla munkáit ismerték-e, arra megcáfolhatatlan bizonyíték nincs. Arra azonban van, hogy Ottlik és Örley az esetleges beszélgetések után közös élményfeldolgozásba kezdett – külön-külön; és az ISKOLA és az ANDRIS nem az egyedüli példa erre. A HAJNALI HÁZTETŐK-ben „*Örley István FARSANG-jának két merőben ellentétes főalakja tér vissza Bébé és Halász Péter figuráival. Pali, a házibálok és táncok hőse, és Gábor, aki csep-*

*pet sem csillogó, sőt egyenesen szürke, ám »szürkésege néha olyan, mint valami kitiüntetés«*⁴² – a BUDÁ-ban pedig szinte szövegszerűen tér vissza ugyancsak a FARSANG-nak egy részlete, de ennek sem a jelöletlen „kölszönzés” a magyarázata, hanem az, hogy Örley „a kártyás vasárnapokon, kimerítőn sokszor megfordult barátja családjánál”⁴³

A katonaiskoláról szóló két írás különbözőségét az adja, hogy a közösen megélt eseményekből eltérő írói alkatukból adódóan másképp és másra emlékeznek. Ottlik regényében Bébé éppen a kórházi események elbeszélése közben mondja, hogy „*tisztán láttam, hogy mennyire szeretjük egymást. [...] csak Medve pillantásából és főképp a zavarából tudtam meg, hogy hirtelen ő is olyasfélét érzett, mint én. Valahogyan aztán mégsem felejtettük el soha ezt a semmiséget. Nem csodálkoztam, amikor három évtized múlva újra olvashattam Medve hátrahagyott kéziratában; csupán az lepett meg, hogy szóról szóra emlékezett minden részletre*”. Amikor ezt említi, lehet, hogy Örley ANDRIS-ára gondol és utal.

Jegyzetek

1. Cs. Szabó László: ISTVÁN. Ö. I. EMLÉKE. In: UŐ: KÉT PART. Bp., 1946. 279–287. Kiemelés tőlem – B. T.
2. Kukorelly Endre: KÖNNYŰ ELAKADNI. OTTLIK GÉZA: BUDA. *Magyar Narancs*, 1993. júl. 15. 37.
3. Kelecsényi László: KI ÍRTA OTTLIK REGÉNYEIT? *Respublika*, 1995. 11. sz. 53–55.
4. Beney Zsuzsa: MÉG EGY ÍRÁS A „BUDÁ”-RÓL. *Holmi*, 1994. jan. 109–115.
5. Török András *marginális jegyzete* Margócsy István OTTLIK GÉZA: BUDA című írásához. 2000, 1999. szept. 57–61.
6. Szegedy-Maszák Mihály: OTTLIK GÉZA. Pozsony, 1994. 10., ill. 165–166. (Itt kell megjegyezni, hogy Szegedy-Maszák Mihály monográfiáját Ottlik Géza hagyatékának felszabadítása előtt írta; könyvének függelékében röviden ismerteti az OSZK-ban található hátrahagyott műveket.)
7. Bán Zoltán András: IGEN IS, MEG NEM IS. SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: OTTLIK GÉZA. *Kritika*, 1994. okt. 43–44.
8. Mohai V. Lajos: KÉTKEZES REGÉNY? AZ OTTLIK-REJTÉLY. *Heti Világgazdaság*, 1999. márc. 6. 75–77.
9. Gróh Gáspár *levele*, Budapest, 2003. június 20.
10. V. Gy.: OTTLIK SZERZŐSÉGE ELLENŐRIZHETŐ. *Népszabadság*, 1999. márc. 9. 9., ill. Lengyel Péter *olvasói levele*, *Heti Világgazdaság*, 1999. márc. 13. 3. Ugyanitt Ungvári Tamás egy cikkbeli irodalomtörténeti minősítést kifogásol.
11. Korda Eszter *olvasói levele*, *Heti Világgazdaság*, 1999. ápr. 10. 5.
12. Kelecsényi László *olvasói levele*, *Heti Világgazdaság*, 1999. ápr. 17. 5.
13. Esterházy Péter: I KÖNYV. FECSEGÉSEK A HATÁRON. *Élet és Irodalom*, 1999. márc. 26. 3.
14. Kelecsényi László: NULLADIK ÓRA OTTLIK ISKOLÁJÁBAN. *Holmi*, 1999. ápr. 501–502.
15. Kelecsényi László: A SZABADSÁG ENYHE MÁMORA. OTTLIK GÉZA ÉLETEL. Bp., 2000. 293.
16. Kelecsényi László: i. m. 153.
17. Ottlik Géza: APRÓ ÍRÁSOK. *Napkelet*, 1931. máj. 415–419.
18. Szegedy-Maszák Mihály: OTTLIK GÉZA. 17. Ottlik EGYEDŰL című írása. *Napkelet*, 1931. aug. 710–713.
19. I. m. 23.
20. Kelecsényi László: NULLADIK ÓRA OTTLIK ISKOLÁJÁBAN. *Holmi*, 1999. ápr. 501–502.
21. Korda Eszter: EGY KÉZIRAT REJTÉLYE ÉS LEGENDÁJA. OTTLIK GÉZA TOVÁBBÉLŐK CÍMŰ KISREGÉNYÉRŐL. *Kortárs*, 1999. aug. 83–91.
22. Örley István: FARSANG (1940). In: UŐ: A FLOCSEK BUKÁSA. 2. kiad. Bp., 1988. 63–104. Szerk. Pergel Ferenc.
23. Illés Endre: SZERKESZTŐ ÉS REGÉNYHŐS. ÖRLEY ISTVÁN. In: UŐ: MESTEREIM, BARÁTAIM, ELLENSÉGEIM. 2., bőv. kiadás. Bp., 1983. 508–522.
24. Szegedy-Maszák Mihály: OTTLIK GÉZA. 43.
25. Kelecsényi László: A SZABADSÁG ENYHE MÁMORA. 36.
26. Nyerges András: KI TÖMJÖN AZ ORRÁBA LE-

VENDULÁT? In: *Uő: SZÍNREBONTÁS. ISTENKÁROMLÓ OKNYOMOZÁSOK.* Bp., 2003. 213–216.

27. Kelecsényi László: *A SZABADSÁG ENYHE MÁMORA.* 45.

28. Kelecsényi László: i. m. 44.

29. Ottlik Géza: *ELHAGYOTT HÖSNŐ.* In: *Uő: PRÓZA.* Bp., 1980. 46–56. A tárca eredetileg a *Vasárnapi Újság* 1938. jún. 26-i számában jelent meg.

30. HOSSZÚ BESZÉLGETÉS HORNYIK MIKLÓSSAL. 1978. I. 30.; 1979. VII. 25. In: Ottlik Géza: *PRÓZA.* Bp., 1980. 246–279.

31. Pergel Ferenc: *UTÓSZÓ.* In: Örley István: *A FLOCSEK BUKÁSA.* 2. kiad. Bp., 1988. 400–406.

32. Rónay László: *AZ ELDOBOTT KLASSZICIZMUS. Ö. I. PÁLYAKÉPE.* In: *Uő: HŰSÉGES SÁFÁROK.* Bp., 1975. 377–386.

33. NEMES NAGY ÁGNES ÉS LENGYEL BALÁZS ÖRLEY ISTVÁN RÓL. *Holmi*, 1993. jan. 43–49. A beszélgetés 1989-ben hangzott el a Magyar Rádióban, Salamon István Örley-műsorában.

34. Cs. Szabó. László: *ISTVÁN. Ö. I. EMLÉKE.* In: *Uő: KÉT PART.* Bp., 1946. 279–287.

35. Nemes Lívía: *KÍSÉRLET AZ OTTLIK-REJTÉLY LÉLEKTANI MEGFEJTÉSÉRE.* *Holmi*, 1995. aug. 1103–1113.

36. Vas István: *NAPLÓJEGYZETEK. OTTLIK ÉS Ö. I. = V. I.: ÉVEK ÉS MŰVEK.* Bp., 1958. 107–109.

37. A megegyező szövegrészek kiemelése, később is, tőlem – *B. T.*

38. Erről lásd például Szegedy-Maszák Mihály és Kelecsényi László könyveinek vonatkozó részeit vagy Györfly Miklós: *OTTLIK ÉS MUSIL. Újhold-Évkönyv* 2., Bp., 1990. 313–326.

39. HOSSZÚ BESZÉLGETÉS HORNYIK MIKLÓSSAL. 1978. I. 30.; 1979. VII. 25. In: Ottlik Géza: *PRÓZA.* Bp., 1980. 246–279.

40. Balla Borisz: *NICZKY NÖVENDEK.* Bp., 1931. 128., 129., ill. 150.

41. Robert Musil: *TÖRLESS ISKOLAÉVEL.* In: *Uő: HÁROM ELBESZÉLÉS.* Bp., 1980. 171. Ford. Petra-Szabó Gizella.

42. Kelecsényi László: *A SZABADSÁG ENYHE MÁMORA.* 111.

43. Kelecsényi László: i. m. 54.

Örley István

ANDRIS*

1

Andris osztálytársam volt az intézetben (abban a kővári internátusban, ahol középiskolás pályafutásom első négy esztendejét töltöttem, távol hazulról, s a vakációktól eltekintve, úgyszólván tökéletes elszigeteltségben mindennemű külvilágtól, még a környező apró várostól is). Már elsős korunkban hatalmasan összebarátkoztunk Andrissal, összehasonlíthatatlanul bizalmasabb viszonyban voltunk egymással, mint az osztályban a többiekkel, s ez a barátság változatlanul – állandósulva, sőt fokozódva – végig, a negyedik intézeti év végéig tartott, mikor kényszerűen elszakadtunk egymástól. Ahogy most visszaemlékszem, amolyan kék szemű, szőke, szelíd arcú, vézna fiúcska volt ez az Andris, de ugyanekkor legkevésbé holmi szende jelentéktelenség, inkább afféle alamuszi, veszedelmes angyalka; rakoncátlan, mindenféle heccben tevékeny sze-

* A novella megjelent: *Vasárnapi Újság (Az Új Magyarság képes melléklete)* 1937. aug. 22. 13–15. – Helyesírását korszerűsítettük, de megtartva Örley stílusának jellegzetességeit, elsősorban az összetett jelzők írásmódját illetően. A novella első részének utolsó mondatában „Dugonics” Titusz olvasható a folyóiratban; a nyilvánvaló szedői szövegrontást javítottuk. – *B. T.*

replő, a felsőbbség sohasem tudta, hányadán legyen vele: szakadatlanul rajtacsípték, de még tettenérés esetén is oly megdöbönt, mélyen csodálkozó, csaknem szilaj ártatlanság pironkodott az arcán, oly meggyőző, sugárzó tudatlanság, mely mindenkori bíráit nem egyszer valósággal kétségbe ejtette. Közepes tanuló volt, okos, de szörnyen lusta az osztály köztudatában, viszont a tanári minősítés szerint: nehézfejű, de csupa igyekezet... Nem, Andris korántsem volt valami mintadiák, illetén érdemeiről előnyösebb hallgatnom. De annál jobban dicsérhetem Andrist, a barátot, a barátomat – alig hiszem, hogy valaha is Andrishoz hasonló baráttra lelhessek... Annál is inkább – de nem akarok az események elé vágni... Egyelőre csupán annyit, hogy én még ezzel a drága jó Andrissal is gyakran összevesztem, mindig én voltam e veszekedések előidézője, valamilyen formában ő volt az áldozata s egyben az, aki a békülést kezdeményezte, vagy legalábbis az első szóra megbocsátott nekem. Illetve, ez egyszer történt, igen, egy ízben Andris nem akart békülni... Sőt ez alkalommal Andris megbüntettet engem... De talán nincs is jellemzőbb emlékem Andrisról, mint éppen az a furcsa-kedves, amikor a kórházban veszünk össze...

Igen, az eset – az összeveszés – színhelye ezúttal különleges volt, a kórház, pontosabban az intézeti kórház egyik betegszobája. Másodikosok voltunk akkor, tél és gondom, február lehetett, s már huzamosabb ideje, úgy körülbelül három hete fekvőtünk a betegszobában, szomszédos ágyakban, melyeket mindössze az éjjeliszekrény választott el. A kórház legkisebb betegszobája volt ez, négyágyas, s bár berendezésében a többi nagyobbakhoz hasonlóan puritán – ágyak, éjjeliszekrény, meztelen fehér falak, kályha, semmi több –, mégis feltétlenül szelídebb és meghittebb környezet azoknál. S még milyen szerencsés kilátás nyílt az ablakaiból, az egyedüli szoba volt ez, melynek ablakai az internátusi kert kerítése felé tekintettek, s így, ha még akartuk volna, sem láthattuk a kert közepén emelkedő iskolaépületet... Csupa ily kedvező körülmény s még az is, hogy javarészt kettesben voltunk ebben a négyágyas szobában, a másik két ágy csaknem mindig üresen állt. Nem is emlékszem más szobatársra, mint egy ízben egy szerényen meglapuló elsőre, s máskor egy kevésbé szerény, sőt meglehetősen pökhendi negyedikesre. Mindkettő hamarosan távozott, elhangzott felettük a vészes ítélet: „gyógyult” – öltöztek és mentek... S maradtunk mi, csak mi, kettesben – nagyszerű volt ez így, senki más, senki idegen, csak Andris, a legjobb barátom.

De még mielőtt továbbmennénk, Andrisról lévén szó, egy vele kapcsolatos rejtélyes tényről kell beszámolnom. Mi sem jellemzőbb Andrisra, a baráttra, mint az a valóban titokzatos jelenség, hogy amint én megbetegedtem, azonnal ő is... Hogyan csinálta? Olykor krétát, máskor sajátos füveket evett a kertben, ismét máskor a gyengélkedőszobán étert szagolt, s ettől tüstént falfehéren kezdett támolyni... De nem említhetem itt mind a módszereket, melyekkel Andris dolgozott, valóságos tudomány volt ez, szakadatlan kísérletezések tapasztalata és eredménye. A négy intézeti év alatt csaknem kivétel nélkül *egyszerre* voltunk betegek, némely ikrekhez hasonlóan. Így történt ekkor is, bekerültem a kórházba, két nap múlva megérkezett a hűséges Andris.

Andris megjött, bent volt, s ezzel mintegy végleges formát öltött az amúgy is tündéri, paradicsomi állapot: a betegszoba... De fölösleges is lenne erről hosszabban áradoznom: minden egészséges lelkületű tanköteles szeret gyakran, minél gyakrabban beteg lenni... Hát még aki nem csupán tanköteles, akit egyben még rengeteg egyéb szabály, törvény, a szakadatlan *előírás* kötelez, az *intézet* – semmi sem volt ott Kőváron számunkra vonzóbb, mint az az igénytelen, földszintes, szürke épület a kert sarkában, az a bűbájos kórházacska... Hát még télen, mikor az élet valamiképpen egészében fagyosunalmassá vált, a játszótereket hó fődte, hiányoztak a nagy futballcsaták...

Télen igazán semmi sem lehetett kívánatosabb, mint néhány nap, minél több, abban a jó, jó, meleg és nyugalmas betegszobában.

Néhány nap... – a magamfajta beteg, akinek a sors mindössze apró lázas nátha erejéig kedvezett – csakhamar kutyabajom sem volt –, vagy az olyan, mint Andris, aki az első pillanattól kezdve csalt, szimulált – nem számíthatott többre, három-négy nap, legfeljebb ennyire. Szimulálni, ez az öreg Mayernél – ő volt a kórház orvosa, hivatalos nevén: az intézet orvosfőnöke – mindenképpen szörnyű nehéz volt. De ha olykor mégis sikerült, az ilyen esetleges siker is csupán felette rövid időtartamot jelenthetett. Semmi esetre sem lehetett nála svindlizni – hetekig... Holott a mi esetünkben éppen az történt, hogy már harmadik hete feküdtünk a betegszobában, makkegészségesek voltunk, és Mayer még mindig nem nyilatkozott... De ez volt aztán az igazi rejtély! Hisz igaz, megtettünk minden tőlünk telhetőt... A délelőtti vizitek alkalmával felöltöttük a mártírcot, s előkészített, agyafúrt, bőséges panaszokkal vártuk Mayert, a láztábla adatai szerint mindig jelentős lázakkal is... (Ez utóbbi tény a kitűnő Hudek Balázs emlékét dicséri – ő volt a naponta háromszor előírt hivatalos hőmérőzések ellenőrzésével megbízva, és diszkrétan az ablaknál bámészkodott, amíg mi – szakkifejezéssel élve – szaporán *pöcköltünk*...)

S mégis, mindez a legkevésbé lehetett magyarázat, Mayer közönyösen szemlélte arcunk és mozdulataink sajnálkozásért küszködő némajátékát, legkevésbé kérdezősködött panaszaink felől, s a láztáblára meg éppen rá sem pillantott... De nem is vizsgált meg bennünket, igen, ez elképesztő volt: Mayer jött, bekukkantott az ajtón, még csak be sem lépett a szobába, s már ment is tovább, aznap nem is láttuk még egyszer – így ment ez harmadik hete. De miért, miért, honnan e csoda? Valamelyes sejtelmünk mégis volt: Mayer fel akar hizlalni minket... Egyes kósza híresztelések ugyanis azt rebesgették, hogy Mayernek, akit egyébként legkevésbé lehetett amolyan babusgató fajta orvosnak minősíteni, időnkint irgalmas rohamai támadtak a soványokkal szemben...

Nos, annyi kétségtelen, hogy mi ketten elsősorban lehettünk alkalmasak az ilyen jótékony roham felgerjesztésére. Különösen Andris, aki egészen cingár jelenség volt, mindig sápadt, erősen vérszegény jellegű. De magam is minden inkább voltam, mint holmi ifjú vasgyúró. Így volt-e vagy másként? – a megfejtés mindenesetre megközelíthetetlen maradt számunkra. Mayer, a legendásan szűkszavú, felséges nagy Néma Főnök soha még csak szóba sem állt velünk, a legcsekélyebb megjegyzésre sem méltatott bennünket.

Belenyugodtunk a helyzetbe... – sőt idővel valami arcátlan biztonságérzés fejlődött ki bennünk: mindig így lesz, örökké... Mayert naponta egyetlen pillanatra láttuk csupán, jött s már ment is, később már nem féltünk tőle, sőt megvihogtuk, mikor eltűnt. S egyébként?

A harmadik hét végén, de talán már a negyedik elején lehetett, mikor összeveszttem Andrissal. Másnap már künt voltunk a kórházból. Nem Mayer, ő legfeljebb eszközként szerepelt, e lesújtó változás voltaképpen pusztán Andris műve volt. Andris kidobott bennünket, saját magát és engem... Magával rántott, mint Dugovics Titusz a törököt...

De hol is kezdjem? Mikor összevesztünk, ezen az emlékezetes napon, este (nem volt több, mint fél hét, de a kórházban, ahol hatkor kaptuk a vacsorát, ez már estének számított) izgatottan – igen, ezzel kezdődött –, egyre izgatottabban vártuk Mallász Palit a

könyvekkel... Pali kora délután meglátogatott bennünket, ekkor átadtuk neki a kiolvasott könyvrakományt, megígérte, hogy sürgősen frisset hoz. Ő volt a mindenkori könyvszállítónk, hozta és vitte a könyveket – egyéb dolgunk sem volt, rengeteget olvastunk a kórházban. Amúgy is szenvedélyes olvasók voltunk mind a ketten, hát még itt a betegszobában, ahol minden körülmény éppen ennek a szenvedélynek kedvezett. Olvastunk csaknem mindig, napközben is, de különösen este, éjszaka, egész éjszaka, sokszor hajnalig – ez volt a legjobb, a teljesen zavartalan, a tökéletes ideje az olvasásnak. Megvacsoráztunk, aztán még a hőmérőzés Hudekkel, ez is megvolt, s ezek után rendszerint nem is jött már senki, hajnalig senki... Kezdődött... Lassan, kényelmesen, ünnepélyesen nyúltunk a könyvért, felnyitottuk, beigazítottuk a lámpát, hátradőlünk a párnára, elhelyezkedtünk a paplan alatt... S a következő pillanatban megszűnt számunkra a világ, még egymásról sem tudtunk többé, nem létezett más, csak a könyv...

De ekkor este, első ízben, mióta a kórházban voltunk, egyetlen könyv sem hevert az éjjeliszekrényünkön. S Pali késett, nem jött, fészkelődöttünk, idegességünk egyre nőtt, szidtuk Palit, s ugyanekkor titokban fohászokat intéztünk hozzá. Hét, fél nyolc – még mindig semmi... Mi lesz, ha Pali egyáltalában nem jön, nem hoz könyveket? – de még említeni sem mertük ezt a felháborító eshetőséget. Holott lassan egyre reménytelenebb lett a helyzet. Ó, ez az átkozott Pali...

Andris nem bírta tovább a várakozás kínjait.

– Megpróbálok addig aludni – mondta. – Ha Pali jön, azonnal költés fel... – Eloltotta a lámpáját, a fal felé fordult. De még több ízben hallottam panaszkodó mormogását: nem megy, nem tudok, egész délután aludtam...

Végül mégis elcsendesült. Én is leoltottam a lámpám, de persze ébren maradtam. Nyitott szemmel, megfeszült idegekkel, feldúlt érzésekkel feküdtem a sötét csendben. Közben gonosz gondolatok gyötörtek, unatkoztam, s így védtelen voltam velük szemben. Mi lesz, ha egyszer mégis befejeződik ez a kórház? És akkor kezdődik mindaz, a tanulás és a többi, amitől már egészen elszoktam, s most rettegek tőle. Félttem, egyre jobban félttem...

De ekkor végre... Igen, megzörrent az ablak.

Végre! Itt van a Pali a könyvekkel, lesz olvasnivaló, nincs többé ijesztő képzelődés... Ugrottam ki az ágyból, s rohantam az ablakhoz. Valóban Pali... De mi ez? Mindössze egyetlen könyv... Igen, Pali összesen egy könyvet hozott. Sietősen mentegetőzött: ne haragudjatok, nem tudtam többet felhajtani, holnap hozok... Átadta a könyvet, azal már el is rohant. – Megeszik a vacsorámat a többiek, ha elkésem... – kiabált vissza.

Becsuktam az ablakot, megnéztem ezt az egyetlen könyvet. Még ez sem volt valami túlságosan biztató, mérsékelt lelkesedéssel szemléltem, nem regény, útleírás... A Szaharáról szólt, tevék, arabok, sivatag, számum, oázis, idegenlégió, oroszlánok szerepeltek belül a képeken – amolyan ifjúság számára készült, tanulságos-szórakoztató olvasmány lehetett... De hát könyv, az könyv – más híján ez is jó... Visszamentem az ágyhoz, lefeküdtem, meggyújtottam az éjjeliszekrényen a lámpát. Andrisra pillantottam – aludt... Felnyitottam a könyvet, olvasni kezdtem. De alig jutottam túl az első oldalon, már moccant a szomszéd ágy.

– Nem volt itt Pali? – dühnyögött fel Andris.

S ekkor aztán percek alatt...

Andris rögtön sorshúzást ajánlott, aki nyer, az olvassa előbb a könyvet. Erről én halani sem akartam. S még milyen hamisan érveltem. Hogy én kaptam a könyvet... Eből legfeljebb annyi volt igaz, hogy én vettem át, Pali kettőnknek hozta a könyvet. Hogy

én már megkezdtem... Igen, de hisz éppen azért kezdtem meg, mert Andrist nem kellett fel, mikor Pali jött. Végül egészen buta s méghozzá csúnya, sértő érveléssel jöttem: Pali az én barátom, tehát nekem hozta a könyvet... S bizonygattam, egyre hevesebben bizonygattam, hogy Pali mennyivel jobb barátságban van velem, mint Andrissal... Ez a bizonyítás lassan odáig fajult, hogy Pali az én legjobb barátom... Tehát nem Andris, hanem Pali...

De ami aztán igazán gyalázatos volt: a sorshúzás voltaképpen megtörtént, belemen-tem, én vesztettem, s mégsem adtam át a könyvet. Andris ugyanis a vitatkozás alatt kokenek tartotta felém két összezárt öklét, az egyikbe valami gombot rejtett előbb. Félig dühösen, félig tréfásan ráütöttem az egyikre: ha nyerek, nincs tovább ez a veszekedés... De vesztettem. Erre nevetni kezdtem, ez nem számít, csak vicc volt... Erre aztán Andris is felindult. Egyre dühösebbek lettünk mind a ketten... Majd egyszerre, egész hirtelen, mégis lezárult ez a háborúskodás. Kimondtam az utolsó érvelést... – Én olvasom előbb... – csak ennyi volt ez az érvelés, csak ennyi, de egyszersmind a végérvényes döntés. Utána hátradőltem a párnára, felnyitottam a könyvet, s egyetlen szót sem szóltam többé. Mi volt ez az utolsó érvelés? A tiszta erőszak: akarom, tehát én olvasom... S mi volt ennek az érvelésnek a fedezete? Amit Andris is tudott, hogy végső esetben, ha arra kerülne a sor, kétségtelenül én vagyok az erősebb... Bár addig sohasem verekedtünk, úgy titokban ezt mindketten tudtuk. Hát én most kinyilvánítottam ezt a titkot, bár egy pillanatra magam is belesápadtam, mikor burkoltan utaltam rá. És Andris? Rám meredt, elfehéredett, megvonaglott az arca, azzal már hallgatott ő is. Még várt, aztán hátrahanyatlott ő is a párnára, az arca eltűnt az éjjeliszekrény mögött.

Mit mondjak? Az első percekben talán zavarosan éreztem magam. De később már csak olvastam... Olyan érdekes volt az a könyv, amit először fanyalagva vettem a kezembe? Annál feltétlenül jobb volt, mint amit vártam, helyenkint feltétlenül izgalmas, különösen, mikor az idegenlégió és az arabok csatázásairól írt. Meg aztán, nos igen, tizenegy esztendő voltam, ebben az időben majdnem minden könyv érdekes volt számomra...

S mit csinált ezalatt Andris? Ezt talán nem is tudtam, nem is láttam, csak később emlékeztem rá. Sokáig nem oltotta le a lámpáját, a lámpa égett, virrasztott... S bizonyára ő is ébren maradt. A hátán feküdt, mellén összefont karral, oly merev mozdulatlan-ságban, hogy még csak meg sem rezgett a takarója – az arcát nem láthattam, ezt elfedte az éjjeliszekrény. S néma maradt, még a lélegzése sem hallatszott. Egészen olyan volt ez, mintha ravatalon feküdnék. Aztán egyszerre, órák múlva, kilobbant a lámpája, elsötétült az ágya.

Éjfél körül lehetett, mikor befejeztem a könyvet. Kiolvastam – mindig lehetőleg egy szuszra olvastam ki egy könyvet. S volt ebben a könyvben egy mondat, az utolsó... Mi lehetett? Bizonyára afféle emelkedett hangú befejezés, az utazó, ez a tárgyilagos, tudós, komoly férfi s egyben rettenthetetlen oroszlánvadász búcsúzóira néhány költői pillanatot engedélyez magának... És megemlékezik a „végtelen homoktengerről”, mely fölött az „örök nap lángol”. De mit tudom én, mi lehetett, esetleg micsoda banális, esetlen, ügyefogyott érzékenyülés... de akkor, ott, nálam, feltétlenül hatásos volt, oly hatásos, hogy miután becsuktam és félretettem a könyvet, leoltottam a lámpát, igen, ekkor a sötétben, lehunyva szemhéjamat mögött felkelt, kigyulladt, felemelkedett egy akkora napkorong, egy oly hatalmas sivatagi, izzó-égő, vörössárga vad, roppant néma ragyogás, hogy elaléltam, szédültem, kivert a verejték. A torkomban dobogott a szívem, köröttem örvénylett, zúgott a csend, bennem zenebona, fájdalmas és gyönyörű...

Kiszálltam az ágyból, s amúgy kábultan, támolyogva, mezítláb az ablakhoz léptem. Künt a behavazott kert, havaskék éjszaka, zúzmarás fák és bokrok, a kerítés peremén világitott a hőszegély, felette sötétmagas, széles ég, apró, hideg csillagok... És csend, csend – megbénult, megmerevült, megfagyott tündérvilág. Füleltem – messze az állomás környékén a vicinális visított és zörgött. Ezt gyakran hallottuk ott Kőváron éjszaka, talán az egyetlen hang volt ez a külvilágból...

Visszabújtam az ágyba. Mi lesz most? Hisz aludni sem tudok így...

És ekkor...

Ó, micsoda roham volt ez... Holott csak nyöszörögni tudtam: Andris, Andris... S még többször és folyton, percekig így, szakadatlanul: Andris, Andris... És semmi válasz, csend. Végül nem bírtam tovább, átnyúltam és megráztam az ágyát, a takaróját. De erre aztán rögtön mozdult...

Nem aludt, már régen nem... Hirtelen emelkedett, oly gyorsan, mint valami látomás – szinte megjedtem. S azonnal válaszolt – felkészülten...

– Nem, hagyjál... – S még egyszer. – Nem, nem békülök.

Megtámaszkodott hátul, az ágy túlsó szélén, hátradőlt, s még a kezét is maga elé tartotta védekezően... Az arcán rémület, iszonyat, a szemében rettentő tanácstalanság és riadt, vad eltökéltség. – Nem, nem, nem... – ismételte szüntelenül.

Talán egy negyedóráig tartott ez a harc. Esdekeltem, könyörögtem, jajongtam... S ő csak folyton: nem, nem, nem... S még csak a teste sem mozdult, mintha görcs fogná – csak éppen reszketett. Végül nem bírtam tovább. Elfordultam, és hanyatt dobtam magamat az ágyban. Hallottam, ahogy ő is visszafekszik...

Aztán – talán egy újabb negyedóra múlva...

– Hát jó, nem haragszom... – egészen fakón és szomorúan szállt fel a hangja az éj-jeliszekrény túlsó oldalán.

– Riska – csak ennyit tudtam kinyögni. Olykor így becéztem, ezzel a tehénnévvvel. – Riska, egészen jó a könyv, holnap te olvasod... Nekem tetszett, különösen a vége...

Andris kiszállt az ágyból, a mosdóhoz ment, vizet ivott. Jött vissza, mosolygott, és leült az ágyam szélére.

– Ez vagy te – mondta –, neked tetszett a könyv... Én meg ugyanakkor úgy utáltalak, úgy gyűlöltelek – én meg tudtalak volna ölni... – Ezt egészen komolyan mondta, átre-megett a hangján az indulat. Aztán legyintett. – De én már ilyen vagyok, nem bírom ki, hogy dühöngj, mert nem bocsátok meg...

– De hisz éppen ezért dühöngök, mert én sem bírom...

– Hát ez így nem igaz. – Andris elmélázott. – Te békülni akarsz, mert rád jön... – Szomorúan tekintett maga elé. – Nem vagy te jó, csak olyan hangulatos...

– De Andriskám, soha többet...

– Ugyan! – és legyintett. – Éppen ez az... Mert ha te olyan buta lennél és nem tudnád előre, hogy miből mi lesz... De te nagyon jól tudod, és mégis, amikor akarsz, elfelejted... Minden neked jó, és minden nekem rossz, éppen mert te nem akarsz előre gondolni. Az is neked volt jó, hogy elvetted a könyvet. Az is, hogy jó nyugodtan elolvastad. Az is jó neked, hogy bocsánatot kérsz, igen, az is olyan hangulat neked. Mert én ugyan nem aludtam, de te még akkor is felkeltettél volna, ha alszom. Mit számított az neked, hogy én alszom, ha egyszer te bocsánatot akarsz kérni, ha rád jön... Minden neked jó, és minden nekem rossz... Mert nálam meg minden befelé történik... Én gyűlöltelek, órákig gyűlöltelek, s még csak nem is szóltam... S közben szégyenkeztem, ször-

nyen szégyelltem magam, mert gyűlöllek. S aztán megbocsátani, azt hiszed, az talán jó volt? Én feltettem, hogy nem, nem... S a végén mégis... Most már persze mindegy... De az nem úgy van... Ha az ember véletlenül csinál valamit, akkor igen, akkor jó a bocsánatkérés... de előre tudni, hogy bocsánatot fogsz majd kérni, nem, azt nem lehet...

Egyre jobban elszomorodott. Még hozzátette.

– Ha igazán bántott volna a dolog, akkor nem keltettél volna most fel. Akkor reggelig szenvedtél volna...

– De Andris, ha egyszer nem bírtam...

– Éppen ez az, bírnod kellett volna.

Elgondolkozva mormolta ismét.

– Mert nem vagy jó, csak olyan hangulatos...

Majd egyszerre nevetni kezdett.

– De azt tudod, hogy ezt mégsem úszod meg szárazon. Majd meglátod, ezt kifőztem, meg foglak büntetni...

– Hogyan? – kérdeztem magam is nevetve. Oly furcsa volt a gondolat, hogy Andris engem megbüntet.

– Majd meglátod – ismételte. Majd hirtelen egészen elkomolyodott. – Én azt nem engedhetem – mondta majdnem ünnepélyes, átszellemült hangsúllyal –, nem engedhetem, hogy te ilyen maradj... Én nem akarok végleg összeveszni veled, én nem akarok gyűlölni, nekem is kell csinálni valamit, éppen ellened...

– De mit, mit, Andris? – sokáig faggattam, nem válaszolt. Csak mosolygott egyre ravaszabban.

3

Arra, ami másnap történt, arra valóban nem számíthattam...

Felébredünk, megreggelizünk, jön a vizit... Mayer benéz az ajtón, ebben a pillanatban harsányan megszólal Andris.

– Doktor úr, kérem, mi egészségesek vagyunk, tessék minket kiengedni...

Nem, mindenre gondolhattam, de erre semmi esetre sem... Hogyan védekezhettem volna? Jelentsem talán, hogy én nem bíztam meg Andrist, hogy a nevemben nyilatkozzon... Jelentsem azt, hogy Andris az egészséges, de én beteg vagyok... De hisz Mayer úgylis tudta, hogy kutyabajom... S ha hazudok, még felbőszül...

Mayer különben még meg is volt sértve.

– Kérem, ha maguk nem akarnak hízni – ezt fejezte ki az arcjátéka. Ha Andris nem szól, semmi esetre sem dob ki bennünket...

Nem tudtam, nevessek-e vagy sírjak. Annál jobban nevetett Andris, mikor Mayer kiment, s nekünk már öltözködnünk kellett... Igaza volt, megbüntettet, bár ugyanakkor saját magát is, ugyanúgy, mint engem.

Ilyen volt.

Nevelt.

De vajon ma megelégedett volna-e velem? Negyedik után még egy ideig leveleztünk, később én abbahagytam, s lassan ő is...

Mostanában bizonyára nyakkendő-t hord, acél karórát, talán pápaszemet is. Holott akkor, ott este a betegszobában, ahogy hálóingben, sápadt kis komolykodó anyás arcával az ágyam szélén ült – akkor angyal volt ő, az őrzőangyalom.

Határ Győző

ÁLMATAG OROSLÁN

alszik az oroslán
maga-barlangjában
maga-barlangjának
omló robajában
düledék folyosón
hallik horkanása
hűl már ha kifújta:
maga-fújta kása

hahogy horkol azért
nyitva az a Félsem
nem nyit alvó szemet
oroszlán egészen
farka ha megrebben
felhorgad sörénye
s egész fejedelmi
veszedelmes lénye –

nincs annál rettentőbb
mint nemes-garázda
hím oroslán álmán
álom szélesvászna
ugrásra mereszi
minden álom-tagját
ahogy képfaragók
márványba faragják

homok birodalmán
jeles bömbölését
ahogy kiereszti
fut az aprónépség
élete-meghagyni
kíméletét esdi
– sosem elég neki
a fejedelmesdi

(...fogatlan oroszlán!
 rádúl palotája
 holott eldöglését
 csakigen korállja
 hamar vón': a falka
 odagyúl szagára
 s hiénabendőben
 végzi éjszakára...)

felásít lecsukja
 nyála is lecseppen
 nagy csendesség támad
 az omló veremben
 csak a denevérnép
 lógó hadát hagyja
 s mint fölötte élő
 freskót elfogadja

THE HUMAN PREDICAMENT

„BEHOLD BRETHERN BEHOLD
 THE HUMAN PREDICAMENT!”

Oj! Jiszróél! még a
 nadrágja is telement
 az ÚrJézusnak hogy
 felmustrálta a Katlant
 s benne az ezerszáz milljom
 megválthatatlant

zsidóul ahogy ért nyúzta
 Urát s Istenét
 Atyám! amaz ezerszám milljom
 hitvány szemét
 ahogy dül fül fal csivog nyivog
 picsog fecseg
 nem lenni közöttük egy szem
 tisztos-rendeset

pöcegödröd ez – valamit
tenni kéne már!
Tenni? Te szentlelkembül-lelkedzett
Nagy Szamár
minek vertem beléd?! hogy „*azt is
szeretni kell...*” –
de jól mondod: szemét hát égjen
égessük el

Mennyültőhelyt íraték
MINDENSÉG PROTOKOLL
eztán legyen föld s az ég
HATÁRTALAN POKOL
És üvölt a Katlan és
átkot jajveszékel
hogy reng a Trón s inog ki rajt'
mennyekebe' székel:

„Ki semmiből-teremtőn tettél
tenger népet
képedre s hasonlatosságára
– szemétnek
Emberisten Fiad kiben
nem lelsz makulát:
égünk égünk – ő is!
átkozza Atyja Urát

sehol Szabadító ki Új
Üdvöt megjelent:
nem lohad tűzünk – égten-ég a
Fent ég a Lent
dögség: istennek aki vagy – te
Szent Eszement:
„BEHOLD BRETHREN BEHOLD
THE HUMAN PREDICAMENT”

álomkezdeményből – 2001. 10. 16.

ARCOK

a zenéről – álmofogalmazásban

1. Domináns

Szakállas, lobogó bakomparttal. Összevonja szemöldökét; orrcimpája kelepel. Fenyegető-tarjagos-haragos, *furibondo con rabbia*. Gyógyíthatatlan-zsarnoki. Fátuma – vágy-őrülete: nem a trón, hanem a trónról való letaszíttatás.

2. Szubdomináns

Engedékeny. Engesztelő mosollyal. Szeme jobbra-balra villan: igen hamiskás. Homlokráncái kisimulóban; fürtös hajtincseit kényesen szétrázza, *arpeggiando*: amilyen selymes-fényes, méltán büszke hajkoronájára.

3. Tonika

Nagy álmatag belenyugvással. Elomló odaadás, a boldogság előérzetében. Látszik az arcán, hogy alul, altestével hosszan nyújtózkodik, és lábfejét (*diminuendo*) kirúgja.

4. Moduláció

Ábrázatok fel-felvillanó sora. Kiszúrt szemek; félrelógó nyelvek. Húzódozó-bizonytalan. Majd fogja magát, *impetuosamente* megugrik, mint a vadszamár, és hátrarúg. Azal felnyerít, és beleugrik az új, zöld-patinás fürdőmedencébe (bronzarany) – kellemesnek találja, felfedezi és felölti Új Ábrázatát.

5. Vezérhang

„Nincs lebocsátkozás”. Szédülődvé nézi a sziklatorok-szakadékot a lába alatt. Görcsös fohászzkodásába beleverejtékezik, szemöldöke csöpög. Körmei a *sempre forte* kapaszkodásban kimarjultak. Halálra zúzódni? Már azt se bánná. De kilüktet benne a Vérpáncs: „fel! fel!” Neki csak felfele szabad az út. Szőrmentén, a tonika hátára.

6. Szűkített szeptim

A khaoszmosz – az az életeleme. A rémület rángatózik arcán: sárkányok *rubato barbara* világán lépdél; emeletes szalamandrák, tűzben élő toronyszörnyek taraján ugrálva keresi egyensúlyát. Vajon megeli? Mondjatok érte egy *ricercare* miatyánkot – hadd lelje meg oldó zárlatát, és idvezüljön ő is, késleltetéseivel, valahol félúton a domináns és a tonika között.

7. Egyházi zárlat

Felbőffent. Megröstell. Csendes indulenciával, kegymosoly: „nem tehet róla”. *A cappella* napirendre tér a történetek fölött (a szellentés ördögét még az éjjel elűzte volt keresztvetéssel), és hamar idő múltán, gyermeki vigyorvágyakozással tovaúszik a tonika boldogság-óperenciáján.

TÉNYÁLLADÉK

Az alábbiakban csupán tényeket álladékolok. Álomtényeket, olyanokat, amelyek hat-szorta hangosabban harsognak, és hétszerte domborúbbak, mint az éber valóság oly igen homorú távlata.

Új házat vettem. Épp beköltözöm. Új házam *palladianesque* reneszánszsal fertőzött angol neoklasszikus; ami giccses benne, az is behízeltető és ízléses, látványos és barátságos. Még nem tudom, mi minden van benne, de tizenkét lépcsős, üvegtetős, magas portikusza után ítélve legalább tizenkét szoba (egyik-másik terem vagy majdnem az), a télikert hátul (ha van) lélegzetelállító. Százados szőlőtőkével.

Felhágok lépcsőimen, és elégedett rácsudálkozással mustrálok a bejárati pihenőn, fenn, kétfelől a két természetes „*lampadát*”. Lámpásom, ez a kettő, külön mellvédposztamensen pöffeszkedik, fazettás üvegezéssel: lámpatartók, jól megrajzolt kovácsoltvas és szürke márvány keret. Bennük, kétfelől (fáklyák helyett) két, fáklyát formázó, öreg lámpakörte. De amilyen pókhálósak, vajon égnek-e?

Hol a kapcsoló? Körülfürkészek. Minden zezuguban. Kapcsoló sehol.

Ahol a, máris kéznél a kislétra. Odatámasztom, felmászom rá – rálelek. A legsarokban. A kapcsoló!

Legalább százéves, özönvíz előtti villanyszerelvény. Életveszélyes. Megkockáztatom. A „fáklyalámpák” felgyulladnak.

De igazán égnek-e? Ebben a nagy nappali világosságban: tudja a manó.

Kémlelem. Elárnyékolom a tenyermemmel. *Talán*. A csiszolt üveg sápadtan megcsillan. *Égnek!* Az enyéim! minden működik, minden jó.

Azám, ha már itt tartunk, mármint a beköltözésnél, üdvös és ajánlatos volna szigetországi szokás szerint összeismerkedni a szomszédokkal. Házavatás? Az is lesz, házavatás, virágkeretes meghívókkal (*Répondez s'il vous plaît*).

A szomszédság szorgos paraszti népe úgy van itt, hogy egyszerre kívül és belül. A házban üldögélnek, dugványoznak, ültetnek, kapálnak. Mellettem fiatal surmó legény, pörge kalap a fején, barna bőr, egyiptomias arcél; a szomszédbarátság jegyében kezét rázok vele, belekezdünk. A szokásos angol semmitmondások, ciccegés, mammogás, hümmögés – a lényeg gondos kerülgetése. Megkérdem (csupáncsak mihez tartás végett), hogy hogy hívják. Bemutatkozik:

– Doctor Alaistair Macfarlain.

Ej, no. *Doktor*. Ki gondolta volna. A kölyökgólya képe, a pörge kalapja után ítélve.

– És milyen doktor?

– Hát... Olyan.

– Olyan milyen?

– Olyan mindenféle.

– Jogi? Közgáz? Politológus?

– Is-is.

Egyszeriben felfedezem benne az „értelmiségit” (és titkon, magamban, mentegőzöm, hogy ezt az egyiptomi arcélt parasztgyerekek néztem). Invitálok: beszélges-sünk, ismerkedjünk; téma lesz bőven. Menjünk be.

Beljebb nyomulunk valami csupa szekrény, labirintikus előtérfélébe, s onnan tovább az emeletes átmenőhallba. Az öreg facsillár alatt megállok (kockáztatva, hogy amilyen

faragott, rám szakad és agyonüt), kővé meredve nézem, amit látva látok. Nem tudom a szemem levenni róla. Ott fedezem fel a barna burkolatos, jakobeánus kandallósarokban.

Mellvédmagas, ornamentális aranypodeszten kirakati miniszínpad él és mozog, sűrög-forog, beszél és gesztikulál. Egy másik minivilág – és benne minden, de minden hajszára ugyanaz kicsinyben, ami kívül, előtte-körülötte, a külső világ, nagyban.

Csak ami itt kívül, velünk, életnagyság egy az egyben, odabenn a miniszínpadon annak alig tizede.

Mi ez? Szimulákrum? Látszatjóltartás? A láttatás látszata?

Ahogy lessük-nézzük-tárgyaljuk a látottakat, mi is ott vagyunk, picinyben: ugyanaz a mozdulat, testtartás, hanghordozás, ugyanaz a minden. Ésde ami kivált kísértetiesen *különös*: hogy mindez velünk szinkronban történik. Mozdítom a könyököm, a kirakati miniszínpadon a magam minibábja, az eleven marionett könyöke – velem mozdul. Úgy élő-eleven, mint én, idekint, egy az egyben.

Az a csodálatos, hogy nem csodálkozom. Elfogadom. Így szereti. Ezt csinálja. Ez tartja benne a lelket, ezért él. Alaistair – úgy mondta. Meg is kérdem tőle, Alaistairtól:

– Ez a hobbjja?

– Ez a hob bim.

– A vesszőparipája?

– Úgy is lehet mondani.

– Mióta?

– Gyerekkorom óta.

– Nehéz?

– Megvan a fortélyja.

– Nem hiszek a szememnek-fülemnek!

– Nézze! Hallja?... Ugyanazt mondja kicsiben. Ugyanazt kérdezi!

– Megtanulhatnám?

– Késő már nagyon. Mint a hegedűvirtuóznak: négyéves korban.

– Elkezdeni?

– Akkor kell.

Nézem-nézem, nem győzöm kinézni magam a látványon. Az az ajakpüörítés, az az incuri-pinduri szájmozgás, az a cérnavekony cincogi hangicsálás! Hogyan csinálja? Akármit teszünk-beszélünk-mondunk, az utolsó *szóig*, az utolsó *taglejtésig*. Nem tudok *odafordulni*, hogy ne fordulnának *utánam*. Ugyanakkor, ugyanaz. Ott vagyunk, megtörténünk az üveg alatt, teljes *egyidejűségben*. A miniatürizálás csodája.

És hogy van ez? Az is hús és vér? Szíve? Pulzusa? Ver? Vagy csak szimulákrum?

Ha az volna, nem volna ott; és mi... –

És mi? Nem volnánk sehol?

Nem árulhatom el. Elrontanám a játékomat.

Hát játék és nem hobbi?

Is-is.

„Is-is”, mondja megint. Behódolok, meghunyászkodom. Elfogadom: nincs ebben semmi különös. A világ legtermészetesebb dolga.

Jut eszembe, nini. Mezítláb vagyok, a papucsom sehol... *A papucsom!* A ciradás piros török papucsom! Nyilván, amikor két utcával odébb, körülnézni a környéken, elkóboroltam, lemaradt a lábamról. Ott kell legyen. Márpedig ha azt a ciradás cinóberpiros török papucsomat ott lelem, akkor nincs másképp: *álmójárás* közben vetőd-

tem arra, *holdkóros* vagyok. Álomjáró – álomban. Meg kell bizonyosodnom róla, utánanéznem, amíg nem késő.*

A kislétrát meg, amin a „*lampedához*” felmáztam, ott hagytam. Még majd megszólalnak szórakozott rendtelenségemért. Máris szaladok, és künn, a „közös” (!) előkertek egyik virágágyásának dekoratív falpereme mellett meglelem, amit kerestem: hosszanti, ügyeske váját. Épp akkora.

Vízszintesre billentem, és belehelyezem kislétrámat, amely hálásan dorombol. Akkurátus kuckó – „kutyaoól” –, épp kislétrának való.

Elégedetten körülnézek, hogy van-e valaki új szomszédnak kifogása ellene, ill. ellenem: de senkinek. És akkor, mint aki jól tényálladékolat álomban, szörcsenek-szusszanok.

Körülöttem már is éber a világ, oly tökéber, mint nyitott szemmel – jómagam.

álom: 2002. 07. 07.

Ferdinandy György

LOMTALANÍTÁS

1

A repülőút az idén is a szokásos módon alakult. Kitavasodott, találtam egy olcsó jegyet, befizettem. Hóféherke elkéredzkedett a munkahelyéről, beraktam a táskámba a kéziratokat. Az utasbejáróból az idén is visszanéztem. Állt ő is, nézett. Nem integetett.

Mire lemegy a nap, tintakék levegőben úszik a gép. A légikisasszonyok kihozzák a vacsorát. Később valami idétlen film következik, ablak melletti ülésen ilyenkor már aludni lehet.

Úgy, mint minden tavasszal, idestova negyven éve. Azt szoktam mondani: mint a vándormadarak. Ösztönösen, reménykedve, ha még használható lenne a szó, azt mondanám, már-már boldogan.

Hát csak így. Lehunyom a szemem, kinyújtom a lábam az ülések alatt. Egy pillanatra elfelejtem, hogy az idén – negyven év óta először – minden megváltozott. Most van először úgy, hogy nincs kihez hazamennem. Hogy odaát, az Óvilágban senki sem vár, mint mondtuk: a repülő-pályaudvaron.

Hóféherke ilyenkor már hazaért. Vajon mit csinálhat? Rakodik, áthúzza az ágyat? Vagy a párnába fúrja a fejét? Holnap elkezd számolni a napokat.

Hajnali két óra, felébredek. A látóhatáron hosszú, sötét vonal: ott, ahová igyekszem, már kel a nap. Még egy hete sincs, hogy ilyenkor, hajnalban megszólalt a telefon: – Édesanyánk meghalt – mondta öcsém.

Némán feküdtem az ágyon. Azután elkezdtem összepakolni a kéziratokat.

Vasárnap reggel szoktam felhívni anyámat. Reggeli közben, amikor odaát délután három óra van. Békések és vidámak ezek a műholdas beszélgetések. Hóféherke sza-

* „Aki holdkóros, az nem felel tetteiért.”

lonnát süt, én elmondom a hét eseményeit. Anyánk körül ott ül a család, nincs egyedül, a hívásaimnak legalább ennyi kézzelfogható eredménye van.

Nem szokott sürgetni. Még két hónap! – mondogatta januárban. Számolja ő is a napokat. Az idén azonban minden vasárnap a háborúról beszél. Átélt két világhégest és három forradalmat: nyugtalanítják a bosszút lihegő, vérszomjas vadnyugatiak.

– Gyertek haza! – kérlelt. – Ha megtámadják az arab világot, akkor Amerikának vége van!

Máskor a díjról beszél. Lehetséges – mondogatja –, hogy az idén megkapom. A jó hírt persze csak az utolsó pillanatban közlik, huszonnégy órával az átadás előtt. Az a legokosabb – magyarázza –, ha addigra már ott vagyok.

A díj! Hát igen. Vagy megkapom, vagy nem kapom. Ami pedig a háborút illeti, ma már nincsenek többé vagy kevésbé biztonságos helyek. A legokosabb – mondja Hófehérke is –, ha várok. Ilyen dolgokban általában a feleségre hallgatok.

Hajnali kettő. A légikisasszonyok forró törülközőket osztogatnak. Kibontom, beletemetem az arcomat.

Ha csak egyszer beszéltek volna velem. Ha csak egy fél mondatban megmondták volna az igazat. Azt, hogy nem az Öböl-háború és nem a díj. Felkerekedtem volna azonnal. De így? Anyánk minden télen betegeskedett. Azután jobban lett, amikor megjött a tavasz.

A tő partján, ahol élek, vadkacsák fészkelnek a pálmafák alatt. Az, hogy vadak, persze csak félig igaz. Ott bicegnek körülöttünk, lefetyelik a maradékot, mint a háziállatok. De megfogni nem hagyják magukat. Élősdiek, ez az igazság. Miért van, hogy minden élőlényt élősdivé degradál ez a minnek is mondjam jóléti társadalom?

Az egyik kotlóst én etetem. Minden reggel kiteszem a fészke elé a vizet és a kenyeret.

– Nincs alatta semmi! – szól vissza feleségem munkába menet. – Kiszedte őket a kerítés – teszi hozzá. – Nehogy elszaporodjanak.

A kotlós nézi, amint beáztatok egy száraz kenyérdarabot. – Kacsuka! – mondom neki lágyan. Kacsuka! Szégyellem magam.

A telefonhívás éjszakáján kitört a háború. A képernyőn rakéták pásztázzák az eget. Jól hallani a légvédelem ugatását, a szirénázó mentőkocsikat. Némán fekszünk a széles, hideg ágyon. Nem kellett volna letennem a kagylót. De végül is mi az, amit még nem tudok?

Cseng a fülem, olyan mély a szobában a csend. A léghűtés kikapcsol ilyenkor. A tő felett sűrű pára kavargó.

– Hát vége! – mondom hangosan. Megfordul a fejemben, hogy ezzel az én életemek is vége van.

Kikapcsolom a bagdadi csatornát. Hófehérke mélyen, egyenletesen szuszog.

2

Régen, emlékszem, még a könnyem is kicsordult, amikor a kabin ablakában feltűnt az Óvilág. Gallia felett a legtöbb településre még így, madártávlatból is ráismerek. Elszorul a gyomrom, ha arra gondolok, hogy ott lent, a hajnali pára fehér fátyla alatt még alszanak az emberek. A valaha volt, elhagyott honfitársaim.

A Fertő-tó felett elkezd ereszkedni a gép. Napkeleten már magasan jár az égen a nap.

Még egy óra, és ott vagyok én is anyámnál. Tudja, hogy mikor érkezem, pirkadat óta kint áll a kertkapuban.

– Ott! – mutatom a sofőrnek.

És megbicsaklik a torkomban a hang.

A kapuban senki sem áll. Nehéz elhinni, nem is hiszem el. Felrakta az asztalt, bent vár a szobában. A tányérokból sűrű, illatos leves párolog.

Anyánk tavaly volt kilencvenéves. Szép kor, így szokták mondani. Tudomásul vetem én is, hogy egyszer csak kialszanak az ilyen takaréklángon pislákoló életek. Nem marad utánuk csak valami csendes kis szomorúság. Meg aztán ugye az, hogy most már én következem.

Egy kisgyerek halála – hallom – rettenetesebb. Elhiszem. De anyánk vége mégis elviselhetetlen. Nincs rá magyarázat. Aki, mint ő, túlélte magát, örök életű kellene legyen. Nélküle megáll itt a régi kertben az élet. Nincs már miért hazajönnöm. Nincs már mivel áztatnom magam.

– Nem volt egyedül! – mondják. Mindig volt mellette valaki. Nem az, akire gondolna az ember. Nem a fia és nem a lánya. De ilyenkor, amikor közeleg a vég, mindig támad talaki, aki megfogja az útnak induló kezét. Ha más nem, az ágyszomszéd. Vagy egy takarítónő. Egy fiatal ápolónő, aki még nem szokta meg a sírdogáló öregasszonyokat.

– Sikerült rábeszelnünk – mesélik. – Feltáplálják, rendbe teszik tíz nap alatt.

– Mire megjössz! – mondogattuk. – Mire megjön a tavasz.

Saját lábán ment ki a mentőkocsinhoz. A kutya ott ugrált körülötte. Nyüszített, elállta volna előle az utat.

– Nem mész?! – szólt rá az öcsém.

– Ne bántsátok! – mondta. – Vigyázzatok rá. Nagyon igényli a szeretetet.

Csak ennyit. Sem a háztól, sem a kertetől, ahol kilencven hosszú évig. Csak ettől az esetlen, buta dögtől búcsúzott.

A kutya bent lapul a házban. Láncra kötötték.

– Foltos! – szólítgatom. Megismer, csóvál, mint minden évben. De most nem jön ki elélem. Halkan, nyüszítve morog.

– Be akarsz menni hozzá? – kérdezik.

A szomszédokban már gyülekeznek a rokonok. Mind itt laknak, egymás mellett, a régi kertben. Az öcsém, a húgom. Itt, körülötte, de ez most jut először eszembe. Hogy ő volt, aki összetartotta a családot. Neki köszönhetem, hogy ma, fél évszázad után is itt vagyok.

Hét unokája volt. Egy maradt mellette, az, akiről senki sem gondolta volna: a legfiatalabb.

– Kétágyas szobába került – magyarázza.

A kórtermek itt keleten még ma is húszágyasok.

– A másik hely üres volt. Nem bánta senki, ha vele maradok.

– Beszéltetek?

Anyánk nem volt beszédes. Csak az egészen régi dolgok érdekelték, csupa olyasmi, amiről a környezetében már senki sem tudott.

– Azt kérte, hogy hozzuk be a ventilátort. Pedig nem volt a szobában meleg. „Nem-sokára hazamész!”, biztattam. „Én már innen nem megyek sehová!”, mondta akkor. És vörösbort kért. Finomságot.

A ventilátort Hófehérke vette, még tavaly, amikor a szokottnál is nagyobb volt a meleg. Nem örült neki, nem mutatta. De amikor feleségem összeszerelte a masinát, oda-

ült mellé, és olyan áhítattal figyelte, hogy még a lélegzete is elakadt. Lám csak, neki készítgette a légcsvart ez a kis trópusi asszony. Még be is állította, hogy valahová a feje fölül fújjon. Hogy ne legyen túl hideg.

A telefont odatették a füle mellé.

– Már nem tudott beszélni, de még hallotta a hangod – állítja most az unoka. – Neked mondta az utolsó szavakat.

Hát ez azért nem így volt, nem egészen.

– Mikor jössz? – kérdezgette az utolsó hetekben. Amikor biztattam, hogy vitesse be magát, azt felelte: – Majd ha itt leszel. Mert ezek itt bent felejtenek! – súgta a kagylóba cinkosan.

A kórteremből sürgetett először. Ott lett a mikor jösszből gyere már, fiam. De az utolsó szava más volt. Semmi üzenet és semmi kívánság. Hiába várt, nem voltam mellette. Csak ennyit mondott: szerbusz, fiam. Ez a kis mondat lett a büntetésem. Így fejeződött be az utolsó telefon.

Este van, bezárkózom a szobámba. Hófehérke most ér haza az iskolából. Feltárcsázom.

– Jó utad volt? – kérdezi a föld túloldaláról egy komoly női hang.

Sokáig beszélek. A dolgok csak akkor történnek meg, ha elmesélem őket. Nincs már – talán sose volt – önálló, mint mondják: külön bejáratú életem.

– És a temetés? – kérdezi Hófehérke.

Tényleg, a temetésről semmit sem tudok. Még jó, hogy az ilyen részletekre itt van ez a világúrból érkező komoly női hang.

3

Öcsémmel minden reggel, pontosan hétkor átsétáltunk a szomszédba, anyánkhoz. Sanyi begyújtott, megrakta a tüzet. Csak akkor mentünk haza, amikor anyánk megreggelizett.

Most is kint találkozunk a kapuban, hét óra után. Átballagunk, benézek most is az ablakon. A szobában minden a helyén van, az állónaptáron bekarikázva Sándor és József, a névnapok. Az év tizenkettedik hetében, március 23-án a bejegyzések sora megszakad.

Ácsorgunk. Anyánk fél évszázadon át élt ebben az alagsori lakásban. Fél évszázad óta nem engedett hozzányúlni semmihez. A fal mentén ládákban állnak a papírok. Hát igen: ezt mind át kellene nézni. Ez az, amire azt mondják: hagyatékfeldolgozás. Kivinni a kukába a relikviákat. Ami csak egy ember után megmarad.

A kisunoka azt javasolja, hogy mielőtt belevágnánk, fényképezzük le – így mondja – dédike lakhelyét. A szobát, amiből hamarosan semmi sem marad.

Nekilátunk. Sorra kerülnek, egyik a másik után, a régi karosszék, a szobafenyő, a kínai tévékészülék, amin hol elment, hol felerősödött a hang. A lemezjátszó, amin tironli tinglitanglit hallgatott anyánk, a szobabicikli és a fekete bakelittelefon. Kedvence, az apró zsebrádió mindig ott volt az ágya fejénél. Mellette a kék melegítő. A ruháscsomag, amit a kórház madzaggal átkötve visszaadott.

A *Hegyvidék* márciusi száma, az egyetlen újság, amit végigolvasott.

Kint, az előszobában a fekete télikabát és a barna esernyő most is ott lóg a fogason. Amikor a konyhára kerül sor, a kutya tágra nyílt szemmel benéz az ablakon. Kimegyek, behívnam, de nyüszítve, morogva elrohan.

A gáztűzhelyen a piros tepszi, egy másik relikvia. Végül a kamra. Egy régi lakáshoz – akármilyen szűk volt – az éléskamra, a spájz mindig hozzátartozott. Lekvárok, dunszosüvegek sorakoznak a polcokon.

– Fényképeztek? – legyint a húgom.

Május első hetében lesz a lomtalanítás. Túl akar adni anyánk holmiján. Talán azt gondolja, hogy a bánat is elszáll, ha ebből a sok dohos kacatból semmi sem marad.

– Akinek kell valami, most vigye el! – mondja öcsém, de ő sem nyúl hozzá semmihez. Némán kerülgetjük ezt a poros mauzóleumot.

Ami engem illet, minden reggel kezelésre járok. Fáj a vállam. A fájdalomtól egy idő óta aludni sem tudok. Panaszra még sincs semmi ok. Törődnek velem, emberekkel találkozik. A körzeti orvos szép, szőke asszony. Ellenőrzi a gyógyszereket, megméri a vérnyomásomat. Itt mindig magasabb, mint az Újvilágban. Itt minden gyógyszerből dupla adagot kapok. Hiába mondom, hogy meggyógyultam. Buzgón keresik a góccokat.

A jobb vállízületben tényleg találnak egy babszemet. Az ultrahangra egy hónap a várakozás. Addig is belém nyomnak egy injekciót, utána pedig gyógytornára mehetek.

A gyógytornászok csodálatos emberek. Vagy csak nekem lenne szerencsém? Klári mosolygós szemű ötvenes asszony. Ordítok a fájdalomtól, amikor felemeli a kezem.

Az a módszere, hogy beszél. Nem hagy szóhoz jutni. Mire észbe kapok, egészen jól mozog a beteg ízület. Eszembe jut a trópus. Én is ilyen vidáman tanítottam. Igen, én is ilyen mértéktelenül szerettem a gyerekeimet. Emberekkel foglalkozni, úgy látszik, csak így lehet.

A gyógytorna után még van egy elektromos kezelés, azután hazamehetek.

Éppen az ultrahangra várok, amikor betolnak mellém egy asszonyt. Barnára aszalódott, fogatlan kisöreg. Egy idő után halkán sírni kezd. És mintha kérne valamit. Fölébe hajolok, figyelem. Az öregasszony kinyitja a szemét, neki is, mint anyámnak, vizenyős, világoskék szeme van.

– Fiam! – mondja tagoltan. Szorosan tartja a kezében a kezem.

– Családtag? – kérdezi mögöttem az ápoló.

Lefejtem ujjaimról a göcsörtös, barna kezét.

Hőfehérke hív. Nemsokára vége a tanévnek, már megvette a repülőjegyet. Nem egyedül jön, egy kollégája is elkíséri. Egy papnövendék, aki körbe akarja utazni a napkeleti végeket. Megint csak nyaralás lesz a látogatásból. Turistaút! A feleségem nem tudja csak úgy egyszerűen, napról napra élni itt napkeleten az életet.

Megkérdezi, hogy jól vagyok-e. Hogy szedem-e a gyógyszereket. És hát hogy sima vizet fogyasszak, ne szódát. Az Újvilágban mindig kitalálnak valamit. Most a szénsavas italokra jár rá a rúd. Megígérem, hogy nem iszom több ásványvizet.

4

A lomtalanításig pontosan egy hónap időm van. A könyvespolcokkal kezdem: végiglapozom anyám nyelvkönyveit. Amire szükségem van, áthordom, a többit a ruháskosárban tárolom. Próbaképpen leviszek a városba egy cekkerrelalót, de a harminc évnél idősebb szótárok nem veszi át az antikvárium. Anyám könyvtárában pedig minden könyv fél évszázados.

Vagy még öregebb. René Bazin, Pierre Loti és Henry Bordeaux regényeit a húszas években vette meg. Akkor belőlük állt a francia irodalom.

Az Ady-összest 1957-ben másodsorra is beszerezte.

A háború előtti őskiadást eladtam még gimnazistakoromban. Az új verseskötetben is be vannak jelölve a *Szeretném, ha szeretnének* versei. Ez már akkor, kamaszkoromban is megrendített. Ma sem tudom megbocsátani magamnak, hogy annak idején, éhesen és reménytelenül, elloptam ezt az Ady-kötetet.

Új könyve kevés van anyámnak. Az én köteteim, természetesen. Ezeket gondosan bekötötte. Most a barna csomagolópapír kedvéért ezeket is átviszem. Azután Horn Gyula emlékiratai, *Azok a kilencvenes évek*. Ifjúkorában a szocialisták vezére ide járt a Notre Dame de Sion helyén létesített Oleg Kosevojba, és egyszer letört egy ágat a cseresznyefánkról. Anyánk sosem bocsátotta meg neki.

A könyvespolcok után a fiókokra kerül sor. Anyánk fél évszázadon át őrizte a számlákat, elismervényeket. A fellebbezéseket – a sublót tartalmának ezt a nevet adnám. Fél évszázadon át harcolt a házért és a kertért. Érvelt, védekezett és fellebbezett.

Végigolvasok minden iratot, múltnak a hetek. Utoljára maradnak a fényképalbumok. Nagy részük hasznavehetetlen. Régi utazások emlékei, Borszék, Helsinki és Ráthó, kalocsnis, ismeretlen emberek.

Itt-ott feltűnik bennük anyám, ezeket félreteszem. Ládányi album azonban az utcára kerül. Kezdem megérteni, hogy a temetőkből miért teszik ki a régi sírokat. Csak addig élünk, amíg őriz minket az emlékezet.

Vannak izgalmas dokumentumok is a számlák és az elismervények között. Mint ez az 1941-es „tíz évig megőrzendő” lakó-nyilvántartási regiszter. A magyar királyi belügyminiszter rendelete értelmében a ház tulajdonosa betűsoros nyilvántartókönyvet köteles vezetni – áll az első oldalon. Utána pedig jönnek, egyik a másik után, kisgyerekkorom félistenei, a szakácsnők, pesztonkák, kertészek, házmesterek. Ács János háziszolga, aki a cseresznyefát ültette a gyerekszoba ablaka alá, Frühwirth Katalin moszonszolgálati gyereklány, Gelencsér Károly házfelügyelő.

Jankovszky István 1939-ben költözött ide. „Takarításért laknak” – áll a megjegyzések rovatában. Pista bácsi szobája 1945-ben telitalálatot kapott.

Rakovszky Alfrédné és kislánya, Elly, „ideiglenesen” laktak a házmesterlakásban. 1945-ben fogadta be őket anya, a kislány még két évet élt. Rakovszkyné, a Tante, 1964-ben települt haza Ausztriába. A helyébe, ezúttal végérvényesen, anyánk költözött.

A névsor vége felé Somfai János, a részeges rendőr, aki megütötte anyát. Timár Mátéék heten éltek az aprócska szobában 1939 és 1942 között. Azután itt van Sinka Istvánné, a költő özvegye. Érdekes, hogy őrá nem emlékszem.

Az alagsor felett, a négyszobás villában apánk, anyánk és mi hárman, gyerekek. Apa orvos, anya háztartásbeli. Beköltözés 1938. május elsején. Azután a háború. Apa 1944 áprilisában „ismeretlen helyre” távozott. Most pedig anyánk is utána ment.

Május elsején kihordjuk az utcára a holmit.

Megtartani úgyszólván semmit sem lehet. Minden elnyűtt és értéktelen.

Ácsorgok az utcán, a kertkapuban. Nézem az ágyat, az éjjeliszekrényt. A lyukas perzsaszőnyeget. Nyolc óra felé szállingózni kezdenek a kukázók. Cigányok, ószerekek: végigfogdossák a kiselejtezett szemetet. Amit kiválogatnak, teherautókra, targoncákra dobálják. Délutánra anyánk holmijából semmi sem marad.

Tudom, hogy ennek így kell lennie. Mégis, megvisel, nagyon megvisel ez a nap. Nézem, amint eltűnnek az utolsó bútordarabok. Ha legalább sírni tudna az ember. De sírni – nem olyan egyszerű dolog. Megértem azokat, akik érintetlenül hagyják a ha-

lottaik hagyatékát. Hófehérke máig sem nyitotta ki a ládát, amiben anyósom tartotta a menyasszonyi ruháját.

Ég a szemem a portól, köhögés kaparja a torkomat. A házmesterlakás kiürült. A kutyája körbejár, és halkán, nyüszítve morog.

5

A szertartás napján felsétálunk a zsidótemető falához, ahol apám fülkéje van. Fél kilenckor megérkezik a temetkezési vállalat, leverik a kopott márványlapot. Apa urnáját most látom először. Annak idején, huszonöt éve nem kaptam beutazóvízumot. Fehér kehely, a fenekén maroknyi sárga por. Ez előtt ácsorogtam évről évre, ennek a szürke maszatnak mesélgettem az ügyes-bajos dolgaimat.

Anyánkat egy úgynevezett fekvőkriptába temetjük. Egyelőre belehelyezik a betonüregbe apa hamvait. Hárman lesznek a sírban, a sógorom már két éve itt van. Neki vettem a kriptát, Ernő itt várta a többieket.

Rendes ember volt, munkásfiú. Azután hogy, hogy nem, beházasodott ebbe a budai családba. Sohase szokott bele az új környezetébe, de végigcsinálta, mi mást tehetett. Minden hónap végén letette az asztalra a borítékot, még zsebpénzt is csak a húgomtól kapott.

Az alkalmazott visszahelyezi a márványlapot.

– Én azt hittem, elváltak – mondja a fiam.

– El, el! – felelem. – Tíz év házaset után. De én már akkor megfogadtam, hogy eből a válásból semmi sem lesz. Soha nem vettem tudomásul a marhaságaikat.

Átmegyünk a ravatalozóhoz. Tíz órakor lesz a szertartás, anya urnája már fent van a gyászpadon. Nincs még senki a teremben, halk zene szól. Kihívom a fiamat:

– Nem hallottad? – súgom a fülébe.

– Micsodát? – kérdezi megrökönyödve.

– Hát őt. Nagyanyádat! Kiszólt, felemelte a deklit.

– Mit mondott? – súg vissza gyanakodva.

– Hát hogy menjünk ki sörözni a főkapuhoz.

Útközben megmutatom neki Rákosi sírját. A despotát az iroda ablaka előtt helyezték – hogy úgy mondjam – örök nyugalomra. Még így is odaszarnak a bronzplaketta elé. Éjjel kutyás őr vigyáz rá, nehogy a diverzánsok – így a kapuőr – összekenjék a sírfeliratot.

– Megisszuk a sört? – kérdezem.

Biztos vagyok benne, hogy anya nincs itt. Kint üldögél a kertben. Nyesi az orgonabokrokat. Vagy biciklizik a házmesterlakásban. Bekapcsolja az osztrák televíziót, ilyenkor reggel mindig ugyanaz a tiroli zene szól, anya pedálozik, és nézi a havas csúcsokat. Ez az egyetlen műsor, amit megnéz minden reggel. Az időjárás-jelentést. A napfényben fürdő osztrák Alpokat.

Isszuk a sört.

– Vége a háborúnak! – mondja a fiam.

Nézem őt: szép, komoly ember. Nem veszem el a kedvét, de magamban anyámnak adok igazat. A háború most kezdődik csak. Észak a Dél ellen. És ezt a háborút máris elvesztették az északiak.

A ravatalozóban bent áll már anya két rokona. Ninette kilencvenéves, Svájcból érkezett, Pubi hetvenöt lehet. Azután mi hárman, hatvanévesen. Húgomat és öcsémet

körülveszi a családja. A szomszédok kondoleálnak, azután gépjárműre helyezik az urnát, és megindul a menet a kripta felé.

Fülei Bandi, egy pécsi kollégám egyszer megkérdezte tőlem: honnan van bennem ez a poroszos keménység? Akkor csak nevettem, de tényleg: ez itt anyám temetése. Mégsem tudok másra gondolni, mint arra, hogy hiába ez az egész hókuszpókusz, anya nincs jelen.

Vannak, akik sírnak ilyenkor; de itt ma reggel nem sír senki. Bandukolok a friss tavaszi fényben, egy kislány – öcsém unokája – odalép mellém, és megfogja a kezem.

Fent, az Érdi út téglafala mentén családi kripta. *Krisztusnak szeretete vezérelt engem.* Anyánknak itt, a szülei mellett lett volna a helye. De a kripta beomlott még a háborúban, a könyvén ülő fülesbagolyra – a tudományra – célba lóttak oroszok és németek.

Anyánknak a családi kripta alatt találtam helyet. A koszorúk eltakarják a feliratokat, a gyászolók nem veszik észre apát, azt, hogy összefektettem őket, ezt a mégiscsak botrányos részletet.

Visszafelé már felszakadozik a gyászmenet. A család a kertben fogadja a gyülekezetet. Többen vannak, mint képzelte volna az ember. Pedig a szomszédokat nem marasztalta senki.

Körülüljük az asztalt, felszólítanak, hogy beszéljek. Én vagyok az egyetlen a családban, akinek az ilyesmiben – úgy gondolják – gyakorlata van. Szerencsére elkezdtem már összeírni anyánk felejthetetlen mondásait. Ilyenkor, a szertartás után különben is vidámabb hangot ütnek meg a szónokok. Előveszem én is a jegyzeteimet.

Felsorolom, név szerint, a kutyákat – anyánk számára mindig ez volt a legfontosabb. Azután az első házasségeket, amelyekre ma már csak én emlékezem. Arra, hogy apánk és anyánk szerette egymást. Csak a háború, csak az ostrom, csak az évtizedes éhezés honosította meg nálunk is a gyűlöletet.

Hosszú, küzdelmes, de végső soron szép élete volt. Hozzáírom a beszédhez ezt a közhelyet. Soha nem hagyta el a várost, ahol született. A kertet, ahol boldognak érezte magát a madarak és a virágok között. Az, hogy a házmesterlakásban, számára nem volt lényeges. Mint ahogy az sem, hogy a temetőben is a romba dőlő családi kripta alatt nyugszik. Házmesterlakásban ott is.

6

Ezen a ponton valami ideiglenes címet szokott adni a szövegnek az ember. Valami semlegeset, ami nem viszi el egyik irányba sem. Eddig az állt a dosszién: Fellebbezések. *Magányos gerle*, írom most a helyébe. Anya ismerte a kertben élő valamennyi madarat. Télen etette őket, ha nagyon hideg volt, kiakasztott egy szalonnadarabot. Szén-cinkék jártak hozzá, verebek. És egy magányos gerle. Neki külön is adott enni anyám, amikor elmentek a többiek.

Úgy képzeltem, hogy ezentúl könnyebb lesz az élet, a nagy tisztogatások: a lomtalanítás és a temetés után. Hát nem, nem egészen. Minden elviselhetőbb, amíg az embernek dolga van. Hogy most mi lesz, azt nem is tudom.

Egyelőre itt van ez a népszavazás. Kiküldtek nekem is egy értesítést, fél évszázad után ismét választópolgár leszek. Az Európai Unió! Utoljára pontosan ötven éve szavaztam. A bizottság elnöke kezét adott akkor is, és felszólított, hogy egy rongydarab mögött, a szeparéban végezzem el állampolgári kötelességemet.

– Nincs titkolnivalóm! – feleltem magabiztosan, és belecsúsztattam a borítékba a sza-

vazócédulát. A Hazafias Népfrent – rémlik, hogy ez volt a jelölt neve – azóta jobblétre szenderült. Hogy ez meddig marad fenn, ez az Unió, azt ma még nem tudja senki.

Útban hazafelé eszembe jut, hogy tényleg, az elmúlt évtizedekben sehol sem szavaztam. Sem Európában, sem a Vadnyugaton. A világ dolgaiban sehol sem éreztem illetékesnek magam.

Az asztalomon kupacban áll, amit áthoztam anyától. Ami a lomtalanítás után megmaradt. Az ősökkel kezdem: felrajzolom a falra a családfát, bekereteztem a fényképeket. Anya bajor ősei egy nagy kartondobozban lapultak a háború óta. Barbara Seengert repezsdarabok tépték lukacsosra, Preiss Laurentius képét megtaposták a lovak.

Kellemes jelenség ez a kétszáz éves Barbara. Komoly, fekete hajú. A dagerrotípiákon sosem mosolyognak az asszonyok. Szabó János *baumeister* az első magyar név a családban. Nyugodt, egyenes tekintetű ember. A nagy építkezések korszakában nyugodtak és magabiztosak a férfiak.

Nagyanyjáról, Preiss Lisbethről anyám gyakran mesélt. Preissék még törték a magyart, de már nem voltak németek. Az, hogy visszamenjenek a Tauber-völgyi őshazába, a jelek szerint eszükbe sem jutott.

Szabó Emília, az én kis nagyanyám már csak a spárgát áruló kofákkal beszélt németül, kint a kertkapuban. A férje díszmagyart öltött, amikor átvette a *Goldene Verdienstkreuz mit der Kronét*, a koronával ékesített aranykeresztet. Nagypapák már hazafias érzelmű magyarok.

Bútort nem hoztam át anyámtól. Amikor kiürítettük őket, anya minden bútora darabokra esett. Nem került át hozzám, csak a szobafenyő és egy perzsaszőnyeg, ami az ágy fejénél lógott a falon. Ezt – húgom szerint – ő maga készítette. Anyánk egy időben valami kisipari szövetkezetnek dolgozott.

Van azután még itt egy balatoni tájkép, a festő neve Edvi Illés Ödön. Mellette anya francia diplomája. Maga a nagykövet írta alá, Mademoiselle Elisabeth Rejtőnek, a Köztársaság, a République nevében. Gondosan kivasalva, mert az ostrom alatt ezt az okiratot is beletaposták a sárba a lovak.

És hát egy súlyos, tömör üveg hamutálka, amire kisgyerekkorom óta jól emlékszem. Mellette, százszor összetörve és összeragasztva, a váza, ami nagyszüleim minden fényképén rajta van. Végül két apróság: a kupica, amiből dédapám, a feltaláló állítólag minden reggel két centiliter pálinkát ivott, és trópusi kisfiam ajándéka: *Te quiero, abuelita* – szeretlek, nagymamácska! – mondja a lila betűs felirat.

Ülök a teraszon. A kertben már elvirágoztak a gyümölcsfák. Az ágak között eszeveszetten csattognak a madarak. Később mellém telepszik a kislány, aki a temetésen megfogta a kezem:

– Gyurka! – kérdezi. – Te jól érzed itt magad?

Tényleg. Ez eddig eszembe sem jutott.

– Mindig egyedül vagy – mondja a gyerek.

Hogyan lehetne ezt megmagyarázni. Hogy nincs senkim, de egyedül mégsem vagyok.

A kórházban úgy döntenek, hogy kiveszik a vállamból a múltkori ominózus babszemet. Egyedül megyek be, körülöttem senki sem ér rá. Hóféherke az egyetlen a világon, aki bejönne velem.

Nem mintha olyan nagy szükség volna rá. Itt még egy ilyen kis műtét után is kórházba utalják a pácienseket. Néhány nap múlva pedig úgyis hazamehetek.

Este a rádió bejelenti, hogy a választópolgárok negyven százaléka élt szavazati joggal. A választásokat itt sem veszi senki komolyan.

Annak idején úgy terveztem, hogy kihozatom az Újvilágba anyámat. És a távollétében felújítom a házmesterlakást. Anyánk azonban hallani sem akart erről az utazásról. Még az ötvenéves bojlert sem hagyta kicserélni. A rozszant kályháról nem is beszélve, no meg a kínai televízióról, ami hol suttogott, hol pedig ordított.

Igy azután maradt minden a régiben. Most pedig megérkeztek a mesteremberek. Anya virágaira kavicsdomb kerül, a betonkeverő reggeltől estig kint zakatol a gyepen.

Tulajdonképpen el kellett volna adnom ezt a lakást. Nincs rá szükségem: a fiam külföldön élnek, megcsinálták az életüket. De ez itt a szülőházam, ez a villa. Rokonok lakják: húgom, unokahúgom. És egy családi házba nem ereszt be az ember idegeneket.

– Ki lesz adva? – kérdezi az építésvezető.

Megvonom a vállam. Magamban úgy tervezem, könyvtár lesz. Közhasznú alapítvány. Volt egy stockholmi barátom, a körtéri Thinsz cukrász fia. Átrepültem hozzá minden év júniusában. Tartottunk egy irodalmi estet, együtt töltöttük az első nyári napot, amikor Stockholmban éjjel is fürdenek a lányok, és három napig nem megy le a nap.

A nagy változások után a Benczúr utcában, egy szállodában lakott. Ki sem mozdult a szobából, ami sötét volt és barátságatlan. Rokonai már nem éltek, a körtéri cukrászdából egy Tünde nevű lerobbant eszpresszó maradt. Most már – írta utolsó levelében – inkább a görög szigeteken tölti a nyarat. A gép átrepül Budapest felett, én pedig minden évben kinézek az ablakon.

Anyám lakásában megszállhatnának a régi társak. És lenne egy hely a világban, ahol összegyűjtenék a dolgaikat.

Anya papírjai már egy hónapja itt tornyosulnak az asztalomon. Az ősök keresztlevelei, a tömérdek anyakönyvi kivonat. Micsoda ősök! Osztrákok és németek, szlovákok, galíciaiak.

Egy másik dosszié anyánk munkahelyeit tartalmazza. A nyelvvizsgákat, amelyeket – egyiket a másik után – gondosan letett. Külkereskedelmi levelező volt, gyorsíró és nyelvoktató. A takarítónői állásokról nem maradt fenn hivatalos okirat.

Hacsak nem a Fővárosi Autóbuszüzem jegyzőkönyve. Anya megesküdtött, hogy hű lesz a Magyar Népköztársasághoz, annak népéhez és alkotmányához, hogy hivatali eljáróinak engedelmeskedik, és megőrzi a hivatali titkokat. Ezután az újdonsült kalauz elkezdhetette lyukasztani a menetjegyeket.

Külön dossziében őrzöm anyánk betegségeit. Gyerekkorunkban nem sokat tudtunk ezekről a diagnózisokról. Megdöbbenve látom, hogy anya milyen gyakran volt beteg. A balesetekről nem is beszélve. 1975: csuklótörés, 1985: a budapesti nemzetközi vásáron ismeretlen személy fellöki. Egy nyugatnémet! – mesélte később kétségbeesetten. Azután az onkológia. Oda szívesen járt: dr. Boér András, Andriska volt az orvosa.

No meg a fellebbezések. A bürokrácia elleni háború. De nem csak a hatóság ellen viselt háborút anyánk. Első emlékeim közé tartozik: a romba dőlt városban egymásba kapaszkodva keressük a rokonokat. És mindenütt rémülten az orrunkra csapják az előszobaajtót: azokban az ínséges időkben ki etetett volna meg három éhenkórász gyereket!

Itt van azután az 1950-es ajándékozási szerződés, amelyben ránk testálja minden vagyonát, harmincnyolc évesen. Az árvaszék a kiskorúak nevében „gyámhatóságilag” jóváhagyta ezt az adományt. Ezzel a gyors és váratlan húzással elkerültük a budai kert államosítását és a kitelepítést is, hiszen a családfőnek nem volt többé vagyona.

Nagyszüleim öröksége: a kunhegyesi tanya és a svájci bankbetét azonban így is menthetetlenül elveszett. Anyánk hiába írta Kunhegyesre és Zürichbe a magyar és német nyelvű fellebbezéseket.

Harmincéves volt, amikor egyedül maradt. Szép, szőke fiatalasszony, vidám és szellemes. Hogy kérője nem lett, az talán természetes. De ő az udvarlókát is rendre elhessegette. Hatvanéves is elmúlt, amikor rövid időre komoly, megbízható élettársa lett.

Miklós bácsi is orvos volt, mint apánk. Utolsó levelére rátaláltam. „Éjjel-nappal veled vagyok” – írta a vén gavallér nyolcvanhárom évesen. „Olyan jó volna mindent megtárgyalni a mi szokott módszerünkkel!”

Anyánk „szokott módszeréről” – féltékenyen fedezem fel – semmit sem tudok.

Miklós bácsi temetésére, Balatonarácsra, senki sem vitte le anyánkat. Pedig akkor már volt gépkocsija a családban mindenkinek. De akkor már mindenkit elkapott a gépszív, működni kezdett a fogyasztói társadalom. Egy öregasszony utolsó szerelme olyan halk melódia volt, amire nem figyelt fel senki.

8

Anya ül a szobabiciklin, és pedálozik. A tévéből tiroli zene szól, helikopterről filmezik az Alpokat. Mindig volt benne valami sóvárgás a hó, a hegyek, a német szó után. Valami bujkáló szomorúság. Azt hittem, értem. Anya egészen másra vágyott, mint amivé az élete lett.

Itt volt például kamaszkori álma, az orvosi egyetem. Azután nagypapa, a professzor nem engedte egyetemre a lányát. Anyám első nagy tervének vége lett.

Most azonban előkerült egy másik dosszié: a barátnő, akiből filmcsillag lett és világhírű színésznő: Muráti Lili. A fényképeit megőrizte egy hosszú életen át. Az egyik képeslap hátán az osztálytárs hegyes betűivel ennyi áll: „Telefonját elveszítettem. Ha hazajön, hívjon fel. Jó mulatást, M. L.”

Azokra az időkre már én is jól emlékszem. Lili kint áll a kertben, virágzó gyümölcsfák alatt. Anya fényképezi őt, nagyokat nevetnek. Nála gyönyörűbb nőt azóta sem láttam. Nézem a régi felvételeket, és belém nyilall a felismerés, hogy nekem minden nagy szerelmem ehhez a lányhoz hasonlított. Az ember leél egy életet, és az ilyen dolgok még csak nem is jutnak eszébe. Mindenre jut idő, csak az ilyen perdöntő részletekre nem.

Nyolcéves voltam, a számban nyilván vadul, összevissza nőttek a fogak. Orvoshoz jártunk, az Irányi utca 21.-be, Makovényihez. Utána pedig minden este színházba vitt anyám. Az úgy volt, hogy rózsákat vágunk a kertben, amit nekem kellett a művészbejáró előtt átnyújtanom. Lilinek piros Topolinója volt, izgatott volt és illatos. Anyával terveztek valamit, amiből azután semmi sem lett.

Mindegy. Láttuk az *Egy nap a világot* és *A pénz nem boldogít* című vígjátékot. Mindkét darab betétdalának szövegét – De Fries Károly zenéje – a mai napig pontosan tudom.

Anya Lili szerepeit tanulta. Bemagolta az egész vaskos kéziratköteget. *Add nekem ezt az éjszakát, és én az életemet adom.* Hát igen. A légitámadások szünetében már felhallatszott Pestre az ágyúzás. De az, hogy hamarosan mindennek vége lesz, ritkán fordult meg az emberek fejében. A színpadon karban énekelték, hogy a pénz nem boldogít. Mintha ennél a vásári bölcsességnél nem lett volna körülöttük semmi, de semmi fontosabb.

Rejtő Erzsé és Muráti Lili barátságának hosszú utóélete van. 1945-ben, a háború után letartóztatták a latroknak is játszó színtársulatot. Anya bement a Gyűjtőfogházba, és kabát nélkül rohant haza. A bekecsét bent hagyta, mert a fűtetlen cellában – így mesélte – szegény Lili teljesen átfagyott.

A papírok között volt még a Földigénylő Bizottság elkobzási javaslata. Az indoklás többek között kimondta, hogy a Vaszary házaspár hazaáruló és népellenes bűnös. Gyánítom, hogy ezen a szomorú tényen anyánk tanúvallomása nem sokat változtatott.

A színtársulat később Nyugatra szökött, Vaszaryék Spanyolországban ragadtak, Lili a madridi rádió bemondója lett. 1963-ban, amikor én is Madridba kerültem, kikerestem a telefonkönyvben Muráti Lilit. Dadogva, izgatottan elmagyaráztam, hogy ki vagyok. A művésznő kedves volt és vidám, de anyára a jelek szerint nem emlékezett. „Úgy őrizzen meg – ismételte –, amilyen akkor voltam, harmincévesen. Mert én ma már csak egy csúf vénasszony vagyok.”

Elmehettem volna itt, Madridban is a művészbemutató elé, de az, hogy Lili nem emlékezett anyánkra, elvette ettől a zárandokúttól a kedvemem.

Most pedig, röviddel a halála előtt, ő is hazalátogatott. Lett még egy szerepe is valahol, de erről szegény anyám szerencséire nem tudott. Az élet úgy hozta, hogy egyszerre halt meg a két barátom. Egymás közelében, ugyanazon a hideg, márciusi napon.

A történet így ért volna véget, ha nem lett volna itt, lapalji jegyzetnek, két levél. Meghívások előzsúrizásra, fesztiválok, rendezvények hirdetései. Hetvenkét éves korában, Szabó Erzsébet néven, anyánk önálló produkcióval jelentkezett. Azt, hogy orvos legyen belőle, megakadályozhatta a budai család. Másik álma, a színészi pálya azonban egy pillanatra ismét felvillant előtte, hetvenkét évesen.

Befejeztem a fényképek rendezését, összeállítottam száz év történetét, egy vaskos albumot. 1905-ben nagy, lejtős legelő a Farkasrét, a Németvölgy és a Csörsz-árok által határolt terület. A réten kecskék legelnek, utcák, szomszédok nincsenek. A látóhatáron a Várhegy, a királyi palota. A bokrok az első képeken még csenevészek, az egyik felvételen a ház előtt lajtoskocsi áll. Nagy, kajla szekér, mellette ingujjban a *donauwassers*. Azokban az időkben hordóban szállították a hegyre az ivóvizet.

Anyánk apró, kopasz gyerek ezeken a képeken. Kecskét legeltet, kölyökkutyát tart az ölében. Kicsit szomorú, kicsit dacos tekintetű lányka, de kezdettől fogva ott vannak körülötte a kutyák. Peti, a komondor, Kicsu, a tacsó és csak így, sorban, egymás után a többiek.

Mosolyogni csak később, a tenispályán láttam. Ott is, mintha egy kicsit kényszereketten. Jön azután a báli szezon és benne apánk. Végül pedig az esküvő és – egyik a másik után – a gyerekek.

A háború éveiből nem maradtak fenn fényképfelvételek. A romokat megörökíteni nem jutott eszébe senkinek. Nagy szerencse, hogy 1952-ből megmaradt egy kis amatőrkép: anyánk kalauz-egyenruhában. Itt már mosolyog szegényke, ilyen kedvére való munka azokban az időkben nem jutott mindenkinek.

És hát így tovább, lapról lapra, a hét unoka és a tizenöt dédunoka. Egy budai úrilány élete, akire rádólt a világ, de aki megvetette a romokon a lábát, és túlélte a földrengéseket.

Az anyag együtt van, befejeződött a lomtalanítás. A fölösleges részleteket elemésztették a konténerek. De vannak-e fölösleges részletek?

Most megkezdődhet az építkezés. Ilyenkor teszem fel magamnak a kérdést, hogy ebből az adathalmazból mi legyen. Menet közben persze sok mindenre rájön az ember. Eredetileg arról szolt volna ez a példabeszéd, hogy milyen a szeretetre való képzelenség. És hogy milyen az érem másik oldala, az, hogy engem márpedig ne szeressenek.

De itt nem erről van szó, nem egészen. Így, együtt, egy az egyben anyánk élete nem más, mint konok, kőkemény szeretet. És a szeretet utáni vágyakozás természetesen. Az, hogy szeretném magam megmutatni egy olyan világban, ahol csak lapítani vagy kusolni lehet. Még tőlünk, a gyerekeitől sem kapott mást, mint gyanakvást. Úgy ment el, hogy egyikünk sem fogta a kezét. Hogy egyikünk sem csókolta meg.

Mindig úgy képzeltem, hogy egy életnek értelme, tanulsága van. Az ember pedig arra született, hogy megértse a sorsát. Hogy anya megértette-e, nem tudom. De végigcsinálta következetesen. Hát igen: fel van adva a lecke. Egy ember, akit nem tudtam jól szeretni, és akit most meg kell értenem.

A díjat, amivel kecsegtettek, más kapta az idén. Az az igazság, hogy eszembe sem jutott. De most itt van ez az Ünnepi Könyvhét. Ilyenkor szoktam hazaérni. Önálló kötetem nincs, csak egymással felelő három antológia. Ezeket fogom dedikálni, ha lesz kinek.

Az első napon egy fiatal csapattal járom a szabadtéri színpadokat. Közönség nincs sehol körülöttünk, hiába énekelnek a gitárosok. Egy embernek is meg kell tartani! – magyarázom. Régi pedagógusigazság: van úgy, hogy az embernek egy sok száz főnyi tömegben is csak egyetlen értő hallgatója van.

Egyedül szónokolni mégis különös multság.

– Kérem, hogy ne tapsoljanak bele a felolvasásba! – mondom én is, amikor hozzám kerül a mikrofon.

Társaim veszik a lapot. Egészen jó írásokkal hozakodnak elő, egyiküknek, egy erdélyi fiúnak felajánlom, hogy lefordítom a versét.

– A versemet?! – kérdezi megrökönyödve.

Merthogy amit hallottunk, novella. Szeretem ezeket a műfaji besorolásokat.

Az ellentábor bemutatkozására másnap délután megyek. Ezek itt profi írók. Vészesen komolyan veszik magukat. A munkát magát komolyan veszem én is. De hát olvasók itt, ezen a téren sincsenek, és így, hiába táncol a kerekasztal, a felszólalások fölöslegesekek.

Végül pedig a zárójelentés. A szemüvegem otthon maradt, csak a nagybetűket olvasom fel, így legalább rövid és velős lesz a szöveg.

– Kérem, hogy ne tapsoljanak... Itt is elsütöm a tegnapi hülye viccemet.

A korsó sör egy karcolat ára kint a téren. Annyi, amennyit a legtöbb vidéki napilap fizet. Mi pedig szónokolunk és negédeskedünk. Furcsa világ ez: enyhén megalázó. Megyek haza én is. Befejeztem az Ünnepi Könyvhétet.

És még egyszer, újra, a lomtalanítás. Anyának két írása van. Egy emlékkönyv, Széchenyi Júlia, Irène Coulon, francia és német lányok bejegyzései. „Amit benned szerettek, az az ambíció és az ideáлизmus. Maradj mindig ilyen, és mindenki szeretni fog” – írta 1930. május 24-én Szabó Lili, az egyetlen, aki észrevette anyánk jellemvonásait.

Honnan tudhatta volna szegényke, hogy nemsokára olyan világ lesz itt, ahol az ábrándozásért és az ambícióért börtön jár majd és nem szeretet!

A másik egy géppel írott receptgyűjtemény: a csörögefánkot bevagdosva, bő zsírban kell sütni. Spárgafelfújt, spenótpuding, sós uborka, svéd göngyöleg. Volt értelmük, anyig anyá itt volt. Nélküle hasznavehetetlenek.

Mint ez a lakás itt körülöttem. Most, hogy lezajlott a lomtalanítás, ezt is észreveszem.

– Megállt a kapuban – mondja húgom –, és visszanezett. Mögötte már ott várt az ambulancia, de ő csak kapaszkodott, és nézte az orgonabokrokat.

Húgom torkában megbicsaklik a hang.

Indulok én is nemsokára. Még itt járok-kelek, de tulajdonképpen már nem vagyok jelen. Kiülök a kapuba, mint aznap, amikor az ószeresek... Itt láttam utoljára az ágyát, a kockás plédet és a sárga szivacsmatracot.

Foltos, anyá kutyája is itt sündörög körülöttem. El kell altatni – mondja húgom. Nem eszik, morog. Megtámadja a munkásokat.

Eszembe jut az öregasszony, aki a kórház folyosóján megragadta a kezem.

A gép ablakából minden évben visszanezek. Látom a temetőkert gesztenyefáit és körös-körül ezeket a félelmetesen üres dombokat.

Anyá pedálozik. Bekapcsolja az osztrák csatornát, zene szól. Időjárás-jelentés: nézzük a hófehér osztrák Alpokat.

A tenger tintakék. A kijárat előtt Hófehérke. Gyapjúsál a nyakában: itt van az ősz.

Sumonyi Zoltán

BOLOGNA, 1995. SZEPTEMBER

*„Elhagytam volt a villák vasrácsait is, végig,
Az ezredévi oszlop elébem állt sötétben,
A tetejében Gábor arkangyal árnya lengett.”*
(Szép Ernő)

Sötét estében értünk a város centrumába,
A *San Petronionál* megálltam: itt semerre...
A térkép sem jelölte helyét a kis hotelnek.

Hosszas keresgetéssel egy szűk utcába hajtva
(Tálán száz métert mentünk) meglett a csöpp „*Apollo*”;
Behúzott vállal állt egy trafik s kávézó mellett.

Gyötrötten fölvonultunk a keskeny fordulókon,
S feledve lenn az autót, álomba gyorsan estem;
Ezer kilométer volt mögöttem reggel óta.

De, úgy tűnt, épp elalszom, midőn fölraz egy ember:
A porta morcos öre, s „*la macchina*”, hadarta.
Itt áll sok árus autó, nem férnek el kocsimtól!

Ugrottam álmosan, majd ugrottam így volánhoz
Keresni parkolót lent, de még nem is derengett;
Hideg fék- s gázpedálhoz tapadt mezítlén talpam.

Halárusok rakodtak, köztük reflektoroztam
Sok névtelen sikátort bejárva így, de végül
Egy széles útra értem: *Via Farini* volt ez.

Lassan gurultam, hátha találok egy helyet még,
De mind foglalva volt már. Az éttermek s a villák
Előtt a fák közé is orral, farral beálltak.

Tovább hajtottam, s közben nevet cserélt az utca,
Most *Carbonesi*, aztán egyszer csak *Barberia*:
Itt már a járda szintje följebb s mellvéd mögött fut.

Fölötte oszlopokkal megtartva, hosszan árkád,
Az oszlopok mögött meg nehéz kapuk sötéten
Aludtak régi házak pajzsokkal ékes száján.

Reménytelen! – morogtam, de újabb utcanév jött:
Isaia. Na ezt nem! – fordultam ott le jobbra,
Mert még a várostérkép kicsúszik majd alólam!

Egy széles utca volt ez: *Piazza M. Malpighi*,
Vagyis hát tér; s a lámpa pirosra váltott éppen,
De már derengett és a piros csak rózsaszín volt.

Megálltam, zöldre várva, s egyszer csak balra néztem,
S akkor, akkor riadtam: most álmodom vagy ébren
Ülök kocsimban s nézek egy tágas templomudvart?!

Úgy voltam ott az álom s az ébredés határán,
Mint Kosztolányi állt a szobája ablakában,
Csodálva részegülten a mennybolt csillag-útját.

Iromba őslénycsontváz: fehéren állt a templom,
Hatalmas kőbordáit letámasztotta oldalt,
S a kertben oszlopokra feldúcolt szarkofágok.

Kiszálltam, körbejártam: *Piazza San Francesco*.
Aztán a templomkertbe. Leülve ott egy sírra
Csak bámultam meredten a bordaívek élet.

Nem gondolkodtam én ott, csak ültem. Nincs tanulság.
(Hogy: „Mit kerestem én itt? Egy parkolót? S helyette
Találtam *kőbe fagyva* a Mindenség *zenéjét!*)

Egy parkolót?! Hisz ott van! Ott áll a forgalomban
A gépkocsim! Hadd álljon!”) Ilyesmit nem gondoltam,
Csak ültem moccanatlan, mezítláb, pizsamában.

Nem is tudom, hogy meddig. Reggel misére jöttek
Sötét kalapban nők, és csodálkozó szemükkel
Tereltek vissza végül az elhagyott volánhoz.

Budapest, 2003. május

ISMERŐS SZAVAK, ISMERŐS TÖRTÉNET

Az idén márciusban letartóztattak Kubában hetvenöt másként gondolkodó értelmiségit, köztük Raúl Rivero Castañeda költőt és újságíró. Bűne az, hogy demokratikus reformokat sürgetett, és a tájékoztatás szabadságáért küzd. A vád az volt ellene és újságírókollégái ellen, hogy az Egyesült Államok imperialista kormányának zsoldosaiként a kubai forradalom megdöntését készítik elő. Őt húsz évre ítélték el, kollégáit tizennégytől huszonhét évig terjedő börtönbüntetésre. Jelenleg a Ciego de Ávila-i börtönben ül.

Raúl Rivero 1945-ben született a kubai Morónban. 1980-ig öt verseskötete jelent meg, és irodalmi díjakat kapott Kubában. Újságírói pályája is sikeres volt. A Havannai Egyetem újságíró szakán végzett, és a 80-as évek végéig valamennyi jelentős kubai lapnál dolgozott (*Tribuna de la Habana*, *Granma*, *Juventud Rebelde* stb.). Később a Prensa Latina kubai hírügynökség moszkvai igazgatója volt, majd a kubai Író és Művész Szövetség propagandafő-

nöke. A 80-as évek végén világnézetileg meghasonlott, illetve szembefordult Fidel Castro diktatúrájának politikájával, és többé nem működött együtt a kubai hivatalos intézményekkel. Egyike volt azoknak az értelmiségieknek, akik 1991-ben aláírták a kubai Chartát, vagyis az Értelmiségiek Levelét vagy a Tízek Levelét, melyben demokratikus nyitást kértek a kormánytól. Ezután teljes hallgatásra kényszerült, és több alkalommal is házkutatást tartottak nála. 1995-ben megalapította a CubaPress független hírügynökséget, melyet bebörtönzéséig vezetett. 1996 óta Miami-ban, Mexikóban és Madridban jelentek meg újabb verseskötetei. 1997-ben megkapta a „Riporterek háttár nélkül a sajtószabadságért” párizsi díját, melyet a Nemzetközi Sajtóintézet ítelt oda neki. Jelenleg az Interamerikai Sajtótársaság (SIP) Szabadság Bizottságának alelnöke.

A letartóztatások és a három elfogott repülőgép-eltérítő azt követő kivégzése miatti nagy nemzetközi tiltakozás (Mario

Vargas Llosa, Günter Grass, José Saramago, Carlos Fuentes és sokan mások), valamint az a tény, hogy II. János Pál pápa kegyelmet kért Fidel Castrótól az elítélteknek, ismeretes. Ugyancsak ismeretes a huszónhét vezető kubai értelmiségi nyílt levele az „energikus intézkedések” védelmében, továbbá a százhatvan külföldi értelmiségi, köztük Gabriel García Márquez és Nadine Gordimer által aláírt nyilatkozat, ha nem is a letartóztatási hullám, de a kubai rendszer védelmében.

Míg a külföldi tiltakozók koncepciók pereknél minősítik a történeteket, Fidel Castro kormányfő gyakori beszédeiben olyan konkrét programot emleget, melyet állítása szerint az Egyesült Államok kormányának legfelsőbb vezetése dolgozott ki a Floridában élő „kubai maffiával” együtt, Kuba lerohanása céljából. Ennek a programnak felbérelt végrehajtói volnának szerinte a bebörtönzött értelmiségiek. Fidel Castro, aki már 2002 augusz-

tusában azzal vádolta meg Bush elnököt, hogy az ő fizikai megsemmisítésére készül, az iraki háború kezdete óta attól tart – egy floridai tüntetés jelszavai alapján is –, hogy Irak után Kuba következik. Ebben a feszült légkörben, az első bagdadi bombázást megelőző és azt követő napokban került sor a hetvenöt másként gondolkodó letartóztatására. Fidel Castro azóta fasisztának, nácinak vagy egyszerűen Führernek titulálja az amerikai elnököt, a bebörtönzött értelmiségieket pedig ellenforradalmároknak, zsoldosoknak és kémeknek nevezi.

Így kerül bele egy költő és újságíró, aki a véleménynyilvánítás és a tájékoztatás szabadságáért emelt szót, a nagypolitika küzdőterébe. Sorsa attól függ, mi történik ezen a küzdőtéren. Ha figyelembe vesszük, hogy olyan totális diktatúrában él, ahol a halálbüntetést nem törölték el, aggodhatunk érte és társaiért.

Székács Vera

Raúl Rivero Castañeda

ALÍZ AZ ORSZÁGBAN

Írországba máig sem jutottam el
Angliába se tudtam elutazni.
Limába se mentem, azóta se
a Miraflores-negyedbe se
és nem vettelek feleségül.

Nem írtam meg a könyvet, amit akartunk
– szelid, dallamos verseket –
és éveken át nem olvashattam a Bibliát.

Nem jártam misére, igaz.
A skapuláré elveszett
vagy félelmemben eldugtam valahová.

A papírt, a lakcímeddel, eltéptem
mert veszélyes volt magamnál tartani.

A fotókon, amiken a csoportban állsz
meghamisítottalak:
„Az a világos szemű ott
egy marxista perui lány.”
De végül eldugtam azokat is
vagy ki tudja, mi lett velük.

Ez, amint látod, már
nem szerelmes üzenet
hanem egy sötét örvényben vergődő
emberi lény
mocskos krónikája.

Mert aztán szántszándékkal
profi szimulánssá váltam
idomított és gyáván iszkoló
idegen állattá
akit magam sem akartam
ismerni látni sem.

Miközben kiradíroztalak
és semmivé lettél, találtam
szerelmet, álszerelmet, versbe való húsokat.

Dolgoztam és maradtam nincstelen
meg hivatásos részeg itt a hazámban
jó néhány éven át
és lemondtam arról, hogy állásban legyek.

Öreg lettem nagyon
és csak azt vittem tökélyre mostanában
ahogy a tengert nézem, hosszan, mereven.

Remélem, élsz és ugyanott
és híreimmal felvidítalak.

Én ma is itt élek Havannában
Alíz
itt élek Kubában amely
legalábbis nekem
a csodák országa, az én csodáimé
itt élek Havannában
és mindenre emlékezem.

HÁZKUTATÁS

Mit keresnek ezek az urak
itt a lakásomon?

Mit művel az a tiszt
a kéziratpapírral
melyre ilyen szavakat
írtam fel az imént:
„ambíció”, „törékeny” „habkönnyű”?

Milyen összeesküvést hámoz ki
a fényképből, melyen nincs is dedikáció
csak apám, amint fehér ingében (fekete szalaggal)
a Nemzeti Kapitólium előterében áll?

Mit olvas ki a válóperem irataiból?

Mire megy majd az üldözési technikákkal
ha strófáimat olvasva
megtudja, hol sérült meg
a háborúban a dédapám?

Nyolc rendőr vizsgálja
lányaim rajzait és tankönyveit
felderítik érzelmi hálózatomat
tudni akarják, hol alszik Andreita
és mi köze van az asztmájának
a dossziém feljegyzéseihez.
Zucu üzenetének kódjáról faggatnak
és egy rejtélyes szövegben
legfelül (az elvtárs arcán itt diadalmas mosoly):
„Kastélyok zenedobozzal. A gyerek Cocóval
sehova se mehet. Yeni.”

Megjött a szövegkihagyások és hézagok szakértője
egy irodalomkritikus ideiglenes őrmesteri rangban
és pisztolya csövével hallgatta meg
az antológiák zörgő mellkasát.

Nyolc rendőr
itt a lakásomon
házkutatósi paranccsal
nyílt hadművelet

teljes győzelem melyet a
proletariátus élcsapata arat
elkobozván Consul-írógépet
száznegyvenkét üres géppapírt
és néhány személyes vonatkozású
szánalmas cédulát
mely idei nyaramnak
legromlandóbb termése volt.

KÉRDÉSEK

Mondd, Adelaida, miért itt kell meghalnom
ebben a dzsungelben
ahol én magam ettettem
a vadállatokat
ahol a saját hangomat is kihallom
az utca szörnyű hangversenyéből.

Miért itt, ahol fákat akartunk
és fojtó liánok nőttek
ahol folyókról álmodtunk
és mire felébredtünk
lápokban vergődünk betegen.
Ezen a helyen, ahová
gyerekként jöttünk naivan bután
és várt már a csapda a mocsár
celofánplakát mögött
mi széttéptük és tapsoltunk azoknak
akik felállították a csapdát.

Miért itt kell meghalnom ezen a helyen
amely nem a hazám
hanem egy lepusztult ország
már alig ismerem.

Székács Vera fordításai

Füzi Izabella

SZINDBÁD ÉS A NŐK

A szerelem emlékezete a Szindbád-novellákban

„Mit tudjuk, hogy mi az élet, amikor folytatjuk?”
(Krúdy Gyula: A HELYETTES HALOTT)

Krúdyt olvasva gyakran támad az az érzésünk, mintha mindig ugyanazt olvasnánk: olyan ismétlési kényszer kifejeződését, olyan szorongatottságét, mely legalább ugyanilyen kényszerítőerővel lép fel az olvasóval szemben is, hogy a történeteknek ezt a működésmódját megragadja. Az „ugyanaz” visszatérésének érzete elsősorban nem a hasonló témák szintjén adódik, inkább valamilyen mozgás, stratégia visszatérése, melynek Szindbád is éppúgy áldozata, mint a történetek többi szereplője. Ilyen értelemben a Krúdy-szövegek írodása ahhoz hasonlítható, amit Barthes a szerelmes beszéd jellemzőjeként nevezett meg: a már hallott, érzett és tapasztalt megismétlődése, ami végső soron minden *dis-cursus* (ide-oda futkosás), beszédtöredék vagy alakzat sajátja. „Az alakzat élesen körvonalazott (mint egy jel) és emlékezetes (mint egy kép vagy egy mese).”¹ Az alakzat idézhető és ismételhető voltából következik, hogy a (szerelmes) beszéd „nem dialektikus”, hanem „vízszintes irányultságú: semmi transzcendencia, semmi üdvözülés, semmi regény (de sok regényes jelleg)”.² Az idézés és az ismétlés által létrejövő műtszerűség leginkább Szindbád ismétlődő alakzatában érhető tetten („az alakzat a munkában lévő szerelmes”, mondja Barthes), mely nemcsak a történeteket összekapcsoló névként játszik szerepet Krúdynál, hanem egy olyan múlt felidézésére való utalásként is, mely megalapozná a történetekben végbemenő emlékezet működését.

Szindbád a szerelmes beszéd figurája, olyan szerelemé, mely minduntalan a kaland és az élet metszéspontjában találja magát. Mert a szerelem mindig az emlékezés módjában jelenik meg, mint egy előzetesen megírt szöveg vagy forgatókönyv. Ez a struktúra, mely Szindbádot fogva tartja, és megakadályozza, hogy bármiben ténylegesen is jelen lehessen, a „szeretni” ige két jelentésének hasadásában érhető tetten. A Szindbád-történetek elé írt TÁJÉKOZTATÁS-ban a Szindbád és a nők közötti alapvető összeférhetetlenségről olvasunk: a nők „életük végéig sohasem tudnak másod odaadó komolysággal gondolkodni, mint a szerelmen. A szerelem nekik minden: levegőjük, szomjúságuk, csodálkozásuk. Mintha egy létező, megfogható valami volna a szerelem, úgy beszélgetnek róla”. Ezzel ellentétben Szindbád „szeretni szeretett volna minden nőt”,³ ez a struktúra viszont messzeemenően zavarba ejtő. A „szeretni” ige homonímiája és két jelentésének – ’szeretetet érezni’ és ’kívánni, óhajtani’ – egymás mellé helyezése ebben a szerkezetben azt eredményezi, hogy lehetetlen eldönteni, Szindbád szeretni kívánna-e vagy kívánni szeretne. Másrészt a „szeretni” szó két jelentésének interferenciája oda vezet, hogy már mindig is előfeltételezi azt az állapotot vagy cselekvést, amelynek elérését vagy megtételét kívánja. Így a „szeretni szeretni”, a saját vágyra való vágyakozás jelölője, felfüggeszti az ige tárgyra vonatkozását, és olyan rövidzárlatot hoz létre, mely nem tudva utolérni önmagát, pusztán ismételtetésé, jelentés nélküli dadogássá válik: „szeretni, szeretni...” Az ismétlődés által létrejövő jelölés e mechanizmusának tehát csak a „nők” figuráló, tételező ténykedése adhat értelmet, akik úgy beszélnek a szerelemről, „mintha egy létező, megfogható valami volna”.

A „szeretni szeretni” struktúrája színre viszi azt a mozgást, amelyet a Krúdy-féle elbeszélés működésbe hoz, valahányszor a hallucinatórikus múltidézésben múlt és jelen egymás jelévé válik. Az emlékező-érzékelő tudat nem talál olyan nyugvópontot, ahol a múlt mint beépíthető tapasztalat és a jelen nyílt, várakozásteljes álláspontja megnyugtató módon elkülöníthető lenne. Az identitás és a differencia pozíciói mindig az elérhetetlen másik szemszögéből képződnek; kérdés tehát, hogy a múlt állandóan kísértő, mindig visszajáró alakzata egy véglegesen lezárult s így hozzáférhetetlen múlt nosztalgikus megidézési kísérleteiből vagy a múlt elvi lezárhatatlanságának melankolikus tapasztalatából fakad-e. A múltidéző esztétikai magatartás szorosabban kapcsolódik esztétikai kategóriájához, mint első látásra gondolnánk: a hegeli ESZTÉTIKA két alaptételét (a művészet az eszme érzéki kifejeződése, de számunkra visszavonhatatlanul a múlté) összekapcsolva Paul de Man arra a következtetésre jut, hogy „*a múltbeliség szükségképpen az eszme fenomenalitásának, megjelenési módjának a funkciója*”.⁴ Mindez két összefüggésre hívja fel a figyelmet, ami a Szindbád-novellákban különös élességgel jelentkezik: a múlt csak a jelenben érzékelhető lenyomatokban hozzáférhető, másrészt minden érzéki megjelenés (fenomenalitás) is előre kódolt, egy múltbeli szemiózis ismétlésének, idézésének tekinthető. Hogy a múltbeliség „funkció”, mégpedig a megjelenési mód funkciója, s nem csupán a perszonális emlékezet forráshelye, az Szindbád „kísértet”-alakjában (a SZINDBÁD: A FELTÁMADÁS című ciklusban) fogalmazódik újra. Ahogyan a kísértet is⁵ ellehetetleníti az élő és a halott, a látható és láthatatlan, az érzékelhető és az érzékeletti oppozícióit, úgy problematizálódik a múltnak az érzéki benyomásokon keresztül történő beáramlása is a jelen horizontjába. Az ÉJJELI VENDÉGSÉG című történetben álmom és érzékelés, képzelet és emlékezés szétválaszthatatlan pozíciói olyan múltat villantanak fel, mely a kísértet paradox logikája szerint mindig eljövendő, de soha nem jelen levő: míg Szindbád egy sohasem volt múlt kísértetként jár vissza, a nők általában csak várakoznak.

Ám Szindbád kísértet korában is mindig a kalandra vágyik: érezni az életet itt és most, még egyszer ebben a pillanatban, és az a tapasztalat, amely a leginkább hajlamos a kaland formáját öltetni, a szerelem. „*A nők biztosak a dolgukban*” (SZÖKÉS A HALÁLBÓL),⁶ „*a szerelem nekik minden*”, a szerelem az életük („*levegőjük, szomjúságuk, csodálkozásuk*”), Szindbád élete viszont a szerelem újra megélése. Ebben az összefüggésben a keresés, az utazás és a kaland metaforikájának különös összjátékára figyelhetünk fel. Az utazás képe az életút, mely a kezdet és a vég összekapcsolásával mindent, ami az életben megesis, képes magába vonni, értelemmel és egységgel felruházni. A kaland⁷ úgy szabadul ebből az állandó egységesítő és értelmező folyamatból, hogy teljességgel kívül helyezi magát az élet forma- és értelemadó alakzatain, független az *előttjétől* és *utánjától*, jól körülhatárolható idegen test az élet kontinuumában. A kaland, a szerelmi kaland annál inkább az életfolyamat hirtelen összesűrűsödése egy olyan pontban, ahol mind a múlt, mind a jövő jelentéktelen; a kaland olyan intenzitással gyűjti magába az életet, hogy – bár szembehelyezkedik annak folyamatjellegével, s így kívül kerül értelmezési sémáin, mégis – az élet egész ereje belé folyik.

A jelen pillanatnak ez az intenzitása, mely a kalandban a véletlenszerű és az érthetetlen alakját ölti, paradox módon elérhetetlen marad Szindbád kalandozásai során. „*Sem a jelen, sem a jövő már nem izgatta gondolkozásra, álmodozásra, hanem a múlt, a régen elmúlt ifjúsága. Mint a messzi tengereket bejárt hajós, nem találván többé ismeretlen országokat: kifeszíti vitorláját, hogy hazájába visszatérjen – úgy indult el Szindbád keresni az ifjúkori emlékeit. Mintha még egyszer akarná kezdeni élete regényét... Mintha új és ismeretlen érzéseket keresne...*” (SZINDBÁD MÁSODIK ÚTJA.)⁸ Szindbád nem tud felejtetni; úgy tesz, mint aki meg-

élte az élet teljességét, számára az új és az ismeretlen csakis a múltból jöhet. Életútja – Szindbád *ifjúsága, utazásai, feltámadása, megtérése* – csak egy ilyen élet (vagy halál?) utáni nézőpontból szemlélhető. Ami új és ismeretlen, az csak visszatérőként, sőt már csak örökké ismétlődőként jelenik meg.⁹

Milan Kundera ismert regényében az egyszerű és az ismételhető a könnyű és a nehéz ellentétpárban válik felcserélhetővé. A nietschei örök visszatérés gondolata „*bizonyos perspektívát jelent, melyben a dolgok másnak mutatkoznak, mint amilyennek ismerjük őket: mulandóságuk enyhítő körülménye nélkül jelennek meg. Ez az enyhítő körülmény ugyanis megakadályoz bennünket abban, hogy bármilyen ítéletet hozzunk. Hogyan ítélnénk el valamit, ami elmúlik? Az elmúlás pírja a nosztalgia varázsával ragyog be mindent: a guillotine-t is. [...] az ilyen világban minden előre megbocsáttatik, következőképp minden cinikusan meg is engedtetik*”.¹⁰ Ha valami azzal fenyeget, hogy nem mulandó, hanem a végtelenségig ismételhető, akkor olyan valóságosságra és jelentőségre tesz szert, hogy már-már elviselhetetlen felelősséget hárít ránk; a „legjobb orvos”, az idő azonban a legrettenetesebb tapasztalatot is képes az elmúlás jótékony kódéba burkolni. Ugyanakkor az a tény, hogy életünk megismételhetetlenül egyszerű, hasonlóképpen elviselhetetlen nehézséggel súlyosodik ránk. „*Az ember sohasem tudhatja, mit akarjon, mert csak egy élete van, s azt semmiképp sem tudja összehasonlítani az előző életével, vagy megjavítani az elkövetkező életei során. [...] Nincs lehetőségünk ellenőrizni, melyik döntésünk jobb, mert összehasonlításra sincs módunk. Az ember mindent előszörre és felkészületlenül él át. Mint amikor a színész egyetlen próba nélkül játssza a darabot. De vajon mit ér az élet, ha az első próbája már az élet maga? [...] Ha az embernek csak egy életet szabad élnie, olyan ez, mintha egyáltalán nem élne.*”¹¹

Mi a jelentéses – a könnyű vagy a nehéz – tehát? És miért az állandó nosztalgia¹² Krúdnyál egy eltűnt, álombeli világ után, mikor az általános időtapasztalat mégis a változatlanság, az élet, a megszokás egyhangúsága és erőszakossága, mikor minden ugyanúgy folytatódik tovább? Lássuk, hogyan is strukturálódik az időutazás, hogyan adódik és hogyan győzhető le a távolság, ami elválasztja a jelen pillanatot a múlttól. A múlt időindexe általában az „*akkoriban, abban az időben, hajdanában*”, még akkor is, ha a szövegösszefüggésből kiderül, hogy egy-két évtizedes távolság választja el Szindbádót a régmúlttól. Milyen nyomok, emlékjelek térítik vissza Szindbádót minduntalan ebbe a folyamatosan múlttá tett, így eltávolított időbe? Egy régi, a múltból jövő hang (SZINDBÁD MÁSODIK ÚTJA), „*egy felsővidéki városka neve a postabélyegzőn*” (NŐI ARCKÉP A KISVÁROSBAN. HARMADIK ÚT), egy cukrászbolt képe (A HÍDON. NEGYEDIK ÚT) vagy egy „*títkos terverajz*” (SZINDBÁD TITKA) – mind olyan, a jelenben érzékelhető jelek, melyek arra kényszerítik Szindbádót, hogy eljátssza – acting out – az olyan kapocs szerepét, mely összefogja az idő különböző modalitásait.

Mit talál Szindbád a „múltban”, és mennyire határozza meg a jelek érzékelhetőségét az a tény, hogy ezek a múlt jeleiként értelmeződnek? Mindegy, hogy a kisváros embereit, akik egytől egyig egy háromszáz éve elhunyt gróf arcképére hasonlítanak, még „*az öreg fogadás is, aki születésére nézve nem is volt odavalósi*” (SZINDBÁD, A HAJÓS. ELSŐ UTAZÁSA),¹³ lányaikban újrafiatalodó anyákat, ugyanazokat a tájakat, tornyokat, házakat vagy éppen elhervadt nőket, megkopott hangokat és ruhákat, szakadozott leveleket – de eredményét tekintve mindig ugyanúgy végződik az utazás. Szindbádnak szöknie, menekülnie kell. Az időutazás mindig kudarcot vall, valahányszor az a tudatos szándék vezérli, hogy a múltat előzetes értelemtulajdonítás által szerezze vissza. Múlt és jelen metalepszise, amit az „*újra megélni a múltat*” szándéka rejt magában, „*a jövőbe vetíti azt, ami saját újrafelfedezésének múltjához tartozik, és úgy ismétli meg a mindig is tudottat, mintha az valami új találmány lenne*”. Lehetetlen olyan fókuszpontba helyezkedni, amely-

ből az idő különböző modalitásainak értelmes beszéde egyszerre lenne kihallható, hiszen „*a feláldozott jövő szimmetrikus megfelelője nem a megértett, hanem a trivializált múlt*”.¹⁴

Szindbád általános tapasztalata, hogy a megéltnek s így sajátuk vélt múlt visszahozhatatlan, miközben nincs más lehetősége, mint kényszeresen ismételni azt. A megismétlés egyik lehetősége az „ész csele” által végrehajtott „tudatosság tudatos elfelejtése”. Ilyen kísérletnek lehetünk tanúi az ALBERT ÚJ ÁLLÁSHOZ JUT című történetben, amelyben egy szerelmi „titkos rendőrség” létrehozása lenne hivatott a nők hűtlenségét orvosolni egy olyan „krónika” pontos vezetésével, mely egy-egy nő szerelmes viselkedésének természetrajzát és történetét adná ki. Hogyan lehet tetten érni a nők hűtlenségét, ha ugyanaz a szeretett nő a férfiak képzeletében „más és más”, a legkülönbélebb alakokat ölti? „*Legfeljebb bizonyos szavakat, mozdulatokat tudnak megállapítani, amelyek ugyanazok voltak a szerelemben X-nél és Y-nál.*”¹⁵ A megismételt szerelmi vallomás idézet voltából következően nem lehet őszinte, csupán „praktika, mesterfogás”, a hálóba kerítés eszköze. Ahogyan Szindbád mondja: „*A szavak, a gondolatok és minden az enyém legyen. Még az álom is.*”¹⁶ Ha azonban ezek a szavak és mozdulatok nemcsak a férfiak személyes emlékezetében, hanem a „régii vallomások” alapján jegyzőkönyvekben rögzítődnek, akkor az „ugyanazon szép szavak” által a nők leleplezhetőek. A nők szájában ismétlődő szerelmes szavak egyrészt a szerelemnek egyedüli megfogható jelei, tanúbizonyságai, de mihelyt feljegyzésre, megjegyzésre kerülnek, a hűtlenség árulkodó bizonyítékává válnak, így nem meglepő, hogy a történet vége felé Szindbád a felejtésért fohászkodik: „*Istenem [...] segíts, hogy elfelejtsen...*”¹⁷ Az ismétlés (a szerelem újra megélése, a szerelmes szavak újra kimondása) csak az ismételhetőség tudásának tudatos elfelejtése által jöhet létre. A jegyzőkönyvekben rögzített szavak kollektív emlékezete – a jelek és a nyomok ismétlődése által generált emlékezet – ugyanakkor az olvasás és az értelmezhetőség függvénye: ebben nyilvánul meg egyszerűsége, melynek során ugyanazok a szerelmes szavak a felejtés törlő működése folytán mindig más- és másként tűnhetnek fel.

Ez a kiszámíthatatlan működés ad alkalmat az egyéni intenció és a véletlen történet összjátékának kibontakozására. A SZÖKÉS AZ ÉLETBŐL ÉS SZÖKÉS A HALÁLBÓL című elbeszélések párosában a halálra vágyó, csalódott Szindbádot Bánatváriné a „gyönyörű, gazdag életbe” akarja szöktetni, a történetben élet és halál úgy áll szemben egymással, hogy minden, ami Bánatvárinak egy új élet kezdetét jelenti, az Szindbádnak a véget és a halált. Amikor a „Mindjárt visszajövök” bejelentéssel kiszáll ebből az életből, még nem sejt, hogy nincs választási lehetősége. Rátalál a hozzá hasonlóan halálba szökni akaró nőre, aki „*az élet csendes szépségei helyett a halálra, az elzúllásra, a megsemmisülésre hívta fel figyelmét*”, és akit a mellette lépkedő rendőr azzal riogat, hogy „*mindenki megbánta, aki eddig öngyilkosságot kísérelt meg*”.¹⁸ Minden nevetségessége ellenére a rendőr véletlenül eltalálja. Ez a halál nem esemény, hanem szükségszerűen következik az életből, póz, ami az élet integrált része. „*Csakis a véletlent foghatjuk fel üzenetként. Ami szükségszerűen történik, ami várható, ami naponta ismétlődik, az néma.*”¹⁹ A halálba szökő nő rájön, hogy: „*nappal már nem tudok többé meghalni. A tejes jön, s az uram megérkezik az első vonattal, a cseléd fölkelt a piac miatt [...] majd máskor, Szindbád...*”²⁰ Szindbád visszatér Bánatvárinéhoz, aki ugyanúgy az utazótáskán ülve várja, és ekkor hangzik el a mondat, hogy „*a nők milyen biztosak a dolgukban*”.

Mi a „nők dolga”, amiben „biztosak” lehetnek? Ez akár a szindbádi irónia megnyilvánulása is lehetne, hiszen a nők még állhatatlanságukban is kiszámíthatatlanok, szeszélyesek. Az irónia iróniája azonban, hogy ez a tudás nem vezet megvilágosodáshoz, „*semmi transzcendencia, semmi üdvözülés, semmi regény*” (Barthes). A szerelem megélése inkább halálugrás, „szökés” az ismeretlenbe, olyan nézőpont birtoklása, mellyel rendel-

kezni „*ajándék*”, mert – bár a másiktól jön – referenciális lehorgonyozása a másokban teljesen alaptalan. A szerelem nem a múltból jön, mert a múltra való vonatkozásában feloldhatatlan, és nem is a jelené, mert teljesen kiszámíthatatlan. Szindbád nem képes feladni azt az egységet, melyet az emlékezésben feltalált kedvező pozíció garantál számára. Ezért nem képes a kalandot sem átélni, szerelem helyett az áldozathozatal és a lemondás logikája működik: „*az esztétikai áldozat szupplementáris ökonómiája*”,²¹ ez a szerep kárpótolja mindenért, amit feláldoz neki, ezáltal bebiztosítja magát a csalódással szemben. Kalandra vágyik, de menthetetlenül az életet éli.

Nem történik semmiféle megvilágosodás, a menekülés és a túlélés narcisztikus elégtételének jelei a rezignált távozás, a lemondás, a csendes, szelíd mosoly vagy az őrült kacagás. Szindbád nem tud eleget tenni az emlékezés lehetetlen feladatának: úgy élni újra a múltat, hogy az eloldódjék a saját emlékezetétől, helyet adva a felejtésnek, az én ellefejtésének. Vagyis az élet visszafordíthatatlan sodrása ezt jelentené: egyetlen esemény, léttapasztalat sem merülhet ki az életfolyamathoz való tartozásában, mindig máshol, tehát mások vagyunk. Végso soron, hogy kívül kell kerülni önmagunk emlékezetén.

Jegyzetek

1. Roland Barthes: BESZÉDTÖREDÉKEK A SZERELMRŐL. Atlantisz, 1997. 16. o. (Saját kiemelés – *F. I.*)
2. I. m. 19. o.
3. Krúdy Gyula: SZINDBÁD. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1969. 13. o. (Saját kiemelés – *F. I.*) További hivatkozások erre a kiadásra.
4. Paul de Man: HEGEL A FENSÉGESRŐL. In: ESZTÉTIKAI IDEOLÓGIA. Ford. Katona Gábor. Janus/Osiris, 2000. 103. o.
5. „Az eltűntet maga a megjelenés mint az eltűnt újra megjelenése tartalmazza.” A kísértetiesség logikájáról lásd bővebben: Jacques Derrida: MARX KÍSÉRTETEI. AZ ADÓSÁLLAM, A GYÁS MUNKÁJA ÉS AZ ÚJ INTERNACIONÁLÉ. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán. Jelenkor, Pécs, 1995. Különösen 13–25. o.
6. SZINDBÁD, 128. o.
7. A kaland értelmezésének némely pontján Georg Simmel: A KALAND című írására támaszkodom. Lásd THE ADVENTURE. In: GEORG SIMMEL, 1858–1918. A COLLECTION OF ESSAYS. Szerk. Kurt H. Wolff. The Ohio State University Press, Columbus. 1959. 243–258. o.
8. SZINDBÁD, 31. o.
9. A kaland szemiozisa és az emlékezés és a felejtés problematikájával való összefüggésére Eisemann György is felhívja a figyelmet (AZ EMLÉKEZÉS ÍZEI [KRÚDY GYULA SZINDBÁD-NOVELLÁINAK MNEMOTECHNIKÁJÁRÓL]. In: A FOLYTATÓDÓ ROMANTIKA. Orpheusz Könyvek, 1999. 121. o.): „...Szindbád gyakran mindent megtesz a felejtésért: kalandorsága elfojtáná benne a szemiozisos találkozását, de éppen kalandorsága idézi azt újra és újra elő. A kaland leírhatóságának e kétarcúságából fakad mindaz, amit a szakirodalom régebbi fogalomhasználatra Krúdy szövegei kapcsán nosztalgikus hangulatiságnak, vándorlás és emlékezés összetartozásának nevezett.”
10. Milan Kundera: A LÉT ELVISELHETETLEN KÖNYNYÜSÉGE. Európa, 2000. 10. o.
11. Uo. 15. o.
12. Ilyen értelemben mozgósította az interpretációs lehetőségeket Márai regénye is, a SZINDBÁD HAZAMEGY, amelyben Szindbád, a „hajós” egy letűnt világ, a „rég Magyarországot” utolsó képviselőjeként jelenik meg.
13. SZINDBÁD, 23. o.
14. Paul de Man: i. m. 114–115. o.
15. SZINDBÁD, 262. o.
16. Uo. 259. o.
17. Uo. 265. o.
18. SZINDBÁD, 124. o.
19. A LÉT ELVISELHETETLEN KÖNYNYÜSÉGE, 64. o.
20. Uo. 128. o.
21. Paul de Man: ALLEGÓRIA (JULIE). In: AZ OLVASÁS ALLEGÓRIÁI. Ford. Fogarasi György. Szeged, Ictus Kiadó és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1999. 290. o. 33-as lábjegyzet.

Kelecsényi László

AZ UTOLSÓ KÉZ

Ultima manus

A pontosságra törekvő szövegkiadások talán legfőbb szabálya az ultima manus elve: a kritikai kiadások esetében veszik csak egészen komolyan. A klasszikusok szövegei különösen akkor okoznak gondot a szerkesztőknek, ha a kiadandó műnek, legyen az bármilyen műfajú alkotás, nem maradt fenn az eredeti kézírata, márpedig Krúdy Gyula munkáinak esetében legtöbbször ez a helyzet áll elő. Regényeinek kéziratai legtöbb esetben nincsenek meg. Az első hírlapi, folyóiratbeli vagy kötetközlésre vannak utalva írásainak kiadói. Fontos tehát, sőt filológiai szempontból már-már életbevágó az utolsó kéz szabály alkalmazása, amely ekként szól: „*Alapszövegül általában az író életében megjelent utolsó szövegközlés vagy a legkésőbbi eredeti kézirat szolgál. Az »ultima manus« elvétől indokolt esetben azonban el lehet térni.*” (A MAGYAR KLASSZIKUSOK KRITIKAI KIADÁSÁNAK SZABÁLYZATA. Akadémiai, 1962. 12. o.) Korántsem mindegy tehát, kinek a keze az a bizonyos utolsó. Krúdy ritkán változtatott korábban megjelent könyvei szövegén. Általában sorsára hagyta műveit, már a következő regénye érdekelte, vagy novellát, tárcát, publicisztikát körmölt éppen a másnapi megjelenés, az azonnali fizetség reményében. Mégis van jó néhány olyan kötete, amely csonkítva vagy bővítve jelent meg újra, s nem minden esetben az ő keze volt az utolsó.

A PODOLINI KÍSÉRTET

Itt van mindjárt A PODOLINI KÍSÉRTET esete. Igen, ennek a korai Krúdy-regénynek esete van, és keletkezési idejének megoldatlan problémája máig kísérti az ilyesféle, sokak számára apróságnak tetsző, ám mégis fontos részletkérdés kutatóit. A regény első kötetkiadása 1906-ban látott napvilágot Rákosi Jenő újságvállalatánál. Nagy sikere lehetett, a következő évben ismét kinyomtatták. Ám a Magyar Kereskedelmi Közlöny könyvsorozatában megjelentetett szöveg az eredetinek mintegy a hatvan százalékát tartalmazza. A regény jelentősen meg lett csonkítva. Ki és miért követ(het)te el ezt a műveletet? Az még érthető, ha el nem is fogadható, hogy a konkurens cég egy könyvsorozat terjedelméhez akarja igazítani a megjelentetni kívánt művet; ám ha ennyivel hosszabb az illető regény, meggondolandó lett volna, szabad-e több mint egyharmadával meg rövidíteni. Krúdy nyilván beleegyezett. Lehetséges, hogy evvel a módszerrel új műnek számított a könyve, s így nem másodközlésként, hanem eredeti munkaként fizettek érte. Nyitva marad azonban az a kérdés: tehet-e egy író ilyet saját könyvével, még ha nagyon is szüksége van a honoráriumra? Továbbá: ki végezte a rövidítéseket? A művelet szakértő szerkesztői kézre vall. Értelemzavaró hiány nem képződik, a metélő szövegsebész következetes, már-már társszerzővé lép elő, imitt-amott néhány írói következetlenséget is kijavít, szavakat a helyzethez illőbben átigazít. De a regényből – mondani sem kell talán – zanza lesz. Csonkult kivonata az egy évvel előbbi teljes műnek. Eleinte még csak módjával nyírbál, aztán ahogy közeledik a vég, azaz a megszabott terjedelem, akként bátorodik föl, s hagy el majdnem teljes fejezeteket, és már ki sem meri írni az író által adott fejezetcímekeket. Egyszeri rakoncátlanság volt ez, később nem ismétlődött, eztán mindig az eredetihez nyúltak vissza a szerkesztők. De föl kell tenni a kérdést, ha ne adj’ isten Krúdy meghalt volna A PODOLINI KÍSÉRTET újabb megjelenése

előtt, akkor az *ultima manus* elve alapján ma ez lenne a regény véglegesnek tekintett szövegváltozata?

Szerencsére nem ez történt. A regény még többször megjelent írója életében, így hiteltelen szövegének gondozásában Krúdy is részt vehetett. (Ha ugyan részt vett.) 1920-ban egyedi kiadványként, majd 1925-ben és 1928-ban életműsorozatában került újra nyilvánosságra a mű, mindannyiszor az Athenaeumnál. Az 1920-as kötet belső címlapjára rányomtatták a *második kiadás* feliratot, mintha író, szerkesztő és kiadó egyként szeretné eltörölni, semmissé tenni annak a tényleges második, csonkának az emlékét. Igazuk van: a regény teljes szövegének valóban ez az 1920-as nyomtatvány a második edíciója. A szöveg végére pedig odakerül egy fölöttébb érdekes, mi több, furcsa mondat, amely az első edícióban nem szerepel: „*A regényt irtam 1900-ban.*” Hogyhogy? Tehát nem az első hírlapi publikáció megkezdése (1906. január) előtti időszakban?! Hahem hat évvel korábban?

Ez viszont sokkal fontosabb kérdés, mint a csonkítás ügye. A teljes szöveg megvan, mindig azt adják ki, ellenben nem mindegy, hogy ez az 1920-ban tett írói megjegyzés igaz-e vagy sem. A monográfusok vagy észre sem vették, vagy rá se hederítenek. Czére Béla íróportréja (Gondolat, 1987. 38. o.) kész tényként fogadja el, hogy a kézirat hat évig pihent a szerző fiókjában. Két nyomós okunk is van azonban azt feltételezni, hogy tévedés lehet a dologban. Krúdynak erről a fiatalkori művéről, bár kétségtelenül erős Mikszáth-hatást mutat, mégsem hihető el, hogy a későbbi kötetben soha ki nem adott ifjúsági regénye, a SZÁLL AZ ÉNEK SZÁJRÚL SZÁJRA szomszédságában, azaz 1900-ban keletkezett volna. Gondoljuk meg, még AZ ARANYBÁNYA előtt kellett volna írnia a szövegét. Más szempontból is képtelenségnek tűnik a hatéves várakoztatás. Krúdy nem engedhette meg magának, hogy egy ilyen terjedelmű kéziratot ennyi ideig elfektesse; pénzre ekkor, pályakezdő éveiben tán még inkább szüksége volt, mint később, sikerebb esztendeiben. Mi lehet a megoldás kulcsa? A regénynek nem maradt fenn a kézírata, így csak találgatásokra vagyunk utalva. Lehet, hogy 1920-ban öregíteni akarta a könyvét. Vagy az is lehet, hogy téves olvasatról van szó, az 1906-os dátumot 1900-nak olvasta a szedő. Egyik megoldás sem zárható ki. Igaz, a további kiadások (az 1945-ös Dante-féle kivételével, mert abból hiányzik az évszám) mind feltüntetik a regény legvégén ezt az írói közlést, sőt az Unikornis 1996-os kötete (A Magyar Próza Klasszikusai, 40.) egyenesen a regénycím alá nyomtatta ezt az erősen megkérdőjelezhető datálást. Sőt Stauder Mária utószava kész tényként közli a dubiózus évszámot.

FRANCIA KASTÉLY

Általában majdnem mindegyik terjedelmesebb Krúdy-mű napilapban vagy folyóiratban látott legelőször nyomdafestéket, s legtöbbször még ugyanabban az évben, könyv alakjában is. A kéziratok további sorsa sok esetben az illető újság szedőjének kezétől függött; Krúdy nem ült be a nyomdába éjféltajt levonatokat korrigálni; a kötetkiadások nyilvánvalóan az újságközlést vették alapul. Hogy ebből miféle tévedések, hibák származhattak – könnyű elgondolni. A FRANCIA KASTÉLY 1912-ben jelent meg először kötetben. Ezt a kiadást követte az 1914-es életműsorozat, ahol a két évvel korábbi szövegtest került ismét az olvasók kezébe. A bajok azután kezdődtek.

A Singer és Wolfner, a két előző kötet kiadója, harmadszor is vállalkozott a regény megjelentetésére, mégpedig a világháborús papírhány idején gyorsan népszerűvé vált, negyven fillérért árusított Milliók Könyve sorozatában. 1917. október 3-i dátummal került az utcára az ívrét alakú füzet, amely a Krúdy-mű szövegét tartalmazta. Akár-

ki volt is a kisregény szerkesztője, igyekezett gondos munkát végezni, az előző kiadások hibáit, következetlenségeit helyreigazítani. Igen ám, de elkövetett mást is.

A Milliók Könyve sorozatterjedelme harminckét lap. Ettől sohasem tértek el, ha rövidebb volt a szöveg, kiegészítették az írótól vett más, kisebb munkákkal. Bajok csak akkor akadtak, mint most Krúdy esetében, ha a kinyomtatni kívánt írói munka hosszabbnak bizonyult a megtöltendő felületnél. Mit csinált ilyenkor a gondos szerkesztő? Kihagyott valamit az előtte heverő, nyomdába küldendő műből. Jelen esetben az *„amelyben a pezsgő a palackjában marad”* címet viselő hetedik fejezet, valamint a tizedik fejezet két bekezdése maradt ki a nyomtatásból. Hogy miért éppen a hetedik, arra nincsen semmiféle elfogadható magyarázat. Talán azért, mert ennek elhagyásával sérül legkevésbé a regény szerkezete, semmi nem válik érthetlenné a további olvasás során. Csak éppen csonkul az eredeti szöveg, és semmiféle bizonyíték nincs arra nézve, hogy megkérdezték volna az íróat az elhagyás felől. (És ha megkérdezték volna, nyilván bólint a megjelenés érdekében, tudomásul véve, hogy könyve vagy így jelenik meg, vagy sehogy.)

Az elhagyott két bekezdés azonban cseppet sem epizodikus, az elbeszélő nyomós észrevételeket tesz benne, miután Szindbádot, a regény főszereplőjét két marcona tiszt párbajra szólította féltékeny ügyfelük nevében. Ekként hangzik:

„Elaludt, de talán percek múlva fölébredt. Mintha álmában jutott volna eszébe, hogy a helyzet nem olyan könnyű, hogy tovább lehessen aludni. Az ördögbe! Két komoly, összes kapitány nem indult el bolond fejjel a világba. Nagyon lehetséges, hogy Pálházi életére pályázik. Vagy talán azért küldött katonákat a párbajra való kihíváshoz, mert a katonatiszteknek nem feltétlenül szükséges elmondania összes okait, haragjának, bosszújának alapjait? Elmúlt verekedő ifjúságából emlékezett arra, hogy idősebb katonatisztek igen komolyan szokták fölfogni a párbajt. Pálházi, mint egykori gárdatiszt, valószínűleg magától a budapesti térparancsnoktól kérte a szakundánsokat.

Szindbád hamarosan felöltözködött, és bár nem szerette magát gyáva embernek tartani, bensőjében mégiscsak izgatottságot érzett, amint a két zordon kapitányra gondolt. Az ördögbe is, a kapitányok a sarzsijukkal játszanak. A párbaj komolynak ígérkezik.” (Singer és Wolfner, 1912. 162–163. o.)

Talán azért maradt ki épp ez a két bekezdés – melyet bizonyára be lehetett volna szorítani az újabb nyomtatásba –, mert a háborús időszakban se a katonatisztek, se a párbaj intézményét nem akarta a kiadó előnytelen színezetű ábrázolásban feltüntetni. Félték és húztak.

A legnagyobb baj mégis az, hogy Krúdy életében ekkor jelent meg utoljára a regény, így nem volt alkalom az eredeti állapot visszaállítására. Sokáig ezt a csonka kiadványt tekintették hitelesnek és megisméltendőnek. Érvényesült az utolsó kéz dogmája.

Így történt az 1944-es Új Idők-kiadásban, s így jelent meg Kozocsa Sándor szöveg-gondozásában, az 1957-ben induló Krúdy-életműsorozatban. A szerkesztő utószavában nem kevesebbet állít – anélkül, hogy bizonyítékát adná –, mint hogy a kiadó 1917-ben az író által véglegesített formában hozta forgalomba a regényt. (Vö. SZINDBÁD. Magvető, 1957. II. kötet, 475. o.)

Ezt a szerkesztői álláspontot tette magáévá a bukaresti Irodalmi Kiadónál 1969-ben megjelentetett kiadás is: se a hetedik fejezet, se a két ominózus bekezdés nincs a szövegben. Kozocsa később mégis meggondolta magát. Az 1973-as, minden addiginál teljesebb, bővített Szindbád-gyűjteményben visszatért a regény első, teljesebb szövegéhez. A pezsgő itt végre megint a palackjában maradhat, és a két zord kapitány látoga-

tásának emléke is visszakerült a közlésbe – mindez anélkül, hogy a kötet igen hosszú utószava akár csak egyetlen mondatot is szentelne ennek a nem csupán filológiai problémának. Így jön ki a nyomdából még két ízben, 1975-ben, majd 1985-ben a teljes Szindbád újabb kiadásában, megint a Magvetőnél.

Időközben elindul Krúdy második életműsorozata. A Szépirodalminál Barta András szerkeszti a vállalkozást, amely nem vesz tudomást Kozocsa önkritikus gesztusáról, a közben kétszer is eredeti szövegével kiadott kastélyregényről. A másik nagy kiadó munkája úgy látszik ismeretlen a Szépirodalmi szerkesztője előtt, mert 1976-ban a kiadás utószavában még mindig azt a tévedést ismétli, hogy az 1917-es az író által véglegesített változat. (Lásd: PALOTAI ÁLMOK. Szépirodalmi, 1976. 383. o.)

Ez a kétféleség azután akkora zavart kelt, hogy a romániai magyar kiadók nem tudják mihez tartani magukat. Az 1987-es, Kozma Dezső által válogatott Dacia-féle kiadás immár a Kozocsa bővítettjét követi, de a két évvel későbbi, 1989-es bukaresti Kriterion-kiadás felemás megoldást alkalmaz: van benne hetedik fejezet, amelyben a pezsgő a palackjában marad, de a két katonatiszt emlékééről szóló két bekezdés nem található az amúgy testes kötetben.

Lám, micsoda kavarodást okozott ez a filléres háborús kiadvány!

Amíg nincs kritikai kiadás Krúdy műveiből, ki vagyunk szolgáltatva az esetlegességek csapdájába zuhanó könyvkiadók szeszélyének, rosszabbik esetben tájékoztatlanágának.

Nyolcvannégy év után aztán újra kinyomtatták önálló kötetként a FRANCIA KASTÉLY-T. 1998-ban a Palatinus Kiadó visszanyúlt az ősforráshoz: nem tévútra vivő akadémikus dogmák alapján adta ki a regényt. (A szöveggondozásban jelen sorok írója működött közre.)

ŐSZI UTAZÁSOK A VÖRÖS POSTAKOCSIN

De nézzünk végre egy jó és követendő példát. Az ŐSZI UTAZÁSOK A VÖRÖS POSTAKOCSIN 1925-ös, második kiadásának javításai és változtatásai csakis az író kezétől származhattak. A regény első kiadása 1917-ben jelent meg a Singer és Wolfner Kiadónál, akik gyorsan besorolták az új Krúdy-művet 1914-es Krúdy-könyvsorozatuk darabjai közé. Másodszor is sorozatban jött ki a nyomdából: az Athenaeum adta közre a KRÚDY GYULA MUNKÁI – GYŰJTEMÉNYES KIADÁS második köteteként. A két edíció között ezúttal tényleg nem csonkításra utaló változtatások vannak, hanem szerzői közreműködésre valló jelek. Először is Krúdy új előszót írt. „Amikor ezeket a sorokat írom a könyvemhez, a kakukk kiáltozik a Margitszigeten, kétszer-háromszor szól, akár mint figyelem útjában.” (Id. kiad. 5. o.) Ezzel a mondattal kezdődik a második kiadás előhangja. Alkalmassint Krúdynak nem ez volt az első nekifutása ehhez a szöveghez. Hagyatékában fennmaradt egy kéziratot töredék, melynek címe (UTOLSÓ UTAM A VÖRÖS POSTAKOCSIN) és tartalma is arra utal, hogy feltehetőleg a második postakocsiregény elé szánta, csak éppen írás közben elkalandozott a tolla, félretette, s később újabbat írt helyette. (Lásd: OSZK Kézirattár, 239/70. fond szám alatt.)

A regény többszöri indítását (ajánlás, előszó, naplójegyzet) átszerkeszti, elhagy belőlük, s részben újraírja azokat. Az ISTEN VELED, IFJÚSÁG! alcímet viselő első rész is jelentős változásokon megy át. Fejezetcímeket módosít, s felcseréli a IV., V., VI. fejezet sorrendjét. Szövegmódosításokat is végrehajt – itt most nem részletezzük, hogy mit –, tehát valójában az író általi második, javított kiadásról van szó. Bár átdolgozókedve a további részeknél lohadni látszik, egyre ritkábban javít vagy változtat, de az kétségtelen, hogy itt valóban az író keze dolgozik, nem könyvkiadó sarlatánkodik, nem szerkesztő

újdondász kényszeríti bele a szerző művét ollóval egy sorozatkiadvány Prokrusztész-ágyába. A szerző akarta ezeket a változtatásokat, és saját kezűleg végre is hajtotta.

Az ŐSZI UTAZÁSOK A VÖRÖS POSTAKOCSIN ultima manust követő kiadásai mégsem egységesek. Csak az 1977-es (II. életmű) és az azt követő két 1993-as kiadás (Babits és Unikornis Kiadó) tért vissza az író által véglegesített szöveghez. Közben háromszor is (Szépirodalmi, 1956 és 1963; Kriterion, 1976) az első kötetkiadás immár hiteltelen szövege jelent meg. Sőt, ki tudja, mi okból, még a regény címe is pontatlanul egyes számba került. De a rend végül helyreállt: a legelérhetőbb mai kiadványok a végleges, helyesnek tekintett változatot tartalmazzák. Jó úton jár a vörös postakocsi.

BUKFENC

Ugyancsak bővített, második kiadásban került az olvasók kezébe a BUKFENC, melyet írója az ifjúság himnuszaként aposztrofált könyve előszavában.

„Mi az ifjúság?

Amikor éljük: nem is tudjuk,

Amint elmúlt: a templom köveihez verjük érette a homlokunkat.” (Kultúra, 1918. 1. o.)

Ennél szebben és pontosabban talán senki sem határozta meg prózairodalmunkban ezt a tavaszias fényű életkort. A kis Gyöngyvirág históriája a második postakocsiregény keletkezésének évében, 1917-ben, szeptember és november között futott folytatásokban a *Magyar Színpad* című lap hasábjain, s a következő év legelején könyv alakban is napvilágot látott. (Első recenziói 1918. februári keletűiek.) Az elsőt egy évvel követő második kiadásban maga az író adja az okát, miért folytatta regényét, miért írt három újabb fejezetet a meglévő tizenkettő után.

„Sokan kérdezték: mi történt tovább Gyöngyvirággal – miután a *Bukfenc* regény első kiadásában befejeződött. Levelet írtak ismerős és ismeretlen olvasók, nők és férfiak érdeklődtek az igénytelen leányka iránt, aki váratlanul, szinte akaratom ellenére, megragadta az olvasók szívét. [...]

Eljött a nyár, s mind sürgetőbb lett a kiadóm tudakozódása: megírjuk végre, hogy mi történt tovább Gyöngyvirággal? [...]

Csendes esteiken leültem, és néhány képet vettem elő életem albumából. Ezeket találják a meghosszabbított mesemondás végén az olvasók.” (Előszó a második kiadáshoz. Kultúra, 1918, lapszámozás nélkül.)

Ezt a második előszót egyébként nem közlik a későbbi kiadások (1958, 1976, 1999), mert azok a harmadik, 1921-es edíciót követik. A dogma újból visszaüt, egy fontos kiadástörténeti adalék megy majdnem feledésbe egy elv helytelen alkalmazása miatt. A három kiegészítő fejezetből kettőt még a második kötetkiadás előtt publikált. A 13. fejezetként szolgáló A VADLIBA TANYÁJA csak kötetben, de AZ ÚTTÁRS HALK HANGJA (*Déli Hírlap*, 1918. július 2.) és a GYERMEKTELENEK (*Déli Hírlap*, 1918. május 19.) újságban is megjelent önálló elbeszélésként. Így lett teljes a kis Gyöngyvirág krónikája, s azóta is így, 13 fejezettel kerül olvasói kezébe.

PESTI NŐRABLÓ

A legkacifántosabb kiadástörténete talán mégis a PESTI NŐRABLÓ-nak van. Még az sem biztos, hogy jogunk van-e ezen a címen emlegetni ezt a regényt. Miért éppen ezt válasszuk a négy közül? A kisregény terjedelmű szövegnek ugyanis négy címe volt, és két-féle szövegváltozatban adták ki újra az évek során.

Vágjunk át előbb a címek erdején!

Folytatásos közlésben – először és utoljára – CSINOSI VAGY EGY TÉL TÖRTÉNETE cím alatt nyomtatták ki a *Magyarország* lapjain 1918. december 1-je és 1919. január 1-je között 24

folytatásban. Meglehetősen sokáig, Krúdy írói pályáján szokatlanul hosszú ideig nem jelent meg a mű kötet formájában. Amikor aztán végre mégis, akkor egyszerre, ugyanabban az évben, 1922-ben kétszer is. Máig eldönthetetlen, melyik címé az első kiadás joga: a Budapesten napvilágot látott PESTI NŐRABLÓ-é vagy az Aradon kiadott A NŐVADÁSZ-é. S akkor még nem említettük a kései feltámadásban részesülő A TÖRMESTER című verziót, amely Krúdy egy 1927-es elképzelt, de soha meg nem valósult tervének köszönheti a létét. (Lásd bővebben Krúdy Zsuzsa: APÁM, SZINDBÁD. Magvető, 1975. 200–201. o.) Ráadásul abban a tervezetben elírta a címet: „tűzmester” – „törmester” helyett. Így csak az 1974-es megjelenés viseli az író által tervezett eredeti címet.

Miért ez a kavarodás a címek körül?

Krúdy elég sokáig várt a kisregény szövegének kötetbeli megjelentetésével, de aztán egyszerre két helyre adta oda a művét. S bár Arad akkor már másik országhoz tartozott, valamit mégis változtatnia kellett a szövegen, no és a címen is, hogy munkáját ne újraközlésként, hanem első megjelenésű prózaként fizessék meg. Az azonos évben megjelent kétféle verzióban kinyomtatott mű fügét mutat az ultima manus kutatóinak. Jelenleg megállapíthatatlan, hogy melyikük került előbb a könyvesboltokba, így aztán – mivel Krúdy életében többször nem adták ki egyik változatot sem – nem tudható, melyiket tekintsük véglegesnek.

Nem tudható, de mégis eldönthető.

A PESTI NŐRABLÓ budapesti edíciójában Krúdy alkalmazkodott a kiadó igényeihez. A Tolnai Világlapja Rt. ugyanis hetente megjelenő regénytárában adta ki a művet, és ennek a sorozatnak kötött terjedelme volt. Vagy hat, vagy nyolc ívben jelentek meg a kis könyvek. A Krúdyé éppen hatíves változatban, kilencvenhat oldalon. A rafinált kis kötet folyamatos lapszámozással, de új címlappal tartalmazza még AZ ÖREG GÁRDISTA ÉS A RAVASZ HEREPI című elbeszéléseket is. Ez újabb ellentmondás – ok a fejtörésre. Ha túl hosszú volt a NŐRABLÓ-kisregény, és húzni kellett belőle, akkor mit keres a kötetkében a két ráadás novella? De olyan magyarázat is lehetséges, hogy a regényke önmagában rövid, a kísérőkkel pedig hosszabb volt a kellesténél, így került sor a rövidítésekre.

A későbbiekben háromszor a budapesti, négy ízben az aradi verzió került kiadásra. Az 1947-es Fehér Holló, az 1957-es Szabó Ede szerkesztette Szépirodalmi és az 1962-es bukaresti Irodalmi Kiadó kötetei a Tolnai-féle, rövidebb szövegű változatot tartalmazzák, noha – érdekes módon – a kiadványok szerkesztői mintha tudnának a másik, terjedelmesebb verzió létezéséről, ugyanis az első két fejezetnek nem közlik az író által adott címét, mert éppen ezen a helyen van eltérés a kétféle PESTI NŐRABLÓ-szöveg között. Az aradi változat kerül bele az életműkiadásokba (1964, 1978), és ugyancsak ez jelenik meg 1974-ben a Szépirodalminál a Kozocsa Sándor által szerkesztett, a másik két ott közölt regény dolgában dubiózus, de ebben az esetben helytálló szöveggonddozásban, a negyedik cím (A TÖRMESTER) alatt. S végül eleddig utoljára 1990-ben ismét egy Szabó Ede szerkesztette válogatásban is így – már jóval a kötet szerkesztőjének halála után.

A kiadástörténet azonban még ennél is kuszább. Pontosításként idézzük föl a második életműkiadást szerkesztő és sajtó alá rendező Barta András utószavának kisebb részletét. „Itt [az 1978-as kiadásban – K. L.] az 1922-es Tolnai Regénytárabeli, valamint az 1947-es és az 1957-es kiadástól eltérően, visszatérünk az 1922-es aradi Erdélyi Könyvtár szövegéhez, amely az ELŐHANG-ot és az I. jelzésű fejezetet, valamint az eredetileg II. jelzéssel ellátott fejezet későbbiekben kihagyott első mondatát is tartalmazta. Úgy gondoltuk, ez a teljes, hiteles szöveg – jöllehet az író életében ugyanabban az évben (1922-ben) datálódott két utolsó kötetkiadása.” (In: PESTI NŐRABLÓ. Szépirodalmi, 1978. 588. o.)

Foglaljuk össze még egyszer!

A bővebb változatban kapunk egy ELŐHANG-ot, amely az akár utalásszerűnek vehető „*Légy víg, olvasó!*” befejezéssel végződik, és olvashatunk egy, a történet hangulatát megalapozó I-sel számozott fejezetet (CSINOSI IMÁJA), egy megrázó hangvétellű fohászt, mellyel akár egy ország elvesztét is lehetne siratni. Valamilyest érthető, miért maradt ki egy százezres példányszámban megjelenő tömeglap regénytárából ez a két fejezet. Az olvasók hasznára és örömeire ma a szebb és gazdagabb szövegváltozat él tovább.

*

A Krúdy-filológia látszólag jelentéktelen, aprócska botrányait villantottuk föl. Van még bőven hasonló bizonytalanság és visszásság írónk szerzteágazó kiadástörténetében. Például A MAGYAR JAKOBINUSOK című regény esete, melynek mostoha sorsára Fráter Zoltán észrevétele világított rá. (Lásd: *EGY KRÚDY-REGÉNY VÁLTOZATAI. Magyar Könyvszemle*, 1984. 3. sz. 248–251. o.) Vagy a NAGY KÓPÉ-nak a szerző által meghúzott változata, amely jókora utókori zűrzavart okozott a regény későbbi kiadásában. Erről épp e folyóirat hasábjain lehetett olvasni jelen sorok írójának tollából. (Lásd: *KRÚDY-TITKOK NYOMÁBAN. Holmi*, 1998. október. 1440–1444. o.)

Villányi László

FÉNYKÉP ÖTÉVES KORÁBÓL

Az a kisfiú a képen, aki mégiscsak
 én vagyok, úgy mosolyog, mintha egy
 másik életet élne a majdani férfi;
 szelíd tekintete az idegen tekinteten:
 lehet akár megbocsátás vagy biztatás,
 még mindig nem gondol reménytelennek.

ÖTVEN FELÉ

*Nagy mélység önmagának az ember –
 hát igen, ötven felé már csak-csak
 rájöhét, s nyögheti: no de ennyire;
 zuhan óráról órára, napról napra,
 hónapról hónapra, évről évre, neki-
 nekiütődve önmagának, s vége nincs.*

ÖTVEN ÉV

Rosszul kerestél, egyáltalán, mi a bánatnak
kerestél kamaszkorod óta, lásd, a sóvárgás,
az átkozott vágyakozás mindent megrontott;
képzelődéssel telt el életed, becsaptad magad
unos-untalan, ötven év kellett, hogy elhidd,
aki a fürt után kap, földre veri a szemeket.

Szakács István

SPRING COLLECTION

Nem mondom, hogy nem ittam meg egy felest az OLI-VÉR SÜTI-ben, mert megittam. És nem is az, hogy olyan nagyon szeretem, de mindenki megiszik egyet, ha a koraival utazik. Különben csak disznóöléskor bírom meginni a pálinkát valahogy, máskor nem nagyon, de mikor ott van az, hogy ki kell fejteni valami nagy erőt, akkor jó meginni egyet, akkor nem émelyít, akkor teljesen más, akkor van az a nagy felbuzdulás, valami ilyen gyilkolászásféle érzés, mit tudom én, hogy mi, valami. Fogni jó erősen az első lábat, mert mindegy, ha rugdos a hátsóval, csak az első legyen jól lefogva, de akkor van valami nagy elszánás, igaz, ezt a drukkot mutatni nem kell.

Nem nagyon tudtam aludni semmit, hajnalban odatettem egy kávé, a kifolyó fél-rebillent, tíz percig törölgettem a gázt, maradt egy korty az alján, másikat már nem főztem. Mert olyan izgalmas nekem még most is az utazás, a fene tudja, miért, teszem azt, tavaly is voltam Lentiben, hozzá vagyok szokva a vonathoz, lehet azt mondani: van, aki nem megy sose sehova; én megyek, mert most kellett, tavaly is kellett, mentem, igaz, nem egyedül, jött az asszony is. Katona volt ott a fiunk, meghalt, elütötte egy tank, bassza meg az isten, odakeveredett valahogy a talpa alá, begyúrte, teljesen össze volt törve, alig akartuk megismerni, ríttunk is nagyon, akkor aztán azt mondta ott a halottas, hogy azonosítás van, nem kell ez a nagy dráma, mondják meg, igen vagy nem. Igen. Egy nap alatt oda-vissza, meg ott volt végig a tudat, visszafelé nem volt könnyű, na, akkor is ittam a pályaudvaron egyet, mert akkor már bizonyos volt minden. Most is kérdezte Olivér, hogy nem tán, Messzinger. Mondom erre, hogy á, nem.

Mondjuk Olivérnek bejött ez a SÜTI, igaz, nem is sütnék semmit, meg hát mit is sütnének, süssön mindenki otthon, nincs annak semmi értelme, hogy a kocsmába jár enni az ember, mert ha valami kisül ekkor, az csak annyi, hogy trehány az asszony, nem tud vagy nem akar főzni, lehet hallgatni az összes hülyét, ha nem süt, akkor biztos nem is baszik, hát ez nekem nem hiányzik egyáltalán, beszéljenek másról, annyi mindenféle dolog van a világon, meg még itt a faluban is, nem is lehet megérteni a legtöbb esetben. Olivérnek meg van ez a bizonyos tulajdonsága, hogy mindig mindent tud, de

hogy jó-e ez vagy nem jó, nem tudom, van, amikor nekem jó, de olyan is van, hogy egyáltalán nem jó. Mert mondjuk, rólam terjeszt valamit, ami nem is biztos, hogy igaz, mégis, mikor belépek, mindenki nézeget meg mosolyog az orra alatt, akkor már tudom, rólam van itt szó, de nem tudom, ők mit tudnak, mi lett a hír máma, így lötyög-teti mindenki a sörét, én meg nézhetem a cipőm orrát, mert hát hová néztek, mikor mindjárt le leszek forrázva teljesen, de persze ha valaki máson lehet röhögni jó nagyokat, megint más a helyzet, lehet figyelni, hogyan szenved az a szerencsétlen. Olivért ilyen értelemben nem lehet sose kibeszélni, nem lehet a háta mögött, máshol nem jár így össze a társaság, meg nincs is családja, se senkije, vagy a SÜTI-ben van, vagy otthon, akkor meg csak alszik vagy nézi a tv-t, így aztán semmi hír róla.

Befütyült a vonat, kiszaladtam gyorsan a peronra, mire hazaérek, gondoltam, biztos úgy kitöri a lábamat ez a lakkcipő, hogy tán a fene is belém áll. Ilyesmi se volt régen ezen a vonalon, hogy kupés lenne a vonat, én valahogy ezt nem tudom megszokni, ezeket a kis fülkét, mit tudom én, olyan bezártságot érzek. Legalább lehetett látni, ki mit eszik, van-e otthon jószág, vagy veszi a boltból, mert alighogy kihúzott a vonat, mindenki fészkelődött, matatott a szatyrában, aztán szépen kipakoltak az ölükbe. Még olyan is volt, hogy valaki ilyen kis patent, fedeles dobozban hozta a rántott csirkét. Most itt nem evett senki, ötödmagammal ültem a fülkében, kettő telefonált, vagy ha nem, akkor fogdosta a telefonját, mi meg hárman nézegettünk kifelé az ablakon. Mindig az jut eszembe, amikor a kubikgödör mellett mege a vonat, hogy hogyan is volt, amikor gyerekkoromban egyszer itt találtunk a komákkal egy halottat. Fejjel előre feküdt a tízcentis vízben, barna bőrkabátban, félcipőben, a nadrág a vádlóján a térd alá felszaladt, biztos az eséstől. Hazáig szaladtunk, apám majdnem adott egy pofont, hogy nem tán mink löktük a vízbe. Nem is jött a kalauz, elég lett volna az átszállásnál jegyet venni, de amilyen szerencsém nekem van, gondoltam, ha nem veszek, jön, fizethetem a bírságot, és az a másik négy is mit szólna vajon.

Húsz perc volt a pestiig, ittam gyorsan egy pohár sört a TEJ BAR-ban, köszönt egy régi kolléga, Veres Péter, így hívott, merthogy falubéli, ezzel ugratott, *ide kell hoznunk a nagyvilágot*, hova?, Péter bácsi, hova?, ide?, minek?, lehetett röhögni, Látóképen krampácsolunk akkoriban, későn léptem be a tsz-be, nem is lett olyan nagyon sok a vagyonjegy, igaz, nem is vittem be semmit. Egy piszkos, kék kincstárban ütögeti a vonatok fékjét egy hosszú nyelű kalapáccsal, nem iszik semmit, mert műszakba van, meg drága nagyon, nem akar itt költségbe verni, majd hazafelé, szevasz, mondta, szevasz, mondtam. A bármi más se sokkal rosszabb ennél, gondoltam, akkor már inkább otthon van az ember.

Úgy kellett átszaladni a másik peronra, de volt még idő, csak a személy hamarabb indult, ez kavart meg, és később is ér be, a sebes gyorsabb, a jegy mégis ugyanannyi. Egyedül ültem a fülkében egypár állomásig, akkor aztán bejött egy rettenetesen kövér, csupa szutyok asszony egy csomó szatyorral, mindenféle cókómmal, dőlt-borult minden, kérdeztem, segítsek feltenni, ne nyúljon semmihez, rikácsolta, semmihez, le-huppant az ülésre, és rögtön elaludt, nyitott szájjal horkolt, még meg talál itt nekem fulladni, gondoltam, de a Tisza-hídnál felugrott, kirentott a folyosóra, rám se nézett, húzta maga után azt a sok vackot. Ki is vágnám az asszonyomat, ha ilyen lenne, gondoltam, mi minden lehet ennél otthon, nincs ennek vajon ura vagy valakije, hogy mondaná neki, nógatná egy kicsit a rendre. De aztán azt is gondoltam, mindegy volna már nekem, ha ilyen is lenne, mert amilyen állapotban most van, még az is kétséges, hogy egyáltalán el tudja-e látni otthon az összes házi teendőt. Bent a házban, hogy rende-

sen legyen minden, az ágynemű, a ruházat, nem beszélve a főzésről, kint a veteményes meg a jószágok, mert még most, mióta oda van, ellátok mindent, de csak úgy szaladóra, -til, -tul, reggel éppen, aztán már csak ha hazaérek Olivértől, de hogy mi lesz ezután, arról nem nagyon volt semmiféle fogalmam.

El voltam már nagyon gondolkozva, szomorodva, elment hamar az a másfél óra, bámultam az esőt, verte a vetést erősen, ez legalább jó, gondoltam, hogy lesz az idén is mit enni, de nem kellett akkor nekem étel, rá se bírtam gondolni. Nem is tudom, miért pont ezt vettem el, elvehettem volna egy másikat is, az se volt nagyon más, egyszerűre el lett döntve, az egész utca beszélte már, a rokonok is tényvalóságának vették a nőülést, nem kellett nagyon gondolkozni, se nekem, se neki. Lett egy ilyen sátras lakodalom, én nem is tudom már, hogyan is volt, kaptunk egypár edényfélét, galuskaszűrőt, zománcos vándlingot, ilyesmit, szerencsére belvizesnek nyilvánították a nagyapámféle házat, annyit utalt ki az állam, hogy pont kijárta az újat, közben meg megszületett a fiunk, hát az olyan gyerek volt, mint a többi, ráült a térdemre, mondtam neki, hóc-hóc, katona. Az az igazság, hogy megszoktam már nagyon az asszonyt. Hamar beért a vonat, nem is hiányzott a sör, pedig akartam venni kettőt, lehet azt szatyorban is hozni, de elmaradt, a vonaton olyan az ára, hogy az nekem magas, más mégis veszi, hát vegyék, így lehet az összes pénzt jól elverni, láttam én már ilyesmit, nem is egy esetben.

Kitoppantam a pályaudvar elé, esett piszkosul, visszamentem erre, aztán összevissza botorkáltam ott, majd le az aluljáróba, egy csapásra mintha a nagyvásárban lennék, millió ember, leszegett fejfelé törtettek előre, a csavargók szépen sorban a fal tövében feküdtek, de hogy minek oda az a sok rossz kutya, azt a mai napig nem értem. Pisilnem kellett nagyon most már, keresgéltem a budit, de csak úgy, mintha éppen sétálgatnék, nézelődnék, meg-megálltam elbámolni valamerre. Na, amikor ez megvolt, felmentem egy lépcsőn, de nem azon sikerült, amin lejtöttem, és egy olyan nagyobbforma üres térre jutottam, szakadt most már, de tényleg.

Bekényszerültem hát egy ilyen marha nagy házba, különben is ráértem, volt még három órám, nem volt semmi értelme elázva, összefagyva bemenni az asszonyhoz, ráadásul azt mondta a főorvos úr a telefonba, hogy előbb őt keressem meg. Nem is tudom pontosan, mi is a neve, mármint annak a háznak, hogy hogyan is hívják, mert nem is magyarul van, meg egyáltalán, mire való az ilyesmi. Nevettem is magamban, hangosan szégyelltem, hogy mit mondana a falu, ha otthon egymásra tornyoznák az utcákat házastul, vagy három szintre, felfelé. Mert mondjuk, szomorú, hogy ilyesmi egyáltalán eszembe juthat, de hát miért ne, nem ismer itt engem senki, gondolni meg akármit lehet, úgyse látszik az kifelé. Sok ember lődörgött összevissza, mentem én is közöttük, nincs ezeknek semmi dolguk, gondoltam, igaz, nálunk se nagyon lehet mit csinálni ilyen időben, nő a vetés magától, tele van a SÜTI állandóan. De ezek itt nem nagyon isznak semmit se, hacsak nem vizet, flakonból, forgatják a fejüket, de nem tudom, mit néznek.

Leültem egy padra, jó erős pad volt, nálunk úgy is mondják, lóca, de újonnan se ilyen jók, amikor kiöregszenek a konyhából, kiteszik a verandára, oda hogyne lennének jók, ha esetleg le akar ülni az ember egy kicsit nézni az udvart, meg ha valaki elmegy az utcán, legalább látni, oda is lehet köszönni, ha éppen nem valami haragos, de itt nem ver be a vihar, nem is rohad el a fa vagy kétszáz évig, meg amúgy se fenyő. Valami gyerekruhakiállítás-féleség vagy mi az atyáúrsten elé ültem le pont, nem is néztem, hová. Egy jó nagy üvegtábla mögött kicsi ruhák, szoknyák meg szvetterek voltak

kiakasztgatva, eléggé hézagosan, én nem tudom, nálunk ilyesmi nem nagyon van. Hogy a gyerekek ennyi ruha kellene, mikor a felnőttek sincs, ez nekem nem fért a fejembe, nem értettem, na. Olyasmi ez, mint egy bolt, csak nem olyan mégse. Igaz, minálunk csak egy nagyobb ÁFÉSZ van, oda se én járok, mit mondanának, ha odaállnék, hogy adjanak két gatyát vagy atlétát, mindegy, mit, nem az ember dolga az ilyesmi, vesz az asszony, vagy varrja meg, ha kiszakadt, amúgy se kell abból annyi, hetente cserélem, elég kettő. Az emberek jobbára csak az OLI-VER-be járnak, ott jövünk össze, elmondja mindegyik, mit látott, hallott, el is sülyyednék a szégyentől, ha valaki megvádolna, hogy hallom, komám, a bugyogók közt turkálsz, mert akkor már nem érne semmit a tagadás, hiába mondanám, gatyá volt az, te hülye. Rajtam röhögne a fél falu a jövő télig, az biztos. Üvegből volt ott minden, be lehetett látni az egész üzletet, nem volt benne senki, se eladó, se vevő, senki. Nem is bolt ez, csak, mondom, olyan, benéz, aki akar, láthatja, mi van benn. Tiszta üres minden, létezhetetlen, hogy bolt lenne, inkább múzeum mégis, nincs is sok ruha, nincs az, hogy ilyen-olyan méret, hanem mindenképp egyetlenegy. Az azért már igencsak luxus, hogy ha tényleg bolt, akkor meg kell várni azt a gyereket, akire pont jó az a méret, igaz, sok gyerek van itt, akadhat több is egyre, de akkor is borzasztó pocskéklás, egy ekkora nagy elkerített helyen az a páregyhány szoknya, blúz.

Ültem már vagy egynegyed órája, erre-arra mentek az emberek, nem is figyeltem rájuk, ők se akartak észrevenni egyáltalán, nem kérdezte senki, minek ülök ott, mit akarok, hanem akkor két lány bement ebbe a múzeum-boltba. De nem tudtam eldönteni, hogy lányok-e vagy asszonyok, mert akár bármelyiknek is nézhettem őket, se nem gyerekek, noha eléggé kicsik voltak, vagy talán soványak inkább, az arcuk viszont más mutatott, volt valami kurvás a nézésükben, meg se nem felnőttek, olyasforma lehetett a testalkatuk, amire nem hasonlít nálunk semmiféle nőszemély, meg le voltak barnulva teljesen, annyira, hogy szerintem az már nyáron is túlzás. Odalépkedtek a kiakasztott ruhákhoz, megfogdosták, megtapogatták majd' mindegyiket, de csak egy pillanatra, aztán a következőhöz, de nem rendesen mentek, hanem vonultak szinte, mint a pap nálunk, bár nem láttam, mindenesetre beszélük, ezek viszont szerintem túltettek azon is. Nem szóltak egymáshoz egyetlen szót sem, legalábbis innen nem láttam, hogy mozgatták volna a szájukat, de mintha valami titkos rajtparancsra tennék, leakasztottak egy-egy semmi kis szoknyát meg olyan trikóféleséget, amit a kisfiúk viselnek ing alatt, csak az fehér, ezek meg pirosak voltak, és eltűntek hátul egy falnyílásban, amit addig észre se vettem. Kiürült megint az egész üvegkalitka, se a két nőszemély, se semmiféle eladó vagy teremőr nem mutatkozott, ott volt megint gazdátlanul az egész mindenség.

Akkor egyszerre, nem tudom, honnan, ott állt előttem egy egyenruhás ember, de nem katona, se nem rendőr, hanem nem tudom, micsoda, mégiscsak valami rendszfélének néztem, valahogyan látszott rajta, és tudtam egyből, hogy most elő leszek véve, megbüntet biztosan. Felugrottam hirtelen, de túl hirtelen, mert majdhogynem felborítottam, és azt mondtam, hogy megyek azonnal, megyek, tudom, tudom, és szinte elcsuklott a hangom, mert úgy megijedtem mindentől, ettől az egésztől, hogy reszkettem, mint egy gyerek, meg attól is, hogy ha ledöntöm itt a lábáról, akár be is zárat. Egy pillanatig nem szólt egyikünk sem, néztük egymást, majd nem összeért az orrunk, hogy most mi lesz, vajon mi, akkor ez az egyenruhás ember hátrált egy lépést, és azt kérdezte, van-e tüzem, és az ujjá között tartott cigarettát a szájába tette. Igen, mondtam, van, de nem tettem semmit, nem kezdtem el keresgélni a zsebemben, hanem csak

azt mondtam megint, igen, van. Az egyenruhás hátrált még egy lépést, és azt kérdezte, hogy akkor adok-e neki tüzet, erre végre megértettem, mit is akar, és előhúztam a gyufát, az első szál eltört, és a földre esett, reszketett a kezem, a második meggyulladt, kinyújtott kézzel odatartottam neki, mint a kocadohányosok meg az asszonyok, nem ernyőztem a lángot a tenyeremmel. Biccentett a rendész, és sarkon fordult, lendülő lábával belerúgott a gyufaszálba, az leszédült egy emelettel lentebb.

Nem tudtam meg se mozdulni, még leülni se, nem forgott az agyam, úgy meg voltam ijedve, hogy akkor most mi lesz. Ott álltam a bolt-múzeum előtt, és hol ökölbe szorítottam a tenyeremet, hol meg kinyújtottam az ujjaimat. A hangosbemondó térített magamhoz, leültem, cigarettát kotortam elő, rágyújtottam, valami bohócok lesznek a szökőkútnál, mondta egy hang, majd csend lett megint. Keresztbe tettem a lábam, hogy csillapodjon a remegés, mélyen szívtam a cigarettából, mereven előrenéztem. Sokáig ültem így, néztem előre, a semmibe, és csak akkor eszméltem fel abból a kábulatból, amikor a két nő előjött a hátsó részből, kezükben egyforma papírszatyor, egyenesen felém tartottak, vagyis hát a kijárat felé, kijöttek, elmentek előttem, majd néhány lépés után eltűntek, elvitte őket a mozgólépcső. A bolt teljesen üres lett ismét, nem mutatkozott senki, se eladó, se senki, emberek jöttek-mentek, de nem tért be újból más.

Ekkor nem tudom, miért, felálltam, és bementem ebbe az üvegdobozba. Megálltam középen, és néztem a ruhákat, megnéztem sorra mindegyiket. Ugyanazt választottam, mint a nők, a semmi kis szoknyát meg a trikót, ugyanazt, szerintem fazonra azt, csak nem pirosat, hanem feketét. Hátramentem a résbe, ahol egy olyasforma nő volt, mint az a kettő, és szélesen mosolyogva azt mondta, hogy á, uram, ez a legújabb tavaszi kollekció, a felesége örülni fog biztosan. Úriembernek nevezett, az asszonyt pedig igazán szerencsésnek mondta, hogy ilyen figyelmes embere van, és hálálkodott nagyon, hogy náluk vásároltam. Nem mondtam neki semmit, se azt, hogy köszönöm, se mást, még csak azt se, hogy jó napot, amikor kijöttem, hónom alatt a kis rántásszínű papírszatyorral.

Harmincezer forintot fizettem, pont annyit, amennyit a főorvos úrnak szántam, ő műtötte az asszonyt. Mindenki beszélte, főleg az öregasszonyok, mert persze azok mindent jobban tudnak, szegény anyám is ilyen volt, mondta csak, mondta, hogy más a hozzáállás, ha az ember ad valamennyit, hogy ilyenkor, ilyen esetben adni kell valamennyit. El is adtam nagy nehezen a két hízót, nem tudom, mit eszünk ezután, meg be is csapott az átvető, arra hivatkozva, hogy nem hússertés, a fene a pofáját. Át kellett szállni egy másik villamosra, ott egy ilyen nagyobb térségen átvágva, végig jött utánam egy ember, hogy vegyek kukkert, azt kellett volna mondani egyből, hogy nem veszek, de nem mondtam semmit, csak a szatyrot szorítottam a hónom alatt, az meg erre azt hitte, ez már az alkudás, de hát minek nekem éppen kukker, hova kukkerozzak, minek, az is elég látványos, amit szabad szemmel látni. Indult akkor szerencsére pont egy villamos, legyintett az ember, és visszatrápolt a sűrűjébe.

A kórházi váróban ültem sokáig, megszámloltam a csempesorokat, egészen fel a plafonig vagy ötvenszer, zörgettem egy kicsit a szatyrot, aztán letettem magam mellé egy ilyen műanyag székre, aztán felvettem, recsegtettem tovább, akkor végre kijött egy nővér, és mondta, hogy jöjjön, na, jöjjön, a főorvos úr már várja. A főorvos ingatta a fejét, mélyet sóhajtott, egy nagy lapot teregetett maga előtt az asztalon, és belekezdett, hogy a kezelés jelen fázisában kisebb-nagyobb komplikációk léptek fel, sajnos, de ez szinte, lehet azt mondani, így természetes, nem remélhetünk azonnali csodát, mert a csoda mint olyan amúgy is inkább hit kérdése, mondhatni, és kacsintott, hogy ugye,

mondtam hát neki gyorsan, hogy hogya, mondhatni. Ekkor elhallgatott teljesen, hosszan nem szólalt meg, elő kellett volna vennem a borítékot, de az bizony kiürült, egy egész perc is eltelhetett ezzel a néma feszengéssel, majd egészen halkan azt mondta, nézze, Messzinger úr, sajnos nem lehet mit tenni, a felesége menthetetlen, meg fog halni, menjen be most hozzá, beszélhetnek még, de haza innen már nem mehet. Cigaretta-t tettem a számba, erre azt mondta, szerintem eléggé emelt hangon, hogy itt nem lehet dohányozni, nem kocsma ez, de ekkor már szinte üvöltött, ne magára gondoljon, haldoklik a felesége, értse meg, fogja fel valahogy. És tényleg, igaza volt, a kórház nem kocsma, a fene megeszi azt a cigarettát, hogy mindig oda vezet az első útja a kéznek, ha valamitől zavarba jön az ember, bár szerintem azért nem kellett volna neki se kiabálni, igaz, ő volt otthon.

Beszédelegtem a kórterembe, ott feküdt az asszony az ajtó mellett, hatalmas hasa emelgette a takarót, egészen kicsi lett a feje meg mindene, a keze, lába. Egy hatalmas has lett az egész. Fején összetapadt haj, szája teljesen cserepesre kiszáradva, nézett a szemével, de kétlem, hogy látott is volna. Mondtam neki, hogy nem ismersz meg, én vagyok az, most jöttem, szakad odakinn az eső, el van ázva minden, de tavasszal így szokott, az se jó, ha nem esik egyáltalán. Nem felelt erre semmit, én se erőltettem tovább, hanem előszedtem a papírszatyorból a kis szoknyát, a trikót, és ráterítettem csak úgy kívülről, a takaróra.

Hannes Böhringer

EURÓPA NYUGATRA HURCOLÁSA

Nádori Lídia fordítása

Krisztus előtt 431-ben kitört a peloponnészoszi háború, amelynek során Athén politikailag megsemmisült. Thuküdidész számol be arról, hogy a háborút megelőzően Spárta-ban korinthuszi és athéni küldöttek találkoznak. A korinthusziak felpanaszolják az athéniak túlkapásait, és megpróbálják fölrázni a spártaiakat: „...nektek sejtelmek sincs, és sohasem mérlegeltétek, miféle, töletek teljesen különböző emberek az athéniak [...] Ők az újítás emberei, gyorsak a tervek alkotásában és elgondolásaik megvalósításában, ti viszont csak a meglévőt akarjátok megtartani, semmi új elképzelésetek nincs, s még a halaszthatatlant is elhalasztjátok. Továbbá ők erejükön felül merészek, a józanság határain túl is kockáztatnak, de a nehéz helyzetekben sem vesztik el reményüket. Nektek viszont az a szokásokat, hogy sosem teszitek meg, ami erőttől telne, még biztos megoldást ígérő véleményben sem bíztok, és sosem hisztek benne, hogy kijuthattok nehéz helyzetetekből. Ezenkívül ők határozottak, ti pedig ingadoztok, ők a világot járnak, ti pedig otthon ültök. Ők úgy gondolják, hogy az otthonuktól való távollétükkel megnövelhetik hasznukat, ti pedig azt, hogy ha kimozdultok, még a meglévőt is kockáztatjátok! [...] a ti gyakorlatotok teljesen elavult az övékkel szemben. Pedig itt is, éppúgy, mint a művészetben, szükségszerűen az újnak kell érvényesülnie. Igaz, ha egy város nyugalomban él, legjobb az intézményeit változatlanul hagyni. Azoknak viszont, akik sokféle vállalkozásba fognak,

*intézményeiket is sokféle módon kell tökéletesíteniük. Ezért van, hogy az athéniak alkotmányában, gazdag tapasztalataik következtében, sokkal több az újítás, mint a tiétekben.*¹

Képzeljük Spárta helyébe Európát, Athén helyébe pedig Amerikát!

Az athéniak védekeznek, utálnak a perzsák elleni közös háborúban szerzett érdemeikre, majd így folytatják: *„Mi sem műveltünk hát semmiféle különös vagy az emberi természettől idegen dolgot, amikor a felajánlott hatalmat elfogadtuk, és a leghatékonyabb indítékok: a tekintély, a félelem és az érdek hatására nem akarjuk kiengedni a kezünkől. Nem mi vagyunk az elsők, akik erre az útra léptünk; hiszen mindig is az volt a helyzet, hogy az erősebb uralkodik a gyengébb felett. Mi méltónak tartottuk magunkat erre a szerepre, s ti is így vélekedtetek mindmáig, amikor érdekeiteket tartva szem előtt, az igazságra hivatkoztok, holott még senki sem akadt, aki, ha alkalma nyílt rá, hogy valamit erőszakkal megszerezzen, lemondott volna hatalma gyarapításáról. Így hát mi érdemlünk dicséretet, akik az emberi természet törvényei szerint másokon uralkodva igazságosabban bánunk velük, mint ezt hatalmunk szükségessé tenné.*”²

Európa – itt még Hellász – a nyílt vita, a felfedett nézetkülönbség, egyidejű törekvés e különbség megszelídítésére és szabadjára engedésére, szemben az elhallgatással, az elfojtással. Európa hübrisze a vita szabadsága. A vita így játékos, nyelvi természetű lehet: vetélkedés, rípszok. Hésziodosz különbséget tesz jó és rossz vita (Erisz) között: az egyik viszályhoz és ellenségeskedéshez vezet, a másikat Zeusz *„lehelyezte mélyen a föld gyökeréhez, s ez már hasznos a népnek”*. *„Verseng szomszédaddal a szomszéd, s boldogul az, ki igyekszik: Erisz jót így tesz a néppel.”*³ A szofisztikus vetélkedésben, a beszédben és az ellenbeszédben kialakuló bölcsesség filozófiává lesz; a kétségbe vont igazság a tudományok véget nem érő megismerési folyamatává. A kérdés választ követel, a cselekvés felelősséget. A vita nyíltsága és nyilvánossága teret enged a részvételnek és az állásfoglalásnak. Mások is beleszólhatnak, lényegében bárki beleszólhat.

A vita egyfajta érintkezési formát kíván, az egyensúly, az önmérséklet kultúráját, a közös vonások és a vitán felül álló pontok védelmét. (A platóni dialógus mindössze annyiban különbözik a szofisztikus vitaművészettől, amelyet Thuküdidész egymással szemben álló küldöttei is gyakorolnak, hogy alapelvvé teszi ezt a védelmet.) A vitakultúra megengedheti magának, hogy a legszükségesebbre szorítkozzon, ha hatalmi szóról, a vita berekesztéséről van szó. A vita helyes érintkezési formáira alapozott társadalom egyensúlya labilis és dinamikus. Bármikor villongássá és háborúvá fajulhat (rossz Erisz), vagy pedig olyan uralmi rendszerré merevülhet, amely mentesíti az egyént a véleménykülönbségek és az igazság bizonytalansága miatti viták alól, mégpedig úgy, hogy elnyomja az ellenvéleményeket. Ám a labilis egyensúly erőssége éppen a folytonos krízis érzetében rejlik.

Európa egyensúlya is ingadozó. Ráadásul Európa helye sem állandó, nincs odaláncolva Ázsia sziklás előhegységeihez. Európa Cacciari szerint szigetcsoport. Szigetek a tengerben.⁴ Úszkálnak, elsüllyednek, majd másutt újra fölbukkannak. Európa *történik*: időbeli, történeti. Nem Európából származik, és nem is marad ott. A mítosz tudott erről: Európa keleti hercegnő, akit egy fehér bika Kréta szigetére hurcolt. A bika a legnagyobb isten, Zeusz egyik alakja. Az új idők istene bikává változott.

A mítosz visszavarázsolja a történelmet a természetbe; genealógiákban és ismétlé-

¹ Thuküdidész: A PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚ. I, 70, 71. Ford. Muraközy Gyula. Osiris, 1999.

² Uo. I, 176.

³ Hésziodosz: MUNKÁK ÉS NAPOK, Akadémiai, 1955. 39. o. Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.

⁴ Massimo Cacciari: DER ARCHIPEL EUROPA. Köln, 1998.

sekben gondolkodik. Európa menyé, Pasziphaé, Minósz krétai király felesége is bele-szeret egy szép bikába. Elrejtőzik egy ládában, amelyet Daidalosz készített számára, hogy a bika meghágja, ebből szüli meg a Minótauroszt. Európa hibrid. Az állat és az ember keresztezése; a kultivált, a háziasított, beoltva a vaddal, a természeti lényel; a természeti állapot és az állam, az erőszak és a jog, a szabadság és a szolgaság keveré-ke. Európa: emberrablás, erőszak, kisajátítás, és csak azután szabadság, jog, védelem. Európát később is folyton utelulajdonították. A rómaiak, a német császárok, Spanyol-ország, Franciaország, Anglia, Amerika.

És ott sem maradhat örökké. Amerika nem más, mint Európa legutóbbi metamor-fózisa. Csupán folytatja az Európa-projektet. Amerika még kevésbé kötődik egyetlen kontinenshez. Lincoln 1863-ban így fogalmazott: „*Mi most egy nagy polgárháborúban ve-szünk részt, és kipróbáljuk, hogy ez a nemzet vagy bármelyik, hasonló fogantatású és elkötelezett-ségű nemzet, képes-e tartósan fennmaradni.*”⁵ Tehát azt, hogy ez *vagy bármelyik nemzet* (nép, állam, szó szerint nemzett nemzet), amely alkotmányában kötelezi magát minden em-ber egyenlőségére, sokáig kitarthat-e. Az európai természeti jognak bizonyítania kell egy másik emberrablás: a rabszolgává tett afrikaiak Amerikába hurcolása során.

Amikor leomlott a fal, összeomlott a Szovjetunió, és Németország újraegyesülhe-tett, arra gondoltam: itt az ideje elzengeni az Egyesült Államok dicshimnuszát. Mert elsősorban neki köszönhetné Németország az újraegyesítést. Így keletkezett később egy könyv a westernről és a gengszterfilmekről. AMERIKA HÁTÁN, ez volt a címe.⁶ Európa az amerikai bika hátán ül. A nyugatra hurcolás nemcsak rablás, de mentés is volt. Az el-múlt évszázadban háromszor kellett megmentenie Amerikának Európát.

A western- és gengszterfilm több mint művészet és szórakoztatás: mitológia, morál és civil vallás. A mítosz istenekké és állatokká varázsolja az embert. A cowboy nyugat felé tereli a csordát, az ígéret földjére az apátlan-anyátlan bevándorlókat. Olykor a csordának és a feladatnak nyoma vész, ilyenkor a cowboy a keresésükre indul. Ekkor egy másik, nyugat felé tartó, tükörképszerű vonulás keresztezi az útját. Szekértáborral találkozik, szűkölködő westernvároskával, amely a természeti állapot fenyegetésének van kitéve: kívülről ellenséges természeti lények, az indiánok fenyegetik, belülről ban-diták és idegen cowboyok, Saturnushoz hasonló alakok, akik könyörtelenül feláldoz-zák fiaikat, egyiket a másik után, elnyelik saját nemzetségüket. A westernhős megmen-ti a közösséget, ő a hősiesség megtestesítője, aki feltartóztatja a természeti állapotba való visszaesés örökösen fenyegető folyamatát. Az antik hérosz városokat alapított, tör-vényeket alkotott. A westernhős csupán érvényt szerez ezeknek a törvényeknek. Rövid időre fokozza az erőszakot, de csak azért, hogy megfossza a hatalmasokat jogaiktól. Maga is törvénytelen státusba kerül: az általa visszaállított jogrend fölé helyezi magát. Ezért vagy meg kell halnia, vagy tovább kell lovagolnia, hacsak le nem mond hősi stá-tusáról, és meg nem nőül. Többnyire nem a szenvedélyes mexikói nőt veszi el, ha-nem az erényes tanítónőt Új-Angliából: Európát. Ez az asszony szelídíti meg a vad nyu-gati férfit.

A cowboy táncol, ujjong, mulat. Sikerült elhajtania a csordát a vasútállomásig. Ott az állatokat bevagonírozzák, és a nagyvárosok vágóhídjaira szállítják. Megérkezvén föl-ébrednek a mitikus varázslatból. A gengszterfilm, különösen a *film noir* az ígéretek föld-

⁵ „*Now we are engaged in a great civil war, testing whether that nation or any nation so conceived and so dedicated, can long endure.*” Gettysburgi beszéd, 1863. (Várady Szabolcs fordítása.)

⁶ Merve Verlag, Berlin, 1998.

je okozta csalódás, a mitikus mítosztalanítás filmje: szürke nagyváros, urbanizált táj, börtön, siralomház. Az embereket halálra ítélték, és a vesztükbe rohannak, amikor meg akarnak futamodni a halál elől. A legkegyetlenebb erőszak eszközeivel próbálnak kitörni ebből a fogságból. Kitörnek és betörnek, mert nincs idejük, csak a végső haladék. Mind többet és többet akarnak, ha lehet, azonnal és egyszerre. Ezért eladósodnak, csalnak, és magukat is becsapják. A végén mind halottak.

Vad mohóságuk több, mint a mértéktelenség ősi bűne: csalódott istenvágy. Amerika többet ígért: az üdvösséget. De végtelen földje börtönné változott, ahonnan nem lehet megszökni, mert a börtön mindenütt ott van. A csupán végső esetben támadó pogány-sztoikus hős önuralmával szemben a gengszter tartás nélküli mohósága és türelmetlensége áll: „*Do it first and keep on doing it!*”⁷ Az istentelenné vált keresztény bűnös erőszakossága ez, mert úgy tűnik, isten elfordult ettől a világtól.

A francia forradalom óta az európai gondolkodók „új mitológia” (Friedrich Schlegel) után vágyakoznak: azt kutatják, hogyan lehet újra kibékíteni a népet az értelemmel. A bolsevikok és a fasiszták hiába próbálták megteremteni ezt a mitológiát. A western- és gengszterfilm annyiban emelkedik Hollywood gazdag mítosztermése, kozmológiai és technológiai meséi fölé, hogy új mitológiája megőrzi Európa két fő hagyományát: az antik-pogány és a zsidó-keresztény hagyományt. Mindkettőt keletről rabolták.

A korinthuszi küldöttek csodálták és félték az athéniak érzékét az újítások iránt, és a spártaiak szemére vetették, hogy a bevált régihez ragaszkodnak. A zsidó eszkatológia az újat kiélezve a mindent felborítóan újat, a világvégét, isten országát hirdeti. A keresztények köztes időben élnek, amelyben a régi idő még nem zárult le, de már megkezdődött az új. Isten transzcendenciája „*megfosztja a világot a varázstól*” (Max Weber), a felvilágosodás szelleme pedig már a vallással is szembefordul. Ám a politikai és technikai forradalomhoz fűződő, az üdvösség vágyával telített remények az új idő és egy új világ jelei, amelyek túlélnek „*isten halálát*” (Nietzsche).

A reményt csalódás követi. A technikai vívmányok, az új szabadságok új szolgaságot hoznak. A megszépítő messzeség ellenére a western is arról szól, hogy a természet legyőzése meghaladja az emberi erőt, így csak szerencsével és hősieles kitartással sikerül. A *film noir* a nagy remények és a nagy hősök illúziórombolása. Igazsága nem színes, nem is fekete-fehér, hanem fekete-szürke. A westernhős mindig épp időben érkezik, a gengszterfilm detektívje mindig elkésik. Már csak haldoklókat és hullákat talál.

Akárhol tartózkodik is jelenleg Európa–Amerika, belső konfliktusa megmaradt: türelmetlenség és kitartás között él, mindig elébe akar vágni valaminek, ugyanakkor az utolsó pillanatban megálljt tud parancsolni a mohó türelmetlenségnek. A történelmi várakozás és a csalódás közti feszültségben vergődik. A várakozás reménnyé és félelemmé válik szét. A régi Európa Spárta szerepét játssza, Amerika Athént képviseli: „*nehéz helyzetekben sem veszi el a reményt*”. A TERMINÁTOR 1 és 2, a MÁTRIX vagy a GLADIÁTOR azt példázza, hogy Amerika nem akar csalódní a megmentő- és megváltófigurákban. Inkább gnosztikus, mint keresztény figurák ők, akik az utolsó pillanatban elhárítják a világvégét. Abban különböznek Krisztustól, hogy ők erőszakot alkalmaznak.

A westernhősök és a gengszterek mitológiája adja meg a hangot Európa örömjongásához és fájdalomkiáltásához is. Nemcsak az attikai tragédia (ahogy Nietzsche gondolta), hanem a mozi is a zene szelleméből született: a westernfilm a country- és westerndalokból, a *film noir* pedig a bluesból és a jazzből.

⁷ Robert Warshaw: THE WESTERNER. In: THE IMMEDIATE EXPERIENCE. NY, 1964. 93.

Hegel állítja: az a nép, amelyik egy adott korszakban beteljesíti a világszellemet és előreviszi Európát, abszolút joggal rendelkezik, míg más népek szelleme „jogtalan”.⁸ Hogy mennyire ellenállhatatlan ez a világszellem, azt jól érzékelteti az amerikai rhythm and bluesból kialakult zenének a jazzen és a rockon át a rapig tartó diadalmenete. A legkülönbözőbb népek generációi nőttek föl ezeknek a daloknak a lírájával. Nemzetközi népdalokká váltak. Szinkópás ritmusuk nemcsak a zenét változtatta meg alapjaiban, hanem az ember test- és életérzését is.

A blues Afrika elrablásából és megerőszkolásából származik: az afrikai énekszó és az ótestamentumi panaszdal keresztezése. A rabszolgává tett afrikaiak úgy érzik magukat Amerikában, mint a zsidók a babiloni fogságban. Babilon folyóinál ülnek, és sírnak. „*The blues dropped on thoses willow leaves, and it rolled right down on me*”,⁹ éneklí Bessie Smith. A blues a rabszolgaság nyomorát éneklí meg, később a felszabadulás nyomorát – az élet leküzdhetetlen nyomorát.

Számomra úgy tűnik, egyre kevésbé vagyunk hajlamosak egyenlőségjelet tenni Amerika és Észak-Amerika, illetve az Egyesült Államok közé. A latin-amerikai ritmus egyre erőteljesebb. A keverék, a mesztic és a kreol figurája fölbukkant a kultúraelmélet diskurzusában. A gyarmatosított népek kulturális „contraconquistája”¹⁰ visszazáll Európára. Maga Európa–Amerika – nem is olyan régen még azt mondhattuk, a Nyugat, okcídens – maga is keverék: az állat és az ember, a vad és a civilizált, a természetes és a mesterséges, a szolga és a szabad, a régi és az új keresztezése. A nyugat felé vezető út, mondja Hegel, az emberlét felé vezető út. Amerika, bárhová tart is, magával hurcolja Európát. A modernizáció erői, amelyek feloldódtak Amerika vitakultúrájában, erőszakosak és ellenállhatatlanok. Ezért az örömujjongásba mindig beszüremlik a jajkiáltás is. Európa, a bika és Daidalosz technikai apparátusa egyre szövevényesebb labirintussá nő össze.

Mi itt a vén Európában sosem tudhatjuk, vajon valamelyik úszó szigeten vagy egy magára hagyott szegletben élünk-e. Már-már hozzászoktunk a filmekből felénk áradó erőszakhoz. Talán egyszerre tükrözik az életünkbe beleavatkozó újítások erőszakosságát, a kétségbeesett védekezés szülte erőszakot és végül azt az erőszakot, amely ahhoz lenne szükséges, hogy a másik kettőt megzabolázza.

A réginek és az újnak a technológia és az eszkatológia által kielezett vitája, a származás és a jövő hegeli „kettéhasadása” (az önmagát folytonosan túllícitáló új érvényteleníti a régít, miközben a régi továbbra is működik) – ez az Európán belüli nyílt vita tulajdonképpeni közege, akárhová hurcolják is: a továbbadás, az árulás és a megőrzés konfliktusa, az európai „hagyomány” nagy vitája.

Az amerikai cowboy megy tovább nyugat felé, és az üldözötteket abban a melankolikus tudatban menti meg, hogy egészen addig folytatnia kell, amíg fel nem bukkan valaki, aki gyorsabb nála. Felcsendül egy új nagyhatalmi blues, azé a nagyhatalomé, amely elvesztette vakmerőségét, egyedül maradt megoldhatatlan feladatával, szinte mindenki gyűlöli, és nincs egyenrangú ellenfele, amely kihívná. A GLADIÁTOR című film Marcus Aurelius császára, a sztoikus filozófus, aki katonai sátorban töltötte az életét, és most a végét érzi, sejtet valamit ebből a muzsikából.

⁸ G. W. F. Hegel: A JOGFILOZÓFIA ALAPVONALAI. § 347. Ford. Szemere Samu. Akadémiai, 1971.

⁹ A fűzfalevéltre csöppent, és onnan rám a blues. (Várady Szabolcs fordítása.)

¹⁰ Jose Lezama Lima: DIE AMERIKANISCHE AUSDRUCKSWELT. Frankfurt, 1992. 46.

Kántor Péter

HÉT GYEREKVERS

Kalapos

Ajtó nyitódik-csukódik,
kalapos ember kötődik:

Kinn van a vurstli a vásárban,
gyere velem, meglátod!

Hogyha eljössz, megbánod,
hogyha nem jössz, nem látod,

gyere el velem a vásárba!

Kutya baj

Ördög tudja, hova vezet,
ha egy kutya macskát szeret,
macska illet sose tesz,
de a kutya esze véges.

Az én kutyám macskát szeret,
az a macska meg csak nevet,
maholnap nagy karma lesz,
megmutatja, mire képes.

Ördög tudja, hova vezet,
az én kutyám macskát szeret,
a pofája sebhelyes,
jaj, az élet de veszélyes!

Galiba

Egyszer volt, hol nem volt,
faluhelyt,
egy másodpercbe ha
beletelt,

Felugrott a lóra
a liba,
még illet! micsoda
galiba!

Nekiindult a ló,
mint a nyíl,
azóta sincs róluk
semmi hír.

Gazdasszony a libát
siratja,
búskomor, mogorva
a gazda,

Héthatárba nem volt
ilyen ló,
ilyen sebfasztó,
seboltó!

Libalovas

Kopog a pata, a szárny evez,
tovafut a zöld mező.
Sziszeg a szél, vagy mi lehet ez?
A Libalovas! Ez ő!

Famatuzsálem kérdi: Hova?
A Kukucska réten át?
Kótoronyerdő kérdi: Hova?
Keres egy táncpalotát?

Csak a szárny evez és a pata kopog,
és senki se tudja, hova,
vágat a Libalovas meg a lova,
hú, a Libalovas meg a lova!

A dobozolt baj

Jaj, jaj, jaj,
rohan a dobozolt baj
át a városon, át a hídon,
kiskörúton, nagykörúton,
mellékutcán jobbra, balra,
nem is gondoltam a bajra,
utat neki, utat, utat,
száguld mint az expresszvonat,
mindegy neki, mire lát,
zöldön át, pirosan át,
tudhatom tízezer okát,

nem tudom egyetlen okát,
de mikor elszirénázik,
bennem a csontvelő fázik,
feltűnt, eltűnt, messze már,
már valahol messze jár,
jaj, jaj, jaj,
rohan a dobozolt baj!

Hány óra van?

Elvesztettem az időt,
tanár néni, kérem,

Befordultam egy uton,
átmentem egy téren,

Balra csúszda, jobbra kút,
mászóka középén,

Körös-körül fapadok:
Gyere, ülj le szépen!

De én nem, én sietek!
Hova mentem éppen?

Volt valami, de mi volt
túl a kerítésen?

Eső esett? Hó esett?
Elolvadt már régen!

Hány óra van? Milyen nap,
tanár néni, kérem?

Göncölszekér

Jaj, de messze, jaj, de régen
Göncölszekér megy az égen.
Megy a szekér,
mintha állna,
mintha csak utasra várna.

Akárki lesz az utasa,
nem lesz annak több panaszja.
Elringatja
tarka álma,
megy a szekér, mintha állna.

FIGYELŐ

„...UGYANAZ A NAP SOKSZOR...”

Tandori Dezső válogatott versei

Válogatta Ambrus Judit,

az utószót írta Margócsy István

Unikornis, 2003. 364 oldal, 3000 Ft

Megjelent Tandori Dezső válogatott verseinek díszkiadása, aranyozott mintás sötétzöld műbőr kötésben, *A Magyar Költészet Kincsesháza* sorozatban, az 5. oldalon a költő szűrítés tónusú, ovális arcképével (a forma és az árnyalat is a száz évvel korábbi, hasonló vállalkozások emlékéit hivatott felidézni) és aláírásával, Ambrus Judit válogatásában, Margócsy István utószavával. Jó kötés, jó papír, gondos nyomás; a hosszú soros verseknél a gerincoldali margó lehetne szélesebb, mert majdnem a kötésnél érnek véget a sorok, és ezeket a lapokat nehézkes olvasni, no meg az is eléggé szokatlan egy ennyire igényes kiadványnál, hogy a lap alján sokszor egy sornynál is kevesebb a margó. De hát több is vészett Mohácsnál. A dolog lényegében véve rendben van.

Rendben van? Csakugyan az a helyzet, hogy kortárs klasszikusainkat, Tandorit, Petrit, Oraveczet és a többieket minden további nélkül oda lehet tenni Berzsenyi, Vörösmarty, Arany, Babits mellé a bőrkötéses díszkiadások polcaira? (Vagy még olvashatnánk őket egy darabig – tehetném hozzá rosszmájúan, de nem teszem. Tegyük fel, hogy nincs összefüggés a kiadás aranyozása és a szerző olvasatlansága között.) Erre persze nem tudok válaszolni; de maradjunk Tandorinál. Vajon az ő költészete nem vet fel olyan problémákat, melyek az irodalmi folyamat folytonosságát teszik kérdésessé?

Mondok egy példát. Ha valaki, akkor Tandori az a költő, aki kezdettől fogva könyvművekben gondolkodott. Persze az egyes könyveken belül voltak kedvenceink, és volt számos olyan darab, amit mindig átlapoztunk. Ebben a kötetben ez nem így működik: az átlapozott

darabok (ha feltesszük, hogy többnyire azok maradtak ki) már nincsenek ott a kedvencek (ha feltesszük, hogy többnyire azok maradtak meg) mellett. Mi következik ebből? Új könyvmű jött létre az eddigiek anyagának felhasználásával (és persze nem azok helyett, hanem azok mellé állíthatóan)? Vagy arról lenne szó, hogy egy rettentő kéz megrázta a rostát, és az áll itt kötetbe gyűjtve, ami fennakadt rajta, míg a hitványabbja kihullott; ez azonban már meg is marad, és ebből az anyagból választjuk majd ki azt a néhány remekművet (HOMMAGE, LONDONI MINDENSZENTEK, MADÁRZSOKÉ stb.), amit a KÖZELÍTŐ TÉL, A VÉN CIGÁNY, A HÍD-ÁVATÁS, az ÚJ VIZEKEN JÁROK, A DUNÁNÁL mellett csakugyan elteszünk magunkban egész életünkre? Lehet, kell, érdemes ezt? Úgy állna a dolog, hogy az 1960 és 1990 közti három évtized költészetét ugyanúgy kezelhetjük, mint mondjuk a XIX. század tetszés szerint kiválasztott három évtizedéét? Csak éppen Kis József helyén Nagy László, Szabolcska Mihály helyén Váci Mihály áll? Nem tudok megszabadulni a benyomástól, hogy itt valami kapitális félreértés történt. Nézzük meg a könyvet, hát-ha közben rájövünk, hogy mi lehet az.

A Tandori munkásságát feldolgozó irodalomtörténet-írás többé-kevésbé egybehangzóan három egységre bontja az életművet: az első szakasz az első kötet, a második szakasz a második és a harmadik az összes többi. Némi leegyszerűsítéssel úgy festene a dolog, hogy az első kötet túltelítette és szétfeszítette az úgynevezett „Újhold-paradigma” szellemi terét, a második radikális eljárásokkal túllépett az egész költészeti modernség beszédformáin, minden ponton határt sértett, és új horizont felé mutatott, a harmadiktól kezdve a többi pedig egyfajta beszédkényszernek engedve minden életeseményt és mentális rezdülést bőbeszédűen dokumentáló szövegelés („...ugyanaz a nap sokszor...”), ami ugyan kidolgozott, formailag csiszolt darabokban jelenik meg, az ide sorolható versek mégsem akkora súlyúak, mint az első két kötet költeményei. Ha ezt a koncepciót legalább részben elfogadjuk, ennek a ta-

nulságait a válogatás során is érvényesíteni kellene, tehát míg a TÖREDÉK... és az EGY TALÁLT TÁRGY... kötetet válogatás nélkül, teljes egészében kellene a válogatott művek gyűjteményébe illeszteni, a további kötetekből csak azt az egy-két darabot, melyekre azt lehet mondani, hogy azok a kötet gondolati magjai. Például a KOPPAR KÖLDÜS műegyütteséből csak a BEVEZETO és a LONDONI MINDENSZENTEK jelenne meg a „Best of”-ban, a VAGY MAJDNEM AZ-ból a MADÁRZSOKÉ és a T. D. SÍRVERSE. Ez a szerkesztői kíméletlenség teremthetné meg a harmadik pályaszakaszi munkáiban azt a koncentrátságot, ami az olvasó előtt igazolja egyrészt az irodalomtörténeti koncepció helyességét, másrészt azt a tényt, hogy egyáltalán odaállítható a harmadik műcsoport az első kettő mellé, tehát hogy ott is megvannak azok a művek, melyek összefogottságukban, átgondoltságukban, gondolati radikalitásukban egyenrangúak az első két könyv darabjaival. A másik lehetőség ugyanis az, amit jelen válogatás szerkesztője követ, hogy nem az életművet rendeli alá a recepciónak, hanem a költőre bízva az alkotást, ő maga pedig a megjelent könyveket fogadja el realitásnak: nagyjából ugyanannyi verset hozzátéve egyenlő terjedelemben emel ki mindegyik kötetből. Ezzel egyrészt az a baj, hogy végül mégsem az egyes verseket, hanem a megjelent köteteket tekinti alapegységnek, függetlenül attól, hogy az 1970–80-as években a megjelenés feltételei a mainál nehezebbek voltak Tandori és a többi, a „túrt” kategóriába tartozó alkotó számára, míg ma egyfajta kiadói készítés is van, ami arra igyekszik rávenni Tandorit, hogy gyakrabban gyűjtse követbe írásait. Vagyis a VÁLOGATOTT...-ban A JÁRÓBETEG egyenrangúvá válik A FELTÉTELES MEGÁLLÓ-val vagy a CELSIUS-szal (utóbbinál még nagyobb is a súlya, ha terjedelemben és darabszámban mérünk). Másrészt pedig az a baj, hogy olvasás közben megfigyelem magamon: valahogy mindig túlszaladok az első két kötetet reprezentáló fejezeteken. Persze tehet erről a tordelés is, ami agyonzsúfolja a szedéstükröt, és ez olyan nonszenszeket is eredményez, mint hogy A GYALOG LÉPÉSENEK JELÖLHETETLENSÉGE OSZTATLAN MEZŐN című versnek csak a címe szerepel a kötetben, a szövege kimaradt. (A vers „szövege” ugyanis eredetileg egyoldalnyi üres szöveg hely.) De nem csak erről van szó. Már amikor Oravecz válogatott verseit olvastam,

akkor is mindig túlfutottam a Héj rendkívül koncentrált, az első Tandori-kötetekéhez hasonlóan radikális, „horizontváltó” darabjain. Mintha már nem érdekelné az a méltóság és energia, ami pedig a maga idejében ténylegesen szétrobbantotta a nagyot mondó locsogás poétikáit. (Ez egyébként nincs így; valahányszor a Héj új, önálló kiadása a kezembe akad, félórakra belefeledkezem.) Ugyanígy: mintha ma jobban érdekelné az a Tandori, aki A MENNYEZET ÉS A PADLÓ szonettjeitől kezdve akadálytalanul árasztotta/árasztja életanyagát a költészet mentális terébe.

Ugyanakkor az egyes darabok akár többet is mondanak ma (legalábbis nekem), mint korábban. (Persze az is hozzátartozik a dologhoz, hogy én sem voltam „egyidejű” olvasója Tandori pályakezdésének, hiszen egyrészt a TÖREDÉK... megjelenésekor tizennégy éves voltam, másrészt még vagy két évtizedig nem volt lehetőségem arra, hogy írásaimat megjelentessem, és így arra sem gondoltam, hogy rendszeresen foglalkozzam a kortárs költészet történetével. Így viszont megint oda jutunk, hogy az én olvasatom meglehetősen egyedi, hiszen gyakorlatilag már előszörre is újra olvasok.) Továbbá: itt is, mint Oravecznál, maga a kötet, illetve annak második kiadása (borzalmas, agyonlapított betűivel együtt) egészében is érdekelt, leköti, új kérdéseket fogalmaz meg bennem. Olyasfélét, hogy hogyan is áll együtt irodalomtörténeti időben és poétikai térben a TÖREDÉK... Pilinszky munkáival, a NAGYVÁROSI IKONOK-kal és a SZÁLKÁK-kal? A két műegyüttes nagyjából párhuzamosan íródhatott, de a bennük foglalt tendenciák ellentettek. Pilinszky ez idő tájt a NAGYVÁROSI IKONOK, a SZÁLKÁK vagy a VÉGKIFEJLET verseiben saját korábbi költeményeinek fegyelmezett, pontos, zárt alakzatait roncsolva alkot új formákat; kerüli a rímeket, megbontja a jambust, csonkolt sorral véget vet az épülő versszaknak. Ezzel szemben Tandori versei közül az 1950-es évek végén keletkezettek (a KERT ciklus darabjai) a leginkább oldottak, ha nem is bőbeszédűek, de kiterülőbb ívet járnak végig a többinél, míg az 1960-as évek darabjai koncentráltabbak, enigmatikusabbak. Ha időrendbe soroljuk őket, a folyamat a méltán leghíresebb HOMMAGE-zsal zárul 1966-ban, aztán a NYERS ciklus három darabja következik 1967-ből (melyek szinte már az 1990-es évek laza szövegelését, anekdotizmusát vetítik elő-

re); és az időrendet a másik leghíresebb zárja: a KOAN III. („*Némaság a hang helyett. / De a némaság mi helyett?*”) No meg ott marad kérdésnek a VISSZA AZ ÉGBE, ez a groteszk misztérium, egy clochard mennybemenetele, írásmódjában egyenlő távolságot tartva Beckett-től, Pilinszky színpadi műveitől, Nádas Péter drámaíró és Örkény groteszkjétől. Vagy egyenlő közelséget. Nagyon szeretem benne azt az ütődött, geometrikus, burleszk misztikumot, ahogy a csavargó lépeget egyik kupackáról a másikra, egészen az égig. Egyébként keveseknek szokott tetszeni, a válogatott kötetbe sem került be; így aztán semmi sem indokolja, hogy itt és most emlegessem.

Persze így sohasem jutunk a végére. Rövidíteni kéne. Húzzam? Vagy mégse? Hagyj békét – mondjam az irodalomtörténetnek és az ő szempontrendszerének, ami folyamatosan akadályoz az olvasásban, mármint az újraolvasásban, és a maga regresszív olvasásmódját akarja rám erőltetni? Már a nálam tíz évvel fiatalabb Farkas Zsolt is azt mondta erről a lírai paradigmaváltásról (és annak politikai meghatározottságáról) a *Nappali házban* – és az is hány éve volt már! –: „...*aki a hetvenes években még javában gyerekeskedett és valódi úttörő volt, akinek nem kellett kockázatot vállalnia azért, hogy nyugati művészeti értékeket próbál becsempészni az országba, nem kellett egzisztenciáját kockáztatnia, ha őszintén akart beszélni, »szövegromlásokkal« tartakítania szövegét, sorok közé írni, mint a furfangos Vlagyimir Iljics, vagy mindennap elásni a kéziratot a házkutatás elől a szent anyaföldbe, aki nem úgy emlékszik az Aczél-korszakra, mint Marigon marsall arra az esetre, amikor Vánek B. Eduárd közlegényátnyújtotta neki a névjegykártyáját, annak nem túl érdekes ez a történet!*”. Ez azonban nem jelenti azt, hogy másképp ne lehetne érdekes.

Jelentős költők életművének bemutatása céljából természetesen elkerülhetetlen a népszerű válogatások kiadása. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szelektálás munkáját biztosan jól el is lehetne végezni. Például én eddig még csak rossz, torzító és csontkító József Attila-válogatásokkal találkoztam. Meggyőződésem, hogy József Attila műveinek leginkább autentikusnak mondható formája az összes verset keletkezésük sorrendjében tartalmazó gyűjtemény. Tandori esetében az ilyen összeállítás műszakilag megoldhatatlan lenne, no meg a

versek keletkezését sem ismerjük minden esetben, és vannak műegyüttesek, melyek ugyan keletkezésük dátumát nézve széthúzottabbak, gondolati, poétikai vagy tematikai azonosságuk azonban összeköti őket. Így tehát magát a válogatott kollektívot négy szempont szerint érdemes vizsgálni.

Először is: meggyőző-e az összeállítás abból a szempontból, hogy nagy költéssel van dolgunk? Vagyis hogy oda lehet-e tenni Berzsenyi stb. mellé.

Másodszor: a kompozíció problémája. Jó könyvet lehet-e szerkeszteni a kiválogatott anyagból, és hihető-e, hogy a versek azonos beszélő hangján szólnak? Itt is lehetnek persze sajátos ellentmondások, mint Verlaine PÁRHUZAMOSAN kötete vagy Kovács András Ferenc sokhangú versbeszéde. Csakhogy ezeknek a költőknek a *saját* beszédmódját jellemzi ez az összetettség, ez az ellentmondásosság. De például egy Weöres-válogatásba már nagyon problematikusan lehet *néhány darabot* beilleszteni a PSYCHÉ-ből.

Harmadszor: hűségesen reprezentálja-e az összeállítás az alkotó munkásságát? Ezek lennének-e a legjellemzőbb versei, és benne vannak-e az életmű sarkalatos darabjai?

És végül: egész művekből szerkesztődik-e a válogatás vagy szemelvényekből? Utóbbira is van példa, például prózaírók munkáiból készülő efféle gyűjteményben lehetnek regényrészletek. De már egy reprezentatív Dante-válogatást nehéz elképzelni a KOMÉDIA három részéből kiemelt összefüggéstelen részletekkel; és még idegborzolóbb lenne, ha egy Eliot-kötetben a NÉGY VONÓSNÉGYES közül csak az egyik vagy mind a négyből kiemelt részletek volnának. A Tandori-válogatás esetében mindezeket a szempontokat érdemes végiggondolni.

Az első pontról azt gondolom, hogy persze vannak a kötetben remekművek, de olyan sokféle és egyáltalán olyan sok szöveg van összegyűjtve, hogy az igazán kiváló és az olvasó számára evidensen felismerhető remekműveket nehéz megtalálni. Egy ilyesfajta válogatásnak több funkciója kell hogy legyen. Jó, ha megtaláljuk benne azokat a verseket, amelyeket valószínűleg keresni fogunk. Hogy egy példát mondjak: egy József Attila-válogatást nem lehet úgy megszerkeszteni, hogy kimaradjon belőle a MAMA vagy a MONDD, MIT ÉRLEL, annak el-

lenére, hogy ezek inkább elcsépeltek, mint kitérők. De az olvasók keresni fogják őket. Tandori költészetében nagyon kevés ilyen vers van.

Tehát ebből a szempontból vizsgálva a vállalkozást, a feladatot azért nem lehet jól megoldani, mert sem a recepció, sem a befogadók nem jutottak túl az elsődleges befogadási perióduson. *Ismerkednek* az anyaggal. Hogy mondják egy elkészerítő analógiát: Weöres Sándor életművének érdemi része máig ebben a stációban vesztegel. Bölcséleti költészet, korok fölött álló mitológiája, művészet- és művelődéstörténeti bázison épített lírai metafizikája nemcsak ismeretlen, de talán már érdektelen is a mai olvasó számára. Ugyanígy Tandori életműve sem jutott el a feldolgozottságnak arra a fokára, amikor néhány darab kiemelkedik a sokaságból, és toposzainak jelentéskörnyezete erősebben jelenik meg a nyelvhasználatban, mint a szó korábbi köznyelvi jelentésszerkezete. Arra gondolok, hogy ha ma valaki azt mondja: – *Vasútnál lakom* –, a művelt ember automatikusan folytatja: „*erre sok vonat jön-megy...*”. A József Attila-i szöveghely annyira erősen van jelen, hogy erősebb referenciális bázist alkot, mint maga a valóság, amiben ez a tény meglehetősen hétköznapi. Sok ilyen szófordulatunk van; ha idegen nációkhoz tartozó ismerősökkel beszélünk, azt szokták mondani, hogy ez magyar sajátosság. Az angol gondolkodásban egyedül Shakespeare fordulatai bukkannak fel, mint a művelt közbeszéd fordulatai. A magyar nyelv erősen képi, könnyen fogad be költői elemeket, ezért nálunk sok ilyen akad. De Tandori ebben a minőségben még nem jelent meg, és nem tudom, hogy elkövetkezik-e egyáltalán ez a stádium az ő életében és utóéletében. Meglehet, hogy egy reprezentatív kiadvány, mondjuk TANDORI DEZSŐ HÚSZ VERSE címmel elősegíthetné és meggyorsíthatná ezt a folyamatot. A válogatás ebben a bőségben alkalmatlan rá.

A második kérdés talán a legnehezebb, és erre a leginkább kockázatos válaszolni is. Elsősorban azért, mert nem tudom *először olvasni* Tandori költeményeit. (Még akkor sem, ha sokat nem olvastam korábban.) A Tandori-versek legtöbbször (leszámítva a már emlegetett magányos remekműveket) számomra elsősorban nem öntörvényű egységet jelent, hanem egy kontextust jelenít meg. Így nagyon külön-

böző költőalakokat nagyon különböző elbeszéléshorizont előtt beszélgetek akkor, amikor az „avantgardista”, kísérleti darabokat olvasom, amikor az „*Újhold-as*” korai műveket mondom magamnak, amikor A MENNYEZET ÉS A PADLÓ felrombolt, eszméletnaplózó szonettjeit hadarom akadozva, amikor a CELSIUS alkaio-szi strófáit „dekklamálom” (botladozva, hiszen koncepcionálisan botladozik maga a szöveg is), vagy amikor kicsit bohókásan izgatott hangot kölcsönzök a KOPPAR KÖLDÜS utáni kötetek versbeszédének. Valamelyest ahhoz a hanghoz igyekszem ragaszkodni ilyenkor, amelyen a költő előadásában hallottam a verseket, de sok ebben a fiktív elem is, hiszen például a TÖREDEK... darabjait nem hallhattam Tandori akkori hangján. Ezek a hangok a válogatást követve csak néhány vers olvastán artikulálódnak a képzeletemben. Hogy aztán ez baj-e vagy természetes következménye annak, hogy távolodok tőlem az életmű, azt végképp nem tudom megítélni. Meglehet, hogy csökken az életmű személyessége, egyre erősebben kapcsolódik az irodalmi hagyománytörténéshez, és ezzel párhuzamosan gyengébben a korhoz, melyben az egyes versek íródtak (és mely a magam kora is, ezért kötődésem hozzá erős és érzelmileg túlmotivált), azaz olvasási kódjai fokozatosan hasonlóká válnak azokhoz, melyek a modern magyar irodalom egészére általában használhatók, és az egyszerű, személyes elemek kikopnak belőle.

Ami a kérdésnek azt a részét illeti, hogy jó könyv lett-e a TANDORI DEZSŐ VÁLOGATOTT VERSEI, erre megint rettentő nehéz mondani valamit, mert ennek megítélésében persze az egyéni ízlés játssza a főszerepet. A VÁLOGATOTT VERSEK költője nekem sokkal kevésbé tetszik, mint az a valaki (és annak a valakinek a költészete), aki sorra megjelent kötetei révén az emlékezetemben él. Fura például, hogy mennyire gyakori itt a refrénes strófászerkezetekben írott balladaszerű vers. Én is emlékeztem néhányra, de semmiképpen sem ilyen sokra. Innen pedig csak egy lépés a következő általánosításig: a válogatás Tandoriya sokkal szélesebb, kiegyensúlyozottabb, hagyománytisztelőbb és -követőbb alkotó, mint akire emlékszem. Amikor már a szövegek sűrűjében járok, hajlamos vagyok megfedkezni a TALÁLT TÁRGY... és vidéke radikalizmusáról, és habozás

nélkül átlapozom a KOPPAR KÖLDÜS akármennyire is bőséges szemelvényeit, mert ez a költészet mintegy a Reviczky Gyula, Ábrányi Emil, az ÚJ VERSEK előtti Ady és az ezekkel rokon, igen bőven termelődött századfordulós líra (ide értve Szép Ernőt is persze) szakadásmentes folytatásának látszik. „Avantgárd” gesztusai nosztalgikusan szelídek (mint az Apollinaire-parafraízisok) vagy értelmezhetetlenek ebben a szövegkörnyezetben. Ugyanez a helyzet az epikus természetű költői szövegekkel, melyek közül (különös tekintettel a versprózákra-prózaaversekre) eleve kevesebb került a kötetbe, mint amennyi a megértés minimális szintjéhez elég lenne. Meggondolandó, hogy (ha már ilyen erős századfordulós közegben látjuk) nem lenne-e szerencsésebb a hagyományos szövegtípusok szerinti bontás (például: Dalok, Elégiák, Gnómák, Jelekkelt próbák, Elbeszélő költemények, Monológok, Költeményes esszék, Elegyes rövid költemények, Rögtönzések és alkalmi versek). Bizarrran anarhikus lenne, de nem teljesen idegen ettől a poézistól.

A harmadik kérdésre (mint – most már látom – mindegyikre) megint csak az a válasz, hogy ez a feltétel teljesíthetetlen. Egyrészt azért, mert ahányan olvassuk az életművet, annyiképpen olvassuk. Ezek-e a legjellemzőbb versei? Annyira szereteágazó törekvéseket fog egységbe Tandori, hogy a legengedeke nyebb szelekció is izgalmas tájékozódási irányokat metszene át. Benne vannak-e a legfontosabb darabok? Nincs közmegegyezés még a főművek tekintetében sem.

Ennek ellenére azt hiszem, hogy bizonyos alapvető szempontokat nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni. Mondok egy példát. Az 1984-ben megjelent CELSIUS című kötet szövegei több ciklusba tagolódnak, tematikusan sem mondhatók összefüggőnek, pláne lineáris időszemléletet követőknek. Ennek ellenére a könyv egésze nagyobb, egybefüggő cselekménygerincre épül, és a verseket végigolvasva megismerjük a madarak megjelenését a Tandori család életében, azt az életformát, amit ez az elhúzódo „szeretevendégség” megkövetel és kialakít, és végül is azt, hogy mi a tétje ennek az egész különös életjátéknak. A verseknek azonban van egy másik sajátosságuk is: legalább kilencven százalékban al-

kaioszi strófákban íródtak. Ez persze egy radikálisan fellazított, pátoszától (illetve annak kiüresedett kellékeitől) megszabadított versforma. De ezzel együtt ebben a kötetben olvasható a magyar költészet alkaioszi strófában írt legnagyobb szövegegyüttese; megkockázatom, hogy mennyiségre több, mint amennyi alkaioszi strófát – ezt a könyvet leszámítva – összesen produkált fennállásának kezdte óta a magyar költészet. Úgy gondolom tehát, hogy történetmondó jellegük és (korlátozott, de mégiscsak meglévő) egybefüggőségük ellenére nem lehet megtenni, hogy egy reprezentatív válogatásnál ezeket a verseket figyelmen kívül hagyjuk. Márpedig itt ez történik: a kötetből egyetlen alkaioszi strófát sem vett fel a szerkesztő a gyűjteménybe. Személyes ízlés ide vagy oda, ez elfogadhatatlan. És van még néhány hasonló, személyes ízlés alapján történt mellőzés. Ezek hiányában a kötet nem reprezentálja Tandori költészetének egészét, és annak sarkalatos darabjai hiányoznak a válogatásból.

Ami pedig a negyedik kérdést illeti, arra javarészt már válaszoltam. A MÉG ÍGY SEM című kötet fülszövegében maga a költő fogalmaz így: „...a verseskötet-formálás annyira kiszámíthatatlan tevékenység, hogy rászorít: használjunk hozzá egyszerű anyagokat. Az meg, ha az anyag bonyolult, szerveződései: ezek vagyunk mi magunk”. Félreérthetetlenül arról van szó, hogy Tandori nem verseket, hanem *verses köteteket* formál, ír, szerkeszt. Eminensen ilyen a MÉG ÍGY SEM, a FELTÉTELES MEGÁLLÓ, a CELSIUS, persze a KOPPAR KÖLDÜS és talán a későbbiek is, bár azok nem annyira határozottan. Vagyis a válogatott versek gyűjteményébe *konstrukciók részei, egészek darabjai* kerültek.

Vannak kiadványtípusok, melyek szerkesztési elvétől ez nem idegen. Akadnak olyan válogatások, melyekben a szerző nagyobb tanulmányaiból, hosszabb elbeszéléseiből, regényeiből kiemelt részletek állnak teljes (rövidebb) művek mellett. Én ezeket a válogatásokat nem szeretem. Mégis el tudom képzelni, hogy ennek szemelvényben emeljünk ki és közöljünk önállóan Tandori egybefüggő versfüzéreiből – részleteket. Ilyenkor azonban tudnunk kell, hogy nem autentikus műveket sorakoztatunk. Vagyis a kötet szerkesztésekor figyelhetnénk az epikus összefüggésekre is, arra, hogy olyan

szövegeket válasszunk egy-egy nagyobb egységből, melyek egymás kontextusát teremtik meg.

Tévedés ne essék: nem azt tagadom, hogy Tandori versei önmagukban megálló, egész műalkotások volnának. Ha kiemeljük akár honnan akármelyik darabot, látni fogjuk, hogy nemcsak zárt egész, de meg is teremt magának egy megragadható vonatkozási rendszert, egy belátható értelmezési tartományt. De ha több szöveget teszünk egymás mellé, előfordulhat, hogy a részleges, szemelvényes válogatás a nagyobb egész kontextusát csorbítja; hogy egy száz szövegből álló ciklus tíz kiválasztott darabja kevésbé értelmes, mint a kiemelt egyetlen. Mi a teendő ilyenkor, milyen elveket kell követnie a válogatónak? Fogalmam sincs. Felsorolt kétségeim és ellenvetéseim nem a mindentudó bölcs leereszkedő korrekciós gesztusai voltak; sokkal inkább tanácsatlanságomnak szerettem volna hangot adni. Úgy gondolom, hogy elsősorban ezek elősorolásával járulhatok hozzá a vállalkozásról (vajon?) folyó eszmecsere sikeréhez.

És végül még valami. Fogarassy Miklós TANDORI-KALAUZ-ában a TÖREDÉK... élményköreinek központi részeként „*a »lét határaitaval« való drámai »megütközést«*” jelöli meg. Kikezdhethetlen magányát, a semmivel érintkező felületeinek éles, kemény megmutatását tartja fontosnak, és azt, hogy „*egy profanizált, de transzcendens, metafizikai dimenzió burkolja be, az egyszerűség és örökkévalóság feloldhatatlan feszültségében*”. A CELSIUS-ban egy helyütt pedig Tandori programszerűen megfogalmazza, hogy mi ennek a játéknak a valódi téje: „*Egyszerűen csak: mennyire szerettünk // S – mennyire? – kiket? – és nyoma is marad, / amit úgyse lehet megírni, / mondja a felügyelőné, és ez így van, // Volt ez – van ez –, és lesz majd, hogy nyoma lesz / az, ahogy megírni nem is lehetett...*” Azt gondolom, hogy ennek a két gondolatnak az együttes itléte, ellentmondásának *feloldhatatlan harmóniája* alkotja Tandori lírájának gondolati, bölcséleti (és talán etikai) centrumát. És amennyire a gyakorlati szeretet a mércéje ennek a lírai beszédcelekedetnek, annyira ugyanez minősíti a válogatás sikerét vagy kudarcát. Ha vannak olvasók, akiknek szeretni segít ez a válogatás Tandori líráját, akkor a munka eredményes volt.

Bodor Béla

TALÁLTAM EGY NOVELLÁT

Cserna-Szabó András: *Egy nő azonosítása*
Megjelent a *Fél négy – séta tizenhét lépésben*
című kötetben (Magvető, 1998)

1

Cserna-Szabó András a fiatal kortárs írógeneráció tagja (1974-ben született), eddig két novelláskötete jelent meg (FÉL NÉGY; FÉL HÉT, 2001), illetve publikált különböző irodalmi folyóiratokban. Írásaira egyszerre jellemző a magyar kispepika klasszikus hagyományainak folytatása, az avantgardizmus, a mese, a fikció és a valóság folyamatos egymásba játszása, a humor, a játékoság, a stílusok, műfajok keverése és a folyamatos reflektáltság a saját szövegeiben megidézett szövegekre, idézetekre, betétekre. Gond nélkül lép át határokon, dönti le a nyelvi, illembéli korlátokat, tabukat, s mindezt eleganciával, komikummal, ízléssel teszi. Első két kötetét azt tanúsítja, hogy Cserna-Szabó vérbeli elbeszélő, nagy mesélőkedvű s az irodalom nyilvánvaló szeretete és tisztelete mellett magának az írásnak a szeretete, élvezete érződik művein.

Számos írásában kísérletezik a rövid műfaj lehetőségeivel (pl. a FÉL NÉGY második *része* [KEVAB, LIZA ÉS A MÁGIKUS MEGGYMAG] egy nyolc történetből álló folytatásos elbeszélés) vagy ismert témák új variációjával (pl. az EGY NŐ AZONOSÍTÁSA). A szerző életében bevallottan nagy szerepe van szülővárosának, Szentesnek, így nem meglepő, hogy történeteinek, elbeszéléseinek vissza-visszatérő helyszíne ez az alföldi kisváros (ELBITANGOLT, KURUC EGY SZÍV; A LEGNAGYOBB SZENTESI BAROKK METAFIZIKUS KÖLTŐ; A VILÁGHÍRŰ HETEDIK CIRKUSZ ÉS LÁTVÁNYTÁR SZENTESI VENDÉGJÁTÉKA).

2

AZ EGY NŐ AZONOSÍTÁSA a FÉL NÉGY című kötet APOKALIPSZIS, MOST fejezetének első novellája, szöveg a szövegről, írás egy írás megszületéséről, létrejöttének módjáról, körülményeiről. De miközben az elbeszélő állandóan javít („*javítok*”, „*korrigálok*”) történetén, megszületik s a végére „el is pusztul” története.

Az egyes szám első személyű elbeszélő az első bekezdésben arról ír, hogy hosszas gyötrelme, töprengése után „*a könyvtári asztalon*” végre megszületett egy név – *Edina* –, megterem-

tődött a történet központi alakja, hőse. Edina fél tizenegykor jelenik meg a „szűz lapon”, s eloszlatja az üres papír „orosz hóvihar”-át. Edina megjelenése a „dühöngő, ártatlan, fehér papír”-on „Kunszentmártont csinált Szibériából”. A név varázslatos hatására megszületik a történet helyszíne (a kunszentmártoni vasútállomás), s a hősnő is alakulni, formálódni kezd (hollófekeete haj, fészekfrizura). Az első bekezdés tehát egyrészt az elbeszélő avagy az írás kínjairól tájékoztat, másrészt az epikus hagyományoknak megfelelően a világ egy bizonyos pontjára elhelyezi a főszereplőt.

Ahogy „az iskolában tanultuk”, egy történetnek van/nak szereplője/i, van helyszíne, a szereplőt, szereplőket megfelelő attribútumokkal kell ellátni, s természetesen egy történetnek van ideje is, tehát valahol valamikor valakivel, valakikkel „zajlik le” a cselekmény. Cserna-Szabó elbeszélője is tudja ezt, ezért a második bekezdésben gyorsan az időt is a „helyére teszi”. Edina (aki „ekkor még csak név és haj és lakóhely”) várakozás közben (a/egy vonatra vár – elindul a történet cselekménye!) „bőrkesztyűs mutatóujjával” a „maradék” hóba rajzolja: BÚ-ÉK! 1968. Edina e várakozás közben elnyeri véglegesnek tűnő külsejét is. A hősnő jellemzésében az elbeszélő a pontosságra törekszik (testmagasság, súly, mell, száj, szem, származás, foglalkozás), és kiemeli a lány „különös ismertetőjelét”, hogy tudniillik „a szeretkezés magasabb ormain rendre vonatfüttyöt hall”. Az elbeszélő – miközben hősnőjét bemutatja – eljátszik a maga teremtette motívummal: a tél és hó szavak megidézésként Vörösmarty nagy versét, az ELŐSZÓ-t, s a narrátor „nem bírja kihagyni a poént”, ugyan zárójelbe teszi. Az „És lesz-e halál?” kérdés persze azért is izgalmas, hisz az elbeszélés e pontján utalhat (és utal is) a későbbi eseményekre is. A második bekezdés tehát az epikus hagyományoknak megfelelően minden lényeges mozzanatot tisztáz: van egy viszonylag pontosan bemutatott hősnő (Edina), aki cselekszik (vonatra vár), a világ egy bizonyos pontján (Kunszentmárton), egy meghatározott időpillanatban (1967–68 fordulóján). Mindez azért fontos, mert az elbeszélő mindent elkövet annak érdekében, hogy története hiteles, hihető legyen, valós környezetet jelenít meg a való, történelmi időben. „Beavatkozásai” játéknak tűnnek, elbeszélői technika-ként értelmezhetők.

A harmadik bekezdésben azonban ez a játékos technika „komollyá” válik, az elbeszélő egyszerűen sutba vágja az eddig oly lényegesnek tűnő hitelességet, mintegy nem létezővé teszi az addig elmondottakat. Edina (akire orkánkabát és műbőr csizma is kerül) megszólal, pontosabban sóhajt. Képtelen sóhaja („Hol van még a prágai tavasz”) pedig elindítja az „érvénytelenítés folyamatát”. A narrátor még küzd önmagával, megkísérli a történet folytatását, s ezért újból és újból helyesbít (Edina KISZ-tag, nem azt sóhajtja, hogy istenem), de egyre inkább csökken az ellenállása, s mikor Edináról „kiderül”, hogy leginkább zuhany alatt szeretne ölelkezni, az elbeszélő egyszerűen belép saját történetébe. Feladja addigi *külső nézőpontját*, hisz hősnője annyira „jól sikerült”, hogy nincs szüksége másra. Edina nem is vár (nem is várhat) senkire, hisz a vonatok is meghaltak (van tehát halál), nincs szükség a történetet bonyolító, az elbeszélő és hőse (teremtő és teremtmény) viszonyát megzavaró szereplőre, szereplőkre. A harmadik bekezdéstől a külső elbeszélő lesz saját történetének nemcsak teremtője-irányítója, hanem hőse is, az *elbeszélői múlt időt* pedig föl váltja a *jelen idejűség*. Cserna-Szabó nemcsak az írás „iskolás” követelményeivel van tisztában, hanem az irodalom modern elméleteivel is. Az elbeszélő reflektáltsága saját szövegére, a folyamatos önreflexió megszűnteti, feloldja a határokat szerző-elbeszélő-történet között, s így válik a novella saját történeté, kalanddá; alkotó-elbeszélő-hős hármasa végérvényesen összefonódik, s mindaz, ami a novellát eddig novellává tette (hely, idő, hősnő, cselekmény), esetlegessé, átértelmezhetővé válik. Cserna-Szabó játszik, játszik a történetmondás hagyományával, játszik saját szerepével, a narráció lehetőségeivel, s ebbe a játékba vonja be olvasóját is. A befogadó az első meglepetések után már sejtheti, hogy „mire megy ki a játék”, s nem lepődik meg azon, hogy Edina zeneművészeti főiskolás lesz, s „*apró, feszes melle*” „*telt kebelé*” változik. „*Már csak a későbbi színpadi hatás miatt*” – teszi hozzá kajánul az elbeszélő, miközben boldogan sétál „szerelmével” Kunszentmárton utcáin.

Az elbeszélő főszereplővé válásával nemcsak minden addigi információ válik érvénytelené, újraértelmezhetővé, hanem azok is, melyek ezután keletkeznek. A főhős-elbeszélő ké-

nye-kedve szerint alakít mindent, s ha valami probléma adódik, azonnal javít. Így válik a Kunszentmárton múltját, történelmi nevezetességeit jól ismerő, komoly természetű Edina egyszeriben „*locsifecsi, viháncoló típus*”-sá, így lesz az értelmiségi apából „*rossz természetű ember*”, majd Edina anyjáról azt is megtudjuk, hogy a termelőszövetkezet zártkertészetében dolgozik (hisz a töltött káposztához erős paprikára van szükség). Végül persze a szülők is feleslegessé válnak (tehát motorbalesetben meghalnak [ismét a halál; milyen szerencse, hogy néhány sorral feljebb szó esett Edina apjának Pannónia motorkerékpárjáról], Edina nővéréről pedig kiderül, hogy elutazott). S bár a helyszín azonosítódik (Rákóczi út 54/B), s „marad” a történet a 60-as évek világában (Pannónia motor, Fecske cigaretta, Szécsi Pál énekel a rádióban), mindez csak kulissza, továbbra is mindent az elbeszélő-főhős irányít, és Edina végleg „ideális nővé” alakul (kicsit magasabb lesz, ajka húsossá válik), s megszületnek még hiányzó „alkatrészei” is). Minden adott a zuhanyozáshoz és egy csodálatos szeretkezéshez. Az elbeszélőnek hirtelen „eszébe jut” egy korábbi kijelentése („*a szeretkezés magasabb ormái*”), s gyorsan beszerel egy játék vasutat a fürdőszobába, hogy minden tökéletes legyen (vonatfűtő, angyalok a plafon alatt). Az elbeszélő „álmai nőjével” szeretkezik, s legálább történetében úgy viselkedik, ahogy egy „igazi férfi”: az utójátékot s a kényszeredett beszélgetést kihagyja, s mint aki jól végezte dolgát, elhagyja a helyszínt, Edinát, a történetet. („*Úgy ment el, mint az Isten*”, írta Karinthy Türi Daniról a Móricz-paródiában. Lehet, hogy Cserna-Szabó Karinthyt is ismeri?)

Az elbeszélés váratlan fordulattal ér véget. Mindaz, amit olvastunk, érvénytelenné válik, az elbeszélő (szerző) mindent áthúz (végső javítás!), csak az első három mondatot hagyja meg. Marad tehát Edina az orosz hóviharban, –20 Celsius-fokban – nem lány, nem nő, nem asszony, csak egy név.

Az utolsó bekezdésben az elbeszélő (szerző?) visszatér az elbeszélői múlt időhöz, a kiinduló helyszínhez: a könyvtári asztalhoz (a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár szociológiai olvasóterme) és az alapproblémához, az írás, az alkotás nehézségeihez. A fölszámolt, meg sem született elbeszélés nem más, mint ötlet, ötletek sora. Mi indít el egy történetet, mi lehet,

mi lehetne egy névből, meddig juthat el a névből kibomló történet, milyen irányokba ágazhat, ágazik el, mi teremt korlátokat az elbeszélő számára, hogyan lehet ezeket kiiktatni, megszüntetni, s vajon valóban az elbeszélő szabja meg története menetét, cselekményét? Az elbeszélés „kerete”, a folyamatos javítások, majd a végső javítás teszi valóban érdekessé, izgalmassá az elbeszélést. Cserna-Szabó egy régi elbeszélői problémát ír meg a maga játékos-provokatív stílusában. Az ISKOLA A HATÁRON, Esterházy Péter vagy Bohumil Hrabal regényei ugyanezekre a kérdésekre keresik a választ. Ottlik regényének indító fejezete (AZ ELBESZÉLÉS NEHÉZSÉGEI) részletesen elemzi e problémát. Cserna-Szabó szándékosan kerül a komolyságot, tréfálozik, játszik, de a könnyedség, játékoság mögött ugyanaz a gyötrellem sejlik föl, mely e kortársak, elődök műveiben is felbukkan. Az elbeszélés zárómondata – „*Főhőst Szibériában hagyni dosztojevszkiji hagyomány*” – utolsó összekacsintás az olvasóval. A történet indító metaforája (üres papír – hóesés, Szibéria) már alkalmat adott egy utalásra, de a Vörösmarty-sor felidézése „olcsó” humornak tűnik a csattanóhoz képest. A BŰN ÉS BŰNHÖDÉS-re való utalás sajátos dimenzióba helyezi Edinát és történetét. Dosztojevszkij regénye „befejezetlen”, így záródik: „*De itt már új történet kezdődik. Egy ember fokozatos megújulódásának, fokozatos újjászületésének története. Ahogy átmegy egyik világból a másik világba, megismeri az előtte addig ismeretlen valóságot. Ez új elbeszélés témája lehetne – de a mostani itt véget ér.*” Dosztojevszkij regényének befejező mondatai „igazolják” Cserna-Szabó történetének megszületését. A könyvtárban küszködő író, aki végül megteremti hősét, azután – folyamatos javítások, változtatások közepette ugyan – megír egy történetet, majd „*hosszú, vastag, kajla vonalakkal*” megszünteti, utána egy konkrétan meg nem jelölt időben megírja történetének történetét is, melyben mégiscsak benne van a történet. A „régí trükk” így átértelmeződik, s egyben az elbeszélés címe is értelmet nyer. Egy nő azonosítódik, akit az alkotói fantázia teremt, s aki nem más, mint akit minden szerelmes férfi keres, aki nyilván nincs, vagy ha van, akkor a szibériai hóesésben áll.

Az olvasó pedig eltöprenghet, hogy mit is olvasott valójában.

Fabián Márton

IGAZOLATLAN

Gerlóczy Márton: *Igazolt hiányzás*
Ulpius-ház, 2003. 327 oldal, 1980 Ft

Kedves Igazgató Úr,
 megkért, hogy olvassam el Gerlóczy Márton könyvét és mondjam el a véleményemet róla. Sajnos, semmi jót nem tudok írni, s így nem tudom megerősíteni azt a sejtelmét, hogy a kedvezőtlen kritikák kevésbé az ifjú szerzőt, mint inkább az Ön könyvkiadóját büntetik, mert letért a Magyarországon szokásos útról. Nekem tetszik ez az új csapás, tetszik, hogy kialakult kiadójának markáns témaköre (főképp judaica és erotica), tetszik, hogy jelentős és nálunk ismeretlen életművek bemutatására vállalkozik (mint amilyen Chaim Potoké és Ismail Kadareé), tetszik, hogy könyveik érdekében komoly PR-munkát végeznek, s még az is tetszik, hogy a témakörükbe vágó alacsonyabb regiszterbe tartozó sikerkönyveket adnak ki, amelyeknek hasznát aztán részben visszaforgatják a magasabb irodalom kiadásába. Szóval tetszik, hogy úgy viselkednek, mint egy piaci szereplő, mint akárhány nyugat-európai és amerikai kiadó. De Gerlóczy Márton könyve nem tetszik.

Egy fiatalember elmeséli veszendő első két évtizedét, tökéletes alkalmatlanságát bárminő beilleszkedésre, rendszeres ismeretszerzésre, iskolai bukdácsolásait, többszörös évismétléseit, kriminalitást súroló csínyeit, céltalan gonoszkodásait, nagy hányásokba torkolló alkoholos tripjeit, szétfolyó idejét. Ez remek is lehetne. De nem az. Hogy miért, hadd világítsam meg először a címmel. Az IGAZOLT HIÁNYZÁS talán nem a szerző, hanem a kiadó leleménye. Azt sugallja, hogy ugyan a főhős a szocializáció legtöbb állomásán hiányzott, de ez nem igazolatlan, hanem igazolt hiányzás, s az igazolás maga a szöveg. Azért gondolom, hogy ez inkább a kiadó nézőpontja, mint a szerzőé, mert noha a szöveg erősen öngazoló jellegű, de nem saját maga értékeihez van narcisztikus viszonya, hanem főalakja „őszinteségéhez”, „társadalomkritikájához”. A szerző sokat hízeleg hősenek, és sohasem kíméletlen vele.

Az igazolás, öngazolás retorikája mindent tönkretesz. (Miközben talán ugyanebből az okból lehet nemzedéki siker- vagy – ne adj’ isten – kultuszkönyv.) Ezért nincs egyetlen tör-

ténet jól elmesélve, ezért nem ismerünk meg a főhősön kívül *egyetlen* figurát sem. Ezért unalmas a regény. Az úgynevezett őszinteség epikus áradásának gátat szab, hogy szerzője úgy érzi: igazolásra szorul; az igazolás élet pedig kicsorbitja az őszinteségben tetszelgő enerváltság. Gerlóczy Márton Marci nevű alakjával sem tud mit kezdeni, mert a frázisoktól hemzsegő szüntelen önkörüljárás és önmagarázkodás közben öntudatlanul váltogatja az azonosuló elfogadás és az enyhén hibázató distanciálódás nézőpontjait. Egy házaséves ember, aki el akarja mondani furcsa kasmzorkorát, de nincs hozzá látószöge. Életanyaga szokatlan, de amit gondol róla, minden, csak nem eredeti. Ezért van szükség az áthárító, a világ felelősségét hangoztató kritikára, amely nem több ennél a közhelynél: néha – végtelenül sematikus – kitekint a gazdagok és sznobok bunkóságaira, de legtöbbször megelégszik a hős életébe beavatkozó emberek (legtöbbször tanárok) kicsinyes, gyakran visszatetsző, mert testi jegyeiket, szexualitásukat vagy éppen jóindulatukat gúnyoló torzképével. Az nem meglepő, mert az öngazolás logikájából következik, hogy az író a könyv majd’ minden alakját alulstilizálja, s valóban, elképzelhető volna egy bátor, komisz regény, amelynek minden szereplője tahó. De itt a főhős szájából deklarációt hallunk, hogy ő „*elébe ment minden megfogható emberi kapcsolatteremtés problémájának*” (227., az idézet mellékesen jelzi a szöveg nyelvi állagát), érdeklik az emberek, keresi a jóságot és a természetességet, keresi és megtalálja a hangot bárkivel – kivéve mindenkit a regény szereplői közül. Így lesz a bátorságból mentegetőzős és átlátszó rosszindulat. Meglepő vonása viszont Marci alakjának, hogy maszpisz kispolgári bornírtsággal utasítja el az övétől eltérő úgynevezett devianciákat: rendesen buzizik – nem kutatom, hogy direkt vagy paradox motívumok által vezetett –, s gyakorló piás létére megveti a könnyű drogok fogyasztóit.

Az IGAZOLT HIÁNYZÁS dokumentáris érdekessége az, hogy hőstét jóindulatú világ veszi körül. Komplikált, de liberális család, öntudatosan szabadelvű, semmifajta kezelhetetlenségtől, beilleszkedési zavartól meg nem rettenő, a személyiséget tisztelő, a tekintélyvel még a tudásra sem kiterjesztő, a követelményeket és szankciókat minimalizáló, a legkisebb kedve-

ző jelet ugrásra készen jutalmazó különleges iskolák. A 90-es évek szabadsága. Egyetlen, kissé régmódián az anyagot megkövetelő tanár ebben a világban a legfőbb rém és tanbetyár. A szerző úgy jár el, hogy az a kevés ember, akit Marci szeret vagy becsül (családja, mindenekelőtt édesanyja), testetlen árnykép, ha egyáltalán megjelenik a regény lapjain, s az a sok, akit nem (noha az ép erkölcsi érzék alapján esendőségükben is hála illetné meg legtöbbször buzgóságukért), karikatúráként tengeti életét.

Ugyanez a jóindulat folytatódik a kiváló Jancsó Miklós abszurd, íróvá avató, a magyar irodalomba befogadó szövegével a könyv hátoldalán s magával a kiadói döntéssel is. Ez a döntés könyvet s regényt látott egy szövegben, amelyben néhány melankolikus költői sor kivételével semmi – arányérzék, kompozíció, narráció, karakterizálás, gondolat! – sem vall arra, hogy író született volna. Amitől akár még születhet is – egyszer, valamikor.

Szóval sommásan válaszolva a föltett kérdésre: noha minden előítélet nélkül vettem a kezembe, úgy tettem le, hogy sem Gerlóczy Márton könyvét, sem pedig hősét, Marcit – nem szeretem.

Szívélyes üdvözléssel:

Radnóti Sándor

JÓZSEF KÖNYVE

Széfer József. A tanítványok tanulmánykönete a tanítómester (Rabbi), Prof. dr. Schweitzer József tiszteletére, 80. születésnapja alkalmából Open Art, Budapest, 2002. 292 oldal, az ára nincs feltüntetve

I
Ünnepi kötetet (Festschrift) összeállítani és megjelentetni – úgy tűnik – manapság már végérvényesen egy letűnt korszak szokása, egy olyan korszaké, amely félreérthetetlenül a modern tudományosság (nagyjából az elmúlt két évszázad) történetének formajegyeit viseli magán, egy olyan korszaké, amely képes áttekinteni saját történetét, s *névről* ismeri a szellem, valamint a tudomány embereit (nem csupán

az óriásokat, hanem a szorgalmas vízholdokat is), egy olyan korszaké tehát, amely a tanítás, az írás kiemelkedő teljesítményeit ünnepi eseményként értékeli. A magát mulhatatlannak vélő, szélesen hömpölygő, *epikus* korszakok jelentik a természetes közegét nemcsak mindenfajta „ünnepi kötetnek”, hanem annak az ünnepi együttidőzésnek is, amely nyugodt méltósággal munkálja ki azt az alakot, illetve életutat, amelyet a kollégák, tanítványok részéről tisztelet és szeretet övez.

Ám az epikus korszakokból kiszakadt írásművek, beszélgetések, együtt gondolkodó közösségek szerterajzanak a vallásos, illetőleg a profán kultúrhistoria világában, és azután már csak kivételes alkalmakra, ideig-óráig gyülekeznek össze; összegyülekezésük a szellemtudományok szemszögéből az *ünnep* (fogalom) előfeltétele s egyúttal valódi értelme. Ha pedig a kivételes alkalom beteljesül, immáron kizárólag az összegyülekezők súlyától, szellemi hatalmától függ, hogy mennyire képesek maradandóan *jelen lenni* az efemer léptékű hétköznapi létben.

Azt hiszem, a fenti helyzetrajz (avagy körkép?) hatványozottan érvényes a legtagabb értelemben felfogott magyar judaisztika 1945 utáni állapotára, különösképpen pedig azoknak a pályájára – az ünnepelt, Schweitzer József személyén kívül Schreiber Sándor nevét kell mindenképpen megemlítenem –, akik a judaisztikát nem csupán „kívülről”, világi tudományként művelték, hanem egyúttal tudós rabbiaként működtek, rabbinemzedékeket neveltek, és folyamatosan hitközségek élén álltak. Noha az ő életútjuk aligha nélkülözötte az úgynevezett „epikus távlatokat”, hosszú, kitarító erőfeszítések után érhettek meg, hogy a honi zsidó tudomány jószerével másodsor is kitörjön a gettóból, úgy, ahogy az – igaz, jóval impozánsabb módon – a XIX. század közepétől egyszer már megtörtént. Az elmúlt tíz-tizenöt esztendő során ugyanis – zsidó és keresztény részről egyaránt – jó néhány olyan hebraista tűnt föl, akinek a tudományos tevékenysége valódi reménységet nyújt arra nézve, hogy a magyar judaisztika talán majd egyszer visszanyeri azt a rangját, amelyet Kaufmann, Bacher, Blau és mások idején hajdan már kivívott magának. Ennek a reménységnek éppen a SZÉFER JÓZSEF a legkésebb manifesztuma. Aprócska csoda ez, s abban, hogy az említ-

tett csoda megeshetett, mindenképpen döntő érdemei vannak Schweitzer Józsefnek is.

De ha az eddig elmondottaknak megfelelően annyi paradoxon, illetve ellentmondás jellemzi azt a szituációt, amelyben az ismertető ünnepi kötet megfogant, joggal kérdezhető, mégis, miképpen lehetséges, hogy a nyilvánvalóan alkalmi írásokat tartalmazó SZÉFER JÓZSEF egységes (mű)alkotássá válik? Aligha kétséges, hogy mindennek az elsődleges oka az az eleven tradíció, amely a zsidóságnak, mint par excellence *történelmi népnek* az elmúlt négyezer év alatt felhalmozott gigantikus tudásmennyiségét világra hozta, s amely a lehetséges logikai szélsőségeket, a felvilágosodás szelleme által táplált szekularizációt és váláskritikai gondolkodást, valamint a különféle haszid, ultraortodox irányzatok képviselte tradicionalizmust egyaránt magában foglalja. Úgy is mondhatnánk: szinte lehetetlen lenne az ünnepi kötet írásait úgy „keverni”, hogy a *salsélet qabbalá*, a hagyományláncolat megszakadjon, a rabbinikus gondolkodás alapján fel-fogott, világokat magában rejtő érzéki metafora, „a könyv” szétessen. Nem, az összefüggő hagyományfolyamba illeszkedő Festschrift bizonyos értelemben olyan, akár az ókori (héber) könyvtekercs: a papiruszlapok összevagasztva, a pergamenlapok pedig összevarrva válnak egy – elvben végteleníthető – üzenet hordozójává, egy és ugyanazon tradíció-„tengely” mentén válnak feltekerhetővé avagy legöngyölíthetővé. Ezek az archaikusnak tetsző analógiák egyúttal rávilágítanak a kinyilatkoztatás köré szövődő moccanatlan hagyomány, valamint a mindenkori szellemi megújulás viszonyára is; a judaisztikát mint akár vallásos, akár pedig vallástalan *tudományosságot* övező eleven hagyomány olyan, akár a szigetet körülövező tenger. Márpedig sziget és tenger összetartozása olyannyira természetes, hogy az esetek többségében aligha válhat igazán kérdésessé – kivéve, ha a tenger roppant víztömege szökőárszerűen elnyeléssel fenyegeti a szárazföldet; képletesen szólva „ez történik” mindahányszor, amikor egy-egy korszak fölgyülemelő *krízise* gátszakadással fenyeget. Ám a bibliai megalapozású „zsidó történelem” csupán egyetlen ilyen krízist ismer: a *messiási korszak* születésének krízisét. Ez utóbbi eset, a válság jeleinek felismerése viszont kívül esik az

aufklárista szellemű tudományosság látó- és hatókörén.

A *könyv*, a *széfer* mind ez idáig sikeresen ellenállt valamennyi fenyegetésnek és csábításnak, s maradhatott meg éppen ezért a zsidó hagyományfogalmak (masszóra, halakhá, qabbalá) legátfogóbb szimbólumának. A SZÉFER JÓZSEF írói és szerkesztője (Zsengellér József) nyilvánvalóan pontosan tisztában voltak mindezzel, mielőtt az ünnepi kötet létrehozásához hozzáfogtak volna.

2

A tematikusan – s egyúttal kronológiailag – három fő részre osztott Festschrift tanulmányainak döntő többsége a SZENTÍRÁS egyre terebélyesedő holdudvarával (arámi targumok, Qumrán, apokrif corpus) foglalkozik, majd pedig a hagyomány tovaterjedő hullámgyűrűi (középkori zsidó filozófia és tudományok, végül a modern zsidó történelem és kultúrhistoria) mentén haladva jut el a megélt jelen időszakáig, addig a szimbolikus határpozícióig, amely a hagyományegészre visszatekintőt – illúziók és gátlások, bármit megideologizálni képes előfeltevések nélkül – a dolgok valódi kinézetével szembenesíti. S itt nem valami nagy dologra, feltárulkozó „apokaliptikus távlatokra” kell gondolni, hanem a gondolat, a gondolkodás legmagasabb szabadságfokára, arra a pozícióra, amely nélkül „zsidó történelem” el sem képzelhető; a kötet utolsó írásának, a pszichiáter Stark András tanulmányának egyik Buber-idézetére hivatkozva: „*A sors, ami néppé fűzi össze [ti. a zsidóságot], a szolgaságból való megszabadulás aktusa.*” (EGY PSZICHOTERAPEUTA IDENTITÁSÁNAK GYÖKEREI, 283.) A szolgaságból való felszabadulás – akár a legsúlyosabb egzisztenciális rabszolgaság közepette is –, a szellemi *szabadság* az alkotó, hagyományteremtő gondolkodás nélkülözhetetlen előfeltétele. Hadd tegyem hozzá gyorsan: a szabadság szellemi értelemben választható, nem csupán rabszolgák módjára áhítható jószág, illetve állapot. Csak így válik értelmezhetővé ugyanis az az első pillantásra is szembeötlő ellentmondás, amely a kétezer éves galutra jellemző, jobbára politikai szolgaság és az úgynevezett „zsidó szabadgondolkodás” között feszül.

Az antikvitástól – egészen pontosan a kései hellénizmus időszakától – a XX. századig jó

néhány rendkívül fontos kérdéskört taglaló (s magyar nyelven kevés kivétellel teljességgel unikumnak számító) tanulmányok szellemi hátterét vagy ha jobban tetszik, „történetfilozófiai ívét” az egységes műalkotásként szemlélt kötetben elsősorban Gábor György kitűnő írása jelöli ki. A NEGYEDIK VADÁLLAT (RÓMA AZ ELSŐ SZÁZADOK ZSIDÓ IRODALMÁNAK TÜKRÉBÉN) szerzője ugyanis főleg az ószövetségi DÁNIEL-KÖNYV-től eredeztethető birodalomtípológia, illetve az iménti kérdéskörnek az ókeresztény kortól fogva kiegészülő változata, az úgynevezett *translatio imperii* eszme – érdekes, új adalékokkal történő – vizsgálatán túl arra tesz kísérletet, hogy a translátiónak a Róma-szimbo-likában kiteljesedő kérdését (az egyházatyák, majd pedig a modern történetfilozófiák gondolkodásmódjától egyaránt eltérve) *nem allegorikus* formában értelmezze. Jóllehet eljárása módszertani értelemben logikusan következik abból, hogy érveinek elővezetése során főleg talmudi anyagot használ, ám mindeközben – látatlanul is – meg kell küzdenie azzal a közkeletű vélekedéssel, amely a rabbinikus gondolkodásnak (legalábbis a II. századtól, a Bar Kochba-felkelés bukásától fogva) a történelemmel szembeni „közömbösségét” állítja. Ugyanakkor az elsősorban Josephus Flavius írásain átsejlt eksztatikus várakozás s az abban gyökerező eszkatológiai háború (történeti értelemben először a Róma ellen vívott *világháború*) eszméje mégis a rabbinikus történeti (ahistorikus?) gondolkodás legfontosabb *típo-szává* válik. Majd kétezer éven át a zsidók lakta világ (tébél, oikumené) legkülönbözőbb pontjain időről időre *ugyanez* az eksztatikus várakozás lobban lángra, *ugyanez* a messianisztikus feszültség gerjed föl újra, valóban, a történelmi kulisszáktól látszólag teljesen függetlenül; letéphetetlen koloncként cipelve mindeközben a Róma (Edóm) névben megtestesülő birodalomszörnyet, egy percig sem feledve, hogy a messianisztikus háborút Izraelnek a valóban *utolsó* pogány világbirodalommal szemben kell megvívnia. S ha ez a birodalom ténylegesen „a világot” jeleníti meg, ettől a tudástól és emlékezettől az „aktuális történeti érzékenység” már aligha kérhető számon.

A történetfilozófiai megközelítésen túl egy másik „eszkatológiai vonulat” is felfedezhető a kötet tanulmányainak olvastán, s ez a vonulat a számos nézőpont alapján azonosítható

logosz (dabar, memrá) felségterülete. Hajnal Piroska *AZ ÉDENKERT ÉS AZ IGAZAK KERTJE AZ ARÁMI TARGUMOKBAN* című írásában – szinte valamennyi kései hellénisztikus, illetve korai keresztény kori zsidó heterodoxia egyik fontos alaptípusaként – ez a logosz színről színre megmutatkozik; a TARGUM PSZEUDO-JANATHÁN szövegében (a közismert GENESIS-béli történet „változataként”) a következő szerepel: „*A világ teremtése előtt az Úristen Memrája ültetett egy kertet Édentől/Édenben az igazak számára, és Ádámot, amikor megteremtette, ott helyezte el.*” (12.) Az iménti, szinte esetlegesen idézett mondat akár egymással érintkező (apokrif) világok „keresztútjának” is tekinthető, legalábbis a kései hellénizmus, illetőleg a kereszténység születésének időszakában. A Memrá, az Örökkévaló szavának perszifikációja egyaránt utat nyit a philóni életmű, a közép-és neoplatonizmus, valamint az alexandriai gnózis emanációs filozófiai rendszerei, aionteológiája vagy éppen (a főleg a G. Quispel és J. Fassum által tárgyalt) samaritánus *név* (Asémá)-kultusz kérdésköre felé. Jóllehet az előbb említett, a művelt nagyközönség számára nyilván roppant ezoterikusnak tűnő kérdéskört konkrétan nem tárgyalja, a Festschrift egyik legfontosabb, magyar nyelven abszolút értelemben is hiánypótlónak számító tanulmánya, Zsengellér József – SZAMARITÁNUSOK AZ ÓKORI ZSIDÓ IRODALOMBAN – olyan, már az ókorban rendkívül ellentmondásos módon hagyományozott és értékelt „népet”, valamint kultuszt állít elénk, amelynek befelé forduló, szembeötlően ezoterikus jellege mindig is alaposan megnehezítette a filológusok és vallástörténészek dolgát. Zsengellér írása még a – látszólag – érintőleges megjegyzések szintjén is (mint például az István diakónus apológiájára vagy az egyházatyáknál – Irenaeusnál, Hippolütosznál – az úgynevezett „samaritánus gnózis” képviselőiként megjelenő doszitheianusokra vonatkozó; 54; 93.) komoly figyelmet érdemel, illetve beható vitára ingerel. (Mindenképpen említést kíván, hogy a szerzőnek a samaritánusokról írott monográfiáját nemrégiben a leideni Brill Kiadó jelentette meg!)

A qumráni közösség eszkatológiai szemléletének megvilágításához szolgáltatt érdekes adalékot a legszebb reményekre feljogosító qumranológus, Xeravits Géza MÓZES REDIVIVUS

QUMRANBAN című tanulmánya, különösképpen pedig a 11. barlangban fellelt arámi nyelvű töredék, egy MALKHICEDEQ-apokrif értelmezése. Hely hiányában csak megemlíteni tudom a kötet ókori blokkjának utolsó részét, Marjovszky Tibor írását, a „MÉG A JORDÁNBAN VOLTAK...” – EGY AGGÁDA A TÓSEFTÁBAN címűt, amely a Józsué vezette honfoglalás egyik alapvető fontosságú mozzanatának a SZÓTA traktátusbéli kommentárjait tárgyalja. (A speciális magyar viszonyok érzékeltetéséhez azért talán nem árt megjegyezni: aránylag kevés „kálvinista talmudista” szaladgál ebben az országban...)

3

Az ismertető elején már megfogalmazódott óhaj (vagy még inkább: ábránd?) a magyar judaisztika újbóli „aranykorának” eljövételéről kétségtelenül jó néhány tudományos fehér folt megszüntetésének igényével kell, hogy párosuljon. Az egyik ilyen – szinte beláthatatlan méretű – fehér folt a középkori zsidó filozófia és misztika története. Nyugodtan mondhatjuk, hogy mindaz, ami az 1945-öt követő fél évszázad során e tárgyterületről magyar nyelven megjelent, az alig több, mint a semmi, vagy inkább a semmivel egyenlő. Csupán az elmúlt évtized hozott némi változást, s arra vonatkozóan, hogy itt is egyfajta frontátó-résre számíthatunk, éppen a Schweizer-Festschrift középkori részének szerzői jelenthetik a legékezebb bizonyosságot. Az ebben a blokkban helyet kapott három szerzőé közül mind Hegedűs Gyöngyié, mind pedig Visi Tamásé egészen kiváló munka; a harmadikat, Bíró Tamás – némi nagyozással – a „középkori zsidó csillagászatot”, precízebben asztrológia és asztronómia határterületeit vizsgáló írását nagy élvezettel olvastam ugyan, de kompetencia híján hozzászólni nem merészelek. (Érdekesésképpen említtem mégis, hogy éppen Bíró Tamás – vagyis egy fizikus! – az, aki a Gábor György tanulmánya kapcsán már említett „történeti érzéketlenség” kérdését főlemlíti, mi több, fel is nagytítja, amikor a csillagászat és a nyelvészet példája alapján a középkori zsidó gondolkodásból a „szintetikus szemlélet” hiányáról beszél, imigyen: (Rási csillagászati ismeretei kapcsán) „Az egyes csillagászati ismeret-csomagok a hagyományos szövegkorpusz egyes pontjaihoz kapcsolódnak, és nem állnak össze egységes rendszerré.” (215.) Majd pedig az ugyane szó-

vegrészhez fűzött lábjegyzetben a következőket olvassuk: „Gyanúm szerint sok rabbinikus forrás történelemszemlélete is így értelmezhető, de ez önálló kutatást igényel.” (Uo. 34. jegyzet.) Ha már elhúzza az orrunk előtt a mézesmadzagot, kíváncsian várjuk, hogy az illusztris szerző (nem minden előzmény nélküli) kutatásai miféle eredményt szülnek.

A kötet ókori tárgyú írásainak zömében eszkatológiai orientációja fedezhető föl Hegedűs Gyöngyi fölényes tárgyismereten alapuló, HOL VAN A PARADICSOM? ESZKATOLÓGIA A KORA KÖZÉPKORI ISZLÁM ÉS JUDAISTA GONDOLKODÁSBAN című tanulmányában, négy kulcsfontosságú szöveg – Szaadjá gáon SZÉFER EMUNÓT VEDEÓT (HITELVEK ÉS VÉLEKEDESEK KÖNYVE), Jákób al-Qirqiszáni KITÁB AL-ANWÁR WA'L-MARÁQIB (FÉNYEK ÉS ŐRSÉGEK KÖNYVE), az úgynevezett A TISZTASÁG TESTVÉREI (IHWÁN ASZ-SZAFÁ) című enciklopédikus mű (egy erősen ezoterikus – gnosztikus – tanokat valló középkori muszlim irányzathoz kötődő irat), valamint Elhánán ben Abraham JESZÓD ÓLÁM (A MINDENSÉG ALAPVETÉSE) – elemzésén keresztül. A középkori rész másik nagy jelentőségű írása, Visi Tamás MAIMONIDÉSZ ÉS A BAGDADI GAÓN-ja a „kettős (általa formálisnak, illetve informálisnak nevezett) hatalom” elvének eredetét és karizmatikus leszármazását vizsgálja a zsidó hagyományban. A *pap* (kohén), valamint (majdan) a *rabbi* – szimbolikus értelemben – a TÓRÁ-ból kiinduló (lásd EXODUS 18. fejezet, a bíraskodásra, a nép ügyes-bajos dolgainak intézésére kiválasztott „vének” esete) tradíció és a papi kaszt mindig is ellentmondásos viszonyának ábrázolása – egészen a középkori keleti gáonok, exilarchák uralmának, illetőleg a formális hatalommal nem rendelkező kimagasló tekintélyek – ebben az esetben mindenekelőtt Móse Maimuni – viszonyának a feltárása az egész, több ezer éves zsidó hagyomány megértése szempontjából is perdöntő fontosságú olvasmány. Ráadásul az olyan szélsőségesnek tetsző álláspont, mint amelyet Visi a HORAJÓT-ból idéz: „A fattyú, ha bölcs tanítványa, előrébreváló, mint a tanulatlan főpap.” (HORAJÓT 3,8; 173.) egészében aktualizálható példa. A „tanult bölcs fattyú” (*mamzér talmid hakham*) és a „bunkó főpap” (*ha-kohén gadol am ha-árec*) mindenkori viszonya a modern haszid mozgalmak történetében éppen olyan fontossággal bír, mint például az ókeresztény korban vagy a mai kereszténységben.

A Festschrift utolsó része tanulmányainak (Frojimovics Kinga és Gantner Brigitta Eszter, valamint Stark András történeti, illetőleg tudománytörténeti dolgozatai, végül pedig az ünnepelt fiának, Schweitzer Gábornak a pécsi hitközség összetételét a 30-as évek végén vizsgáló szociológiai írása egyaránt kitűnő a maga műfajában) együvé tartozását természetesen már nem egyszerűen a közös hagyomány formái kerete avagy a vélt-valós eszkatológiai érdeklődés határozza meg, hanem az aktuális jelen vonzásköre. Ugyanakkor Schweitzer Gábor tanulmányainak statisztikai adatait (például, hogy ki mennyi egyházi adót fizetett, és mennyit adakozott a pécsi hitközségben) böngészve úgy tűnik, hogy az „aktualitás” vagy a „jelen vonzásköre” kifejezések roppant enyhének és semmitmondónak minősülnek; napjainknak az egész társadalmat kiszipolyozó, erőszakos „egyháztámogatását” tekintve például nagyon is elgondolkodtató a nyolc-tízezer pengős adományok hosszú lajstroma. A bőkezű adakozás és az úgynevezett „áldás” között talán mégis létezik valamiféle titokzatos összefüggés?

4
Epilógus gyanánt már csak *név és könyv* – „József könyve” – eltéphetetlen, pontosabban a zsidó hagyományban eltéphetetlen összetartozásáról kell ejtenem néhány szót. A név (sém), illetve a benne sűrűsödő szellemi információ emberöltőkre, sőt akár évezredekre is képes befolyásolni azoknak a sorsát, akik valamilyen formában kötődnek hozzá. A könyv (széfer) – az írás kinyilatkoztatásközeli, világokat rabul ejtő hatalmával együtt a mai gondolkodásban újra és újra allegóriává merevül, pedig a bibliai hagyományban egyebek közt „ehető” is (lásd: EZÉKIEL 2,8; JELENÉSEK 10,9–10) – s ehhez a példához mérten még az ágostoni „*Tolle et lege*” is komoly metafizikai kitérőt jelent! –, egyszóval a maga érzéki voltában megállított életpillanatok szövevényeként tűnik elő. Visszaulva az ismertető elején mondottakra: ha az ünnep kivétele összegyülekezést jelent – s ilyenformán a Festschrift ennek az ünnepnek a lenyomata –, akkor a „József könyve” az összegyülekezés egészen pontos helyét is kijelöli, s ekként a *név körüli* összegyülekezésre utal. S ez a pozíció teljességgel méltó is, ha Schweitzer József-re úgy tekintünk, mint az utóbbi fél évszázad

egyik meghatározó magyar-zsidó szellemi emberére. Túl a benne foglalt gazdag kultúrhistoriai anyagon, elsősorban ennek a ténynek állít emléket ez a könyv.

Tudvalévő azonban, hogy létezik olyan sajtós Festschrift is, amelyben földi halandó mindenekelőtt a nevével szerepelhet, ám ez tökéletesen elegendő. A BIBLIA többször, több formában is említést tesz róla, néha az Élet Könyvének nevezi, de arra már a TÓRA is utal, hogy ezt a könyvet maga az Örökkévaló „írja”. Én most hadd említsem Malakiás közismert példáját; az istenfélők egymás közti beszélgetésének hallatán „*a Mindenható figyelt, és meghallotta, és megírásra került az Emlékezet Könyve*” (széfer zikkárón; MAL. 3,16). Az Ünnepeltnek – nem titkolt rokonszenvennel – azt kívánom, hogy ebben a végső „Festschrift”-ben kitörölhetetlenül megmaradjon a neve.

Rugási Gyula

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

*Pierre Manent: Politikai filozófia felnőtteknek
Fordította, bevezette Kende Péter
Osiris, 2003. 336 oldal, 2280 Ft*

I

„POLITICA MANENT”

„...*Mintha a »felgyorsult« történelem három évszázada le sem pergett volna*” – e szavakkal zárja Pierre Manent 1987-es, a liberalizmus intellektuális történetéről szóló kötetének utolsó fejezetét (Pierre Manent: A LIBERÁLIS GONDOLAT TÖRTÉNETE, Tanulmány Kiadó, Pécs, 1994), s hogy ezt valóban komolyan gondolta – s nem csupán frappáns befejezésként szolgáló retorikai fogásról van szó –, rögvést egyértelművé válik mindenki számára, aki kézbe veszi új, 2001-ben kiadott könyvét, amely (mintegy a korábbi mű folytatásaként és kiegészítéseként) napjaink „*demokratikus társadalmának látteleletét*” nyújtja.

Jóllehet a fülszöveg szerint a kötet „nemcsak a jelenről szól, hanem a politikai és társadalmi modernitás egész korszakáról”, ennek ellentmond, hogy Manent Claudel ARS POETICÁ-jának idézésével indítja könyve bevezetőjét: „*Nem a jövő érdekel [...], a jelen megfjlesztésére buzdít minket egy Isten.*” (13.) Az ellentmondás azonban csak látszólagos: Manent számára a jelen és a modernitás egy és ugyanaz. Nemcsak a modernitás, a jelen is három évszázada kezdődött. Azok a gondolatok és elméletek ugyanis, amelyek napjaink társadalmának megértéséhez szükségesek, nem az elmúlt évek vagy évtizedek termékei. Az e szempontból legfontosabb művek az elmúlt három évszázad folyamán születtek meg, s még csak nem is a vége felé. A modern politika Manent által elsődleges és legfontosabb áramlatának tekintett liberalizmust „*azt megelőzően gondolták végig s tűzték ki céljait, hogy valóban működésbe lépett volna. A liberalizmus pacisztája pirkadatok kezdi meg röpítét.*” (A LIBERÁLIS GONDOLAT TÖRTÉNETE, 7. o.) Ha mindehhez azt is hozzávesszük, hogy Manent szerint a modern politikai gondolkodás és a modern politikai élet szorosan és közvetlenül kapcsolódik egymáshoz, akkor nem meglepő, hogy úgy érzi, mintha az elmúlt három évszázad le sem pergett volna. Ahogy az sem, hogy az ezredforduló demokratikus társadalmának és annak problémáinak megértésére irányuló beszélgetéshez mindenekelőtt Montesquieu-t, Rousseau-t és Tocqueville-t hívja meg beszélgetőtársnak. A kortárs elméletekre való reflektálás – iméntiekből következő – mellőzése egyes olvasók számára talán egy kissé szokatlan lehet, de feltétlenül üdítő és annnyival nagyobb rátekintést, annnyival mélyebb gondolatokat tesz lehetővé, amennyivel a fenti szerzők eredetiség tekintetében felülmúlják a kortárs politikafilozófia „mainstream” vitáinak résztvevőit. További intellektuális izgalmakat ígér az a tény (amint erre a fordítói előszóban Kende Péter is felhívja a figyelmet), hogy Manent dialóguspartnerei a politikai filozófia olyan önálló és önmagában (szinte) teljes vonulatát – „*a modern demokrácia eszmétörténetének [...] Montesquieu-tól Raymond Aronig terjedő francia vonulatát*” (8.) – jelentik, amely ma Magyarországon méltatlanul kevésbé ismert. (Más kérdés, hogy e vonulatban jelentőségükhöz képest alulreprezentált irányzatokkal szemben sokkal több tiszteletet és önmérsék-

letet kellett volna tanúsítania. Egy XX. századi francia szélsőjobboldali politikus pamfletjének kétoldalas értelmezését azzal a megjegyzéssel zárni, hogy „*megértettük a konzervatív kritika korlátait*” [170.], abszurd és nevetséges. Alkalmas lehet arra, hogy olvasói szemében mind a kötetet, mind annak szerzőjét komolytalanná tegye.)

Némi zavart okozhat – akár a fenti sorok olvastán is –, hogy Manent hol a liberalizmust, hol a demokratikus eszmét tekinti a modern politika vezérlő elvének. Noha joggal vetető szerzője szemére, hogy a POLITIKAI FILOZÓFIA FELNÖTTEKNEK a legkevésbé sem járul hozzá e két eszme fogalmi tisztázásához (sőt!), mégsem hiszem, hogy ennél a problémánál érdemes volna hosszasan elidőzni. Nyilvánvaló, hogy Manent-t nem a demokratikus eszme mint olyan, nem az általában vett demokrácia érdekli, hanem annak modern megvalósulása – azzal együtt, ami nem demokratikus benne. Nem a liberalizmus érdekli, hanem az, hogy az ezredforduló társadalmát mennyiben határozza meg az, amit liberalizmusnak szokás nevezni, miközben természetesen tisztában van vele, hogy nem teljesen. „*Az a társadalom, ahol senki nincs helyhez kötve, hanem elvileg bárhová eljuthat az oktatási rendszernek köszönhetően; az a társadalom, ahol semmiféle nyilvános elkülönítés nem akadályozhatja a társadalmon belüli kommunikációt, s ahol a kormányzók lényegében ugyanolyanok, mint a kormányzottak; az a társadalom végül, ahol az emberek egyenlők: nem ezt nevezik-e rendszeren demokratikus társadalomnak? Na és? – kérdezhetné valaki. Tessék csak nyugodtan »demokratikusnak« nevezni azt a társadalmi típust, amelyet Gellner »iparinak« nevez: mit számít ez, hiszen csak elnevezésekről van szó, a fontos, hogy tudjuk, milyen jelenséget emlegetünk. Ez persze igaz, mégis úgy gondolom, hogy a demokrácia fogalma gazdagabb, mint az ipari társadalomé: a demokrácia ugyanis, miközben számot ad az ipari társadalom által lefedett jelenségekről, egyszersmind valamilyen módon számot ad a nemzetforma néhány olyan vonatkozásáról, amelyet az ipari társadalom fogalma megmagyarázatlanul hagy, mindenekelőtt arról a döntő fontosságú dologról, amelyről mindjárt szó lesz, nevezetesen a nemzeti vetélkedésekről és a háborúról.*” (96.) Miközben tehát a modern társadalom fejlődési irányairól, belső feszültségeiről, céljairól és nehézségeiről kíván szólni, valamiért – talán praktikus megfontolásból, ta-

lán retorikai vagy ideológiai célból – szükségét érzi annak, hogy a jelen politikai állapot általa alapvetőnek és meghatározónak tekintett jellegzetességeit összefoglaló névvel illesse, jóllehet elismeri, hogy ennek különösebb jelentősége nincs. A következtetés, amelyet e név kiválasztásában, és a nagyvonalúság, amelyet a választott szavak – nemritkán az általánosan elterjedt jelentésétől eltérő – használatában tanúsít, mindazonáltal másodlagos jelentőségű.

Nem az az érdekes ugyanis, hogy a demokrácia fogalmába bele kell-e értenünk „a súrlódások, az összeütközések, a konfliktusok és a háborúk lehetőségét, valószínűségét, talán még szükségességét is” (96.), hanem az, hogy Manent ezeket napjaink társadalmi-politikai alakulataihoz szükségszerűen hozzátartozónak gondolja. Annál is inkább érdekes ez, mert szó sincs arról, hogy a fegyveres konfliktus lehetőségének modern demokratikus berendezkedésbe kódolásával a közelmúlt „humanitárius háborúinak” (Öböl-háború, Szerbia, Bosznia) legitimitációját kívánná nyújtani. Éppen ellenkezőleg: elveti a pusztán az emberi jogok védelmében indított háború lehetőségét. Ezt azonban nem a nemzetközi képmutatásra és az Egyesült Államok tényleges érdekeire hivatkozó cinikus magyarázat nevében teszi, hanem azért, mert a humanitárius katonai akció logikája tartalmaz szerinte fel nem oldható ellentmondást. „*A humanitárius célokból folytatott katonai akcióval az a probléma, hogy azt nem egyesíti, nem finalizálja egy politikai cél.*” (329.) Amellett, hogy az ellenséget térdre kell kényszeríteni, minimalizálni kell mind a civil áldozatok számát, mind a humanitárius hadsereg veszteségeit. E három, egymással versengő szempont közül végül a harmadik kerül ki győztesen, ami nemcsak azt eredményezi, hogy jelentős számú polgári áldozat kockázatával járó hadműveleteket is végrehajtanak, hanem azt is, hogy a katonák fő feladata nem a háborús célok megvalósítása lesz, hanem saját veszteségeik leszorítása lehetőleg nullára. A pusztán humanitárius alapon indított háború így „csak félnék akaródzásokhoz vezet” (330.), amely nem lehet olyan tartós és koherens cselekvés mozgatórugója, mint amilyennek egy katonai akciónak lennie kellene.

Mindazonáltal kétségtelenül háborúkról van szó, s önmagát csapja be az, aki azt gondolja, hogy nem háborúnak, hanem valami-

féle rendőri akciónak lehettünk tanúi a fenti esetekben. „*Azt gondolom – írja Manent –, hogy súlyos hibát követtünk el: nem azzal, hogy háborút indítottunk Milosevics ellen, hanem hogy azt állítottuk, nem folytatunk ellene háborút. [...] Ahelyett, hogy kimondtuk volna azt a nagyszerű és tiszteletre méltó igazságot, miszerint politikai és ugyanakkor morális okokból háborút folytatunk, egy tisztán morális álláspontra helyezkedtünk [...] azt hirdettük, hogy kizárólag az igazságért és a jogért harcolunk.*” (296.) Az ellenfél ezzel egyidejűleg pedig közönséges bűnözőként jelent meg. A valóság ilyen mértékű leegyszerűsítése és meghamisítása mögött azonban nem (csak) a katonai propaganda tevékenységét, a Nyugat képmutatását kell látni.

Több évszázados múltra visszatekintő, többek közt Auguste Comte-ot és Benjamin Constant-t hívei között tudó, mára általánosan elterjedt nézet az, ami megakadályozza, hogy a háborúra a politika egyik aspektusaként tekintsünk, s teszi egyúttal lehetetlenné azt is, hogy politikai megfontolásokat vegyünk igénybe háborúkkal kapcsolatban: politikai igazolást nyújtunk vagy „finalizáló” politikai célt tűzzünk ki. E nézet szerint a háború anarohisztikus, nem felel meg a társadalmak jelenlegi állapotának, a demokrácia polgárait jellemző beállítódásnak, hanem egy korábbi, barbár kor terméke és velejárója, amelyből azonban már jó ideje kilépett az emberiség. A tendencia valóban a béke terjedése a világban, ismeri el Manent, ez mégsem jelenti azt, hogy a fenti nézetet el kellene fogadnunk. „*A fejlett Európa nevében fellépő európaiak nem határozhatják el egyedül, hogy »a háborúnak vége«.* Bármi erősen legyen is óhajuk, hogy a háborút egy végképp túlhaladott múltba utalják vissza, meg kell értenünk, hogy – Péguy szavaival élve – »a katonai realitásoknak elsődrendű jelentőségük van.«” (119.)

Azt, hogy a modern demokrácia polgárait jellemző beállítódás illegitimnek tekint minden háborút – kivéve persze, ha az a zsarnokság és a bűn ellen indíttatik, ebben az esetben azonban nem is szívesen nevezik háborúnak, ezért általában elmarad a hadüzenet is –, természetesen kár volna tagadni. Ez a beállítódás azonban Manent szerint tévedésen alapul, mert nem vesz tudomást arról, hogy „*az államoknak mint politikai alakulatoknak sajátos érdekeik vannak, ezek az érdekek eltérhetnek egymástól, s eltérhetnek oly mértékig is, amelyen túl már fenn-*

áll a háborúnak legalábbis a lehetősége”. (297.) Olyan filozófusok nyomán, mint például Immanuel Kant, hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a demokratikus és köztársasági berendezkedés önmagában elégséges ahhoz, hogy az államok közötti béke feltételei megteremtődjenek, azaz hogy létre lehet hozni (s Nyugaton már létre is hoztunk) olyan politikai közösségeket, amelyek anyagi és erkölcsi érdekei természetes harmóniában állnak egymással, vagy legalábbis amelyek között ilyen harmónia könnyedén megteremthető olyan szabályok révén, amelyek nem követelnek elfogadhatatlan áldozatot senkitől sem. Ez a feltételezés azonban „kizárja, hogy egy adott helyzetben valamelyik politikai test vagy állam legitim módon gondolhassa, hogy anyagi és erkölcsi érdekeit súlyosan megsértették, illetve elhanyagolták, oly mértékig, hogy szabadságának és becsületének védelmére már csak az erő alkalmazása maradt hátra. [...] Ha azt feltételezzük, hogy egy politikai közösség szabadsága és becsülete soha nem igazolhatja a háború kockázatát, akkor végül is a morál nevében nem fosztjuk-e meg a politikai létezését moralitásának egy nagyon lényeges részétől?” (298.) A fejezet ezzel a kérdéssel véget ér, így az önkéntelenül adódó következtetések levonásának kockázatát Manent az olvasókra hárítja: a közhiedelemmel ellentétben Amerika háborúi nem annyiban tekintendőek igazolhatóknak, amennyiben aktuális ellenfelüket (tömeg)gyilkosként vagy zsarnokként sikerül azonosítani, hanem amennyiben az Egyesült Államok anyagi és erkölcsi érdekei olyan súlyos mértékben sérülnek, hogy szabadságának és becsületének védelme csak katonai erő alkalmazása révén oldható meg. Nem világos azonban, hogy a döntést, hogy vajon ténylegesen sérülnek-e ilyen mértékben érdekeik, illetve hogy kimerültek-e a diplomácia lehetőségei a konfliktus megoldására, valamilyen előzetesen elfogadott szabályok szerint eljáró nemzetközi (jogi) fórumnak, valamilyen többé-kevésbé elfogulatlanak és tárgyilagosnak tekinthető nemzetközi közösségnek szánja-e Manent vagy kizárólag az Egyesült Államoknak. Kétségtelen, hogy a manent-i érvelést választva az Egyesült Államok és szövetségei őszintébb, képmutatással és a viszonyok gyerekesnek tűnő leegyszerűsítésével kevésbé vádolható s talán a valósághoz is közelebb álló magyarázattal szolgálhattak volna az említett katonai beavatkozásokat illetően, az viszont már igencsak vi-

tatható volna, ha érdekei megsértésének mértékéről és a fegyveres orvoslás szükségességéről a sértett fél lenne hivatott dönteni. Ezért nem ártott volna tisztázni, hogy „a politikai létezés moralitásának” megőrzéséhez elegendő-e az, ha a háború megindításáról való döntéshez politikai szempontokat is figyelembe vesz az, aki a döntést meghozza (bárki legyen is az), vagy az is elengedhetetlen, hogy az érintett politikai test maga hozza meg ezt a döntést.

Másrészt pedig az is nyilvánvaló, hogy a manent-i beszédmód aligha lett volna alkalmas a közvélemény meggyőzésére e háborúk szükségességéről és jogosságáról. Amivel persze Manent olyannyira tisztában is van, hogy az általa kínált érveléssel szemben nem csupán a közvéleményben észleli az idegenkedést és elutasítást, hanem a nyugati döntéshozók és véleményformálók (szerinte hibás) gondolkodásában is. Ezért cáfolja a politikusokat a közvélemény szándékos megtévesztésével vádoló, cinikus magyarázatot, s beszél ehelyett „önmaguk becsapásáról”.

Nem kevésbé eredeti és hasonlóan figyelemre méltó elmélettel áll elő Manent a nemzetfogalom kérdését illetően is. „Mint hogy a XX. század folyamán a nacionalizmusok tombolása végigpusztította Európát, teljesen természetes, hogy formát öltött a törekvés: szakítsunk végleg a nacionalizmussal, tépjük ki még a gyökereit is a nemzeti forma fölszámolásával, túlhaladásával, egy olyan új politikai alakzat létrehozásával, amely az európai nemzeteket közösségbe, unióba hozza egymással.” (102.) Legyen azonban akármennyire természetes is egy ilyen törekvés, nyilvánvalóan téves és káros elképzelés a nemzetfogalmat anakronisztikusként, a nemzetek szuverenitásáért aggódó európaiakat pedig szélsőségesekként megbélyegezni. A tárgyilagos vizsgálat Manent számára azt mutatja, „még hozzá nagyon határozottan, hogy Európa – kulturális és politikai – termékenységére nagyjából a földrész megosztottságával magyarázható, nevezetesen azaz, hogy nemzetekre van szétszabdalva”. (111.) Másfelől pedig egyáltalán nem alaptalan az az aggodalom sem, amely annak ismeretében, hogy az egyes tagországok demokratikusan választott kormányzatainak mindinkább számításba kell venniük a többi ország óhaját és akaratát, attól tart, hogy az így formálódó eredmény egyre távolibb és egyre idegenebb lesz valamennyi érintett ország állampolgárai számára.

Szó sincs azonban arról, hogy miközben az Európa-építés föltartóztathatatlanságáról szóló beszéd bővületétől óv, magának a folyamatnak a megállítása vagy akár lassítása mellett törne lándzsát. Nem érez a nemzetek iránt semmiféle romantikus nosztalgiát, s ha identitásunk nyelvi, kulturális vagy történelmi meghatározottságának tényét nem is tagadja, meghatározó jelentőséget nem tulajdonít nekik. „A nemzeti hovatartozás objektivitása – amely a születésben és a nyelvben fejeződik ki – a demokratikus akarat szubjektivitásával szembehelyezhető tényként jelentkezik” (102.), s mint ilyen nem számíthat Manent rokonszenvére.

Az egyetlen ok, ami miatt mégsem tartja megengedhetőnek a nemzeti kérdés asztalról való lesöprését, az, hogy a lassan alakuló Európai Unió a nemzetekkel szemben nem kínál elfogadható alternatívát. Az az Európa ugyanis, amely formálódni látszik, „széles, egyöntetű szabályoknak alávetett civilizációs térség [...], amely hatalmas lehetőségeket kínál a nevezett szabályok előnyeit kihasználni képes egyéneknek, de nem politikai test, olyan, amely polgárait közös kalandba és »sorsközösségre« fogja össze”. (106.) Az egyesülési folyamat kezdeti fázisaiban talán szerencsés volt, hogy a folyamat irányítói és résztvevői nem döntötték el, hogy „apolitikus, posztmodern” civilizációs Európát, „prózaian hasznos” gazdasági Európát vagy politikai Európát kívánnak létrehozni, mára azonban ez a többértelműség károssá, az érdemi vitákat akadályozó tényezővé vált. Lassan tehát, „el kell jönnie az időnek, amikor az Európát létrehozó európaiak végre megmondják, hogy mi az, amit tesznek s amit tenni akarnak”. (106.) A döntés halogatása következtében artikulálódó válasz, amely a gazdasági Európa praktikus szempontjait szem előtt tartva – s nem utolsósorban: erre hivatkozva – egy apolitikus Európa irányába mutat, nem nyeri el Manent tetszését, éspedig azért nem, mert szerinte téves alapfeltevéseken nyugszik. Az európaiak jó része úgy gondol Európára, állítja Manent, mint ami jól meghatározott tartalommal és értelemmel bír, ha pedig így van, Európát nem kell megkonstruálni, nem kell politikailag meghatározni és világosan körülhatárolni. Elég hagyni, hogy kinőjön a meglévő nemzetek lát-szata alól. „De igaz-e, hogy Európa létezik, hogy ilyenformán létezik, más szóval hogy minden politikai formán túl is megvan?” (107.) Nem igaz, vá-

laszolja meg saját kérdését Manent, Európa azonossága nem létezik sem kulturális, sem földrajzi értelemben, így nem kerülhetjük el a politikai alakzat kialakításának feladatát és felelősségét. Tudatára kell ébrednünk annak, hogy ahhoz, hogy Európa gyakorlati valósággá váljék, politikai testre van szüksége, s hogy ezt a politikai testet mindenekelőtt politikailag és nem gazdaságilag vagy kulturálisan kell meghatározni. „Európa sikere azon múlik, hogy a politikai választás szükségességét jól vagy rosszul méri-e fel. Ha jól, akkor új politikai testté válik, amelynek vannak földrajzi határai, és van szellemi arculata. Ha rosszul, akkor kudarcoknak néz elébe. De ha ezek a kudarcok túlságosan sűrűn és sokáig követik egymást politikai síkon, akkor egyáltalán nem biztos, hogy fenn tud maradni mint gazdasági és pénzügyi közösség.” (115.)

Manent szerint tehát egyszerre van igazuk (és persze egyszerre tévednek is), akik azt az Európát, amelynek körvonalai az egyesülési folyamat végén pillanatnyilag kirajzolódni látszanak, alkalmatlannak ítélik a létező nemzetek helyettesítésére, és azoknak, akik a nemzetfogalom meghaladásának időszerűségét vallják. A nemzetek működő és élhető politikai testet alkotnak, ezeket csak politikai testként, „nemzetként” funkcionáló Európáért érdemes felcserélni – azért viszont érdemes. „Habozoa tévelygünk: egyrészt a nemzeteknek nevezett különös politikai alakzatok, másrészt az emberi egyetemesség eszméje között; az elsőket a XX. századi háborúskodásai mintegy méltatlanná tették arra, hogy bennük lakozzunk, a másikkal pedig nem találjuk a konkrét formáját.” (141.) Nos, a nemzeté egyesült Európa lehetne az egyetemességné az a konkrét formája, amely képes a fenti dilemma megnyugtató feloldására.

Manent számára azonban a háború és a nemzeti forma anakronisztikusságáról szóló nézetek elsősorban mint ugyanazon jelenség aspektusai vagy következményei érdekesek. Ez a jelenség pedig nem más, mint a politika meghaladottságát hirdető elmélet. „E könyv eleje óta nem győzőm hangsúlyozni azt, amit a jelenkori világ fő vonásának tartok – írja a 299. oldalon, néhány lappal a kötet vége előtt –, nevezetesen a feszültséget egyrészt a politika régi (egyesekek szerint »természetes«) rendje, másrészt amaz elgondolás és reménykedés között, amely egy új, az emberiséget egyesítő, metapolitikai vagy politika utáni rendre irányul. Többször aláhúztam, hogy sokak

jóslatával vagy reménykedésével ellentétben a politikai rend még mindig erősen determináló szerepet játszik, hogy a politikai körülmények és keretek, a politikai rendszerek és formák még mindig erősen megszabják az emberek életét.” (299.) S ez egyrészt valószínűleg nem is fog megváltozni, másrészt nem is lenne üdvös, ha megváltozna.

A demokrácia története fokozatosan felőrölte azokat az intézményi és viselkedésbeli formákat, amelyek az embereket nemük, koruk, a társadalomban vagy a családban betöltött helyük, hivatásuk, vagyonuk, múltjuk vagy családjuk szerint különböztette meg, s helyette e sajátosságok nélkül leírható, közös emberinek a megragadására törekedett, annak kifejezésére, hogy a fenti különbségek jelentéktelenek ahhoz a tényhez viszonyítva, hogy ugyanahhoz az emberiséghez tartozunk. A közvetítésekkel szembeni modern türelmetlenség természetesen „a legnagyobb közvetítésre, a közvetítések kiterjesztésére” (324.), azaz a politikai rendre is kiterjed. Amikor a politika a magánemberek életébe avatkozik – s ez a közvélekedés szerint lépten-nyomon bekövetkezik –, akkor rossz esetben kényszerít, előír, tilt és büntet, jó esetben szabad folyást enged, biztat vagy finanszíroz, az általa leírt viszonylatok azonban mindenkor külsőlegesen, hiszen nem azt érintik az állampolgároknak, ami *közvetlenül emberi*. Amikor egy ilyen interpretációval a politikának az élet más vonatkozásaihoz való viszonyát külsőlegesen, lényege szerint elnyomó viszonyként tüntetjük fel, hibás úton járunk, véli Manent. A fent említett jelenségek kétségkívül tárgyat képezik a politikai és társadalmi folyamatoknak, de azoknak csak látható külső oldalát jelentik, „helyénvalóbban azt lehetne mondani a politikumról, hogy az tartja össze az emberi élet, az egyéni csakúgy, mint a társadalmi élet különböző vonatkozásait. [...] A politikum [...] akadályozza meg, hogy bármely tevékenység az abszolút érvény igényével lépjen fel, kitöltve a társadalom egész területét és az egyének tudatát; ez kényszeríti a különböző tevékenységeket arra, hogy együtt éljenek és kommunikáljanak a többiekkel. Ebben az értelemben a politikum az emberi élet gazdagságának és komplexitásának az őre”. (324.) A semleges állam elképzelése viszont (jó esetben) önmagunk becsapása: „az állam hiába mondja magát semlegesnek és liberálisnak, a valóságban ateista; az iskolát hiába nevezik »laikusnak«, a valóságban istentelen. Amikor a vallási életet a privát szférába

utalják, akkor implicite azt nyilvánítják ki, hogy a vallásnak nincs értéke, mert hiszen ami egy társadalom számára igazán fontos, azt a nyilvánosság terében is elismerik”. (314.) A beavatkozást megtagadó semleges állam a politika legfőbb feladatát nem látja el, amikor nem teremti meg a lehetőséget (a nyilvános teret) a különböző emberi tevékenységek közti kommunikáció számára.

De nemcsak a közösség egészére nézve elengedhetetlen az élet gazdagságához és komplexitásához a politika által garantált kommunikáció, hanem az egyes emberek esetében is, hiszen „lehetséges-e teljes értékű létezés emberi lények számára anélkül, hogy egy rájuk számító politikai testhez tartozzanak?” (106.) A nemleges válasz, amelyet Manent Nietzsche (az ember csak körülhatárolt horizonton belül tud alkotó lenni) és Rousseau-ra (ahhoz, hogy egy emberi érzés tartós erőre kapjon, partikuláris közösségre kell koncentrálni) utalva sugall, az ő számára azt jelenti, hogy az antipolitikus, humanitárius depolitizáció eredménye, amely felé a politika ellen támadt modern lázadás visz bennünket, „végül is alig [lesz] élhetőbb, mint a totalitárius túlpolarizáció” (326.), amely a XX. századi Európát két formában is megkísértette. (Ezt a pesszimizmust korunk politikai vélekedései és meghatározó tendenciái iránt táplált komoly bizalmatlanság esetén is nehéz osztani, de talán még megérteni is.)

A jelen pillanatban is érvényben lévő, hagyományos politikai rend talán kevésbé tiszta, nemes és emberi, mint az egyetemes emberiség politika utáni humanitárius rendje, amely közvetlenül szól az emberhez, s amelyben a három nagy nem politikai instancia – a kereskedelem, a jog és az erkölcs – biztosítja a politika meghaladását, de egy ilyen rend ígérete steril marad, ha nem tudunk hozzá politikai keretet biztosítani úgy, hogy közben az ember politikai természetének igazságát, politikai létfeltételeink kényszereit is szemünk előtt tartjuk.

Hiába mondjuk tehát, állítja Manent, hogy a politikának el kell tűnnie életünkéből, s hogy hamarosan el is fog tűnni, az ilyen – ha alaposabban megvizsgáljuk, nem is olyan vonzó – utópia szavai elszállnak, a politika pedig, mint az emberi élet teljességéhez nélkülözhetetlen tényező, megmarad.

Verba volant, politica manent.

Fülöp Endre

II

A DEMOKRÁCIA DISZKRÉT BÁJA

Pierre Manent a kortárs francia politikai filozófia egyik legismertebb alakja. Manent volt az, aki Franciaországban a marxista és poszt-modern hegemoniának köszönhetően tetszhalálban leledző, mellőzött politikai filozófiát újjáélesztette klasszikus politikai filozófiai írásaival. Nem pusztán szimbolikus jelentőségű, hogy 1968-ban a tizenkilenc éves Manent mintegy tiltakozásképp a baloldali diákmegmozdulásokra, felvette a katolikus vallást. Később a konzervatív liberális Raymond Arond tanítványa, majd asszisztense lesz, és egy ideig a neokonzervatív *Commentaire* szerkesztőjeként is dolgozik.

Legújabb, 2001-ben írt könyve magyarul POLITIKAI FILOZÓFIA FELNÖTTEKNEK címmel jelent meg. A szerző, csakúgy, mint korábbi munkáiban, a modernitás, a modern ember és társadalom átfogó analizésére törekszik. A kötet az 1994-ben megjelent CITÉ DE L'HOMME folytatásának, illetve újragondolásának tekinthető. A CITÉ DE L'HOMME Manent meglehetősen komor elemzése a modern demokráciáról – az eszmétörténeti barangolás végén a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a modern szabadság, a minden természetes autoritástól, istentől, természettörvénytől való függetlenség felszabadít ugyan az elnyomástól, de egyben az emberi létet gyökértelemmé, felszínessé és elidegenedetté teszi.

A POLITIKAI FILOZÓFIA FELNÖTTEKNEK bevezető tanulmányai a modern demokrácia mibenlétét igyekeznek feltárni. A szokásos definíciók értelmében a demokrácia a nép hatalma, vagyis olyan politikai rendszer, ahol minden hatalom végső soron a népből meríti legitimitását. Ha azonban a gyakorlatban megvizsgáljuk, hogy a demokratikus elvek maradéktalanul érvényesülnek-e, akkor azt tapasztalhatjuk, véli Manent, hogy a demokrácia látszata mögött egy oligarchia rejtőzik, egy, az anyagi és kulturális tőkét birtokoló kisebbség manipulálja a többséget. E demokratikus deficit miatt a demokrácia alapelvei meglehetősen illuzórikusnak tűnnek. Ezért Manent azt javasolja, hogy ne az alkotmánytan elveinek és a szociológia tapasztalatának összevetésével próbáljuk leírni a demokrácia intézményrendszerét. He-

lyesebb, ha abból indulunk ki, hogy „a demokrácia az elkülönülések rendje”. (AZ ELKÜLÖNÜLÉSEK SZERVEZETI RENDJE, 29.) Manent a Max Weber-i tipológiát követve azt igyekszik bizonyítani, hogy a modern demokráciákat a tudomány és a szabadság, vagyis a tények és az értékek kettes tekintélye határozza meg. A modernitás tudományossága megköveteli, hogy a világot úgy lássuk, amilyen az valójában. A modern szabadságfogalmak az emberi autonómia elsődlegességét nyilvánítják ki, melynek értelmében „az emberi világnak ténylegesen és jogszerűen az ember a szuverén szerzője”. (BEVEZETÉS, 17.) A nyilvános szférát a tudomány objektív, ám teljességgel értékmentes diskurzusa uralja. Az értékek a tudomány objektív igazságaitól, ténymegállapításaitól teljesen el vannak választva, és a privát szférába szorulnak. Manent a tények és értékek közti megkülönböztetésen kívül további öt alapvető elkülönülést nevez meg – a munkamegosztást, a hatalmi ágak szétválasztását, az egyház és állam szétválasztását, a civil társadalom és állam megkülönböztetését, a képviselt és képviselő elhatárolását. Míg korábban az emberi élet minden területét szabályok határozták meg (vallási és politikai törvények, szokások), addig a modern demokrácia különbséget tesz a nyilvános és privát szférák között. A francia forradalom előtti Régi Rendet egyetlen, a parancsolók és engedelmeskedők közötti különbség jellemezte. A modern demokrácia éppen ezt a megkülönböztetést számolta fel, illetve helyettesítette a fenti elválasztásokkal. Az elkülönítések a szabadság szilárd bástyái – a demokráciák polgárai egyszerre tartoznak különféle csoportokhoz. Támogatói a kormánypártnak vagy ellenzéknek, de közben a kormányzattól elválasztott és azzal gyakran szemben álló civil szféra tagjai. Ez a megosztottság a garanciája annak, hogy semelyik csoport sem kerülhet soha véglegesen túlerőbe. A demokráciák komplex megosztottsága, az elkülönítések bonyolult rendszere az elnyomás elleni leghatékonyabb *checks and balances*.

Ha az Ancien Régime-et az egység és homogenitás jellemezte, és a demokrácia az elkülönülések rendjeként határozható meg, akkor felvetődik a kérdés, hogy nem ingatag lenne a demokrácia. Hiszen a demokráciára jellemző, hogy a nyilvános szféra beszűkül, az emberek kizárólag saját érdekeiket tarják szem előtt,

nem pedig a társadalmi jót. A modern demokráciák polgárai még értékeiket is saját maguk választják. Ha ez így van, akkor miért nem bomlanak fel a demokratikus társadalmak, teszi fel a kérdést önmagának a francia filozófus. Manent komolyan veszi a polgári demokráciák kritikussait. Elsősorban az ember megosztottságát meghaladni vágyó XX. századi elméletekkel és emez elméletek politikai ideológiaként való alkalmazásával, a kommunizmussal és náciizmussal foglalkozik részletesen. A totalitarizmusok célja az volt, hogy a magánszférába zárkózzát, magánérdekeit megvalósítani vágyó, autonóm értékválasztásait követő, társadalomtól elidegenedett egyéneket ismét egy egységes közösség tagjává tegyék. Manent a náciizmus- és kommunizmuselmzésében elutasítja a funkcionalista magyarázatokat, amelyek mindkét politikai ideológiát kizárólag a háborúval kapcsolatos események láncolatának következményeként értelmezik. Manent Leo Strauss, Hannah Arendt, Raymond Aron, Alain Besançon és Claude Lefort követőjeként a totalitárius diktatúrákat ideológiai alapon kívánja magyarázni.

A KOMMUNIZMUS KÉRDŐJELEI című előadásában a szovjet totalitárius rendszer vizsgálata során Leo Strauss álláspontját képviseli. Strauss szerint a marxista-leninista ideológia veszélyes vulgárfilozófia – az emberi nem korlátlan autonómiáját valló filozófiai tétel leegyszerűsített, népszerű és dogmatikus változata. Az emberi autonómia Kant által kinyilatkoztatott tételének, a pusztán az emberi akarat alapján létrehozott politikai rendnek végletekig vitt ideológiája, melynek filozófiai alapja az emberi szuverenitás eszméje. Ez az ideológia a modernitás politikai filozófiáinak arra az alapvetésére épül, amely szerint nem létezik sem isteni és természeti törvény, sem pedig emberi természet. Csak annak képessége adott, hogy megteremtjük magunkat, és pusztán akaratunk alapján létrehozzuk a mesterséges politikai rendet. Manent egyetért Besançonnal abban, hogy a kommunizmus lényegében egy ideokrácia, amelynek legfontosabb célja az elidegenedést meghaladó új ember megteremtése: „A kommunisták tehát úgy érezték, hogy egy hatalmas kísérletre vállalkoztak, egy nagy munkára – a nagy munkára –, amelyet nem kisebb cél vezet, mint az új ember megteremtése.” (A KOMMUNIZMUS KÉRDŐJELEI, 253.)

Manent külön fejezetben foglalkozik a náciizmussal, a másik modern európai totalitarizmussal. Míg a kommunizmusról adott magyarázat gyakorlatilag egészében a straussi-aroni-besançoni elmélet elismertése, a náciizmussal kapcsolatban Hannah Arendt gondolataiból indul ki, ám szintén rendkívül leegyszerűsítő, már-már bornírt magyarázattal áll elő. Az I. világháborúban Németország csak azért veszített, mert az Egyesült Államok hadba lépett. A németek a háborús vereséget nem ismerték el, és a weimari köztársaság demokratikus-liberális intézményrendszerét a győztes hatalmak diktatúrnának tekintették. A weimari köztársaság modern intézményrendszerére a németek egyszerűen nem voltak felkészülve – nem tudtak tájékozódni egy olyan világban, ahol a hagyományos parancsoló-engedelmeskedő megkülönböztetés nem működött, véli Manent. A modern antiszemitizmus kialakulásának oka a modern, kereskedelmi alapon szerveződő világ, ahol az életet nem egy központi hatalom akaratának való engedelmeskedés határozza meg. (Manent szerint per definitionem demokratikus) kapitalista világot a kereskedelem, a pénzügyi tranzakciók, az intellektuális élet és a közvélemény szabadsága jellemzi. Ezeket a folyamatokat azonban nem irányítja senki, hacsak nem a piac láthatatlan keze. Ezek a folyamatok „a modern társadalmat bizonyos értelemben láthatatlan vagy megfoghatatlan hálózattá változtatják. Ez a láthatatlanság, ez a megfoghatatlanság szorongást kelt. A modern társadalom a kereskedelmet állította a parancsolás helyébe, és [...] a parancsolás elhalványulása zavarkeltő: az emberek ugyanis szeretik tudni, hogy ki kormányoz”. (LÉTEZIK-E NÁCI REJTÉLY? 270.) A demokratikus társadalmakban azonban a hagyományos (modern demokrácia előtti) értelemben senki sem kormányoz. Az állam hatalma két szempontból is korlátozott. Egyrészt *ab ovo* nem terjedhet ki az emberi élet minden területére. Másrészt pedig az emberi életet csak az emberek akaratával összhangban befolyásolhatja. A kereskedelemben, pénzügyi tranzakciókban, az intellektuális közéletben a zsidók nagy szerepet vállaltak, és ezért az új világgal szembeni félelmüket és dühüket az emberek rajtuk vezették le. A szorongó (később aztán már őrjöngő) tömegeknek kellett valakit találniuk, akiről azt gondolták, hogy kormányozza a világot, írja Manent. Mivel a

zsidóság asszimilációja időben egybeesett a demokratizálódással, vagyis a hatalom láthatatlanná válásával, a tömegek arra következtek, hogy a láthatatlanná vált (asszimiláló) zsidóság a láthatatlanná vált hatalom titkos birtokosa. Az alapvetően antikapitalista és antikommunista irányultságú náci ideológia a kapitalizmus meghaladásával akarta a modern emberi lét alapvető kihívásait megkerülni, és a zsidók, a modern kapitalista rend vélt titkos irányítóinak megsemmisítésével akarták az új rendet megdönteni, állítja Manent.

A modernitásra jellemző társadalmi fragmentációra és bizonytalanságra az ember megszottottságát és elidegenedettséget felszámolni akaró totalitárius fenyegetés azonban csak egyike a liberális demokráciára leselkedő veszélyeknek. Manapság, állítja Manent, sokkal inkább az általános depolitizáció veszélye fenyeget. A magánélet, a privát szféra a modern szabadságfelfogásértelmeiben olyan terület, amelybe semmilyen külső hatalom nem avatkozhat be legitím módon. Itt a weberi alapvetéshez jutunk vissza – a magánélet és a privát szférában meghozott értékítéletek és értékválasztások szentek és sérthetetlenek. A modern állam semlegességét kimondó tétel lényegében azt jelenti, hogy semmilyen értékválasztásba – legyen az a vallással, szokásokkal, életmóddal, identitással kapcsolatos értékválasztás – sem az állam, sem polgártársaink, sőt még szüleink sem szólhatnak bele. A modern szabadság – tudjuk jól Constant-tól – a magánélet negatív szabadsága. A modern demokrácia Manent által felvázolt elkülönítései azt szavatolják, hogy magánügyei tekintetében mindenki szabadon dönthet. De mi is tartozik a magánügyek közé? A manent-i analízis szerint egyre több dolog, lassan minden. Az emberi létkérdések – a vallás, az esztétikum és általában az értékekre vonatkozó minden kijelentés és ítélet magánüggvé válik. Ez egyrészt felszabadító, hiszen ki kívánná vissza azokat az időket, amikor mindezekben az ügyekben az egyház, az állam vagy a törzs rendelkezései és szokásai döntöttek. Másrészt azonban kiábrándító, hiszen az egyén negatív szabadságának növekedésével, a privát szféra kiteljesedésével egyenes arányban csökken a nyilvános szféra, a politikum territórium. Egyre kevesebb kérdés lesz közös, politikai kérdés, és főleg a legfontosabb emberi létkérdések szorulnak a

mindentől hermetikusan elzárt privát szférába. A politika egyszerű igazgatással degradálódik. Az ember az életét a privát szférájában éli, a politika egyetlen feladata kimerül a lehető legteljesebb individuális szabadság garantálásában. Persze ez sem kis feladat, de mindenképpen szerényebb a politika klasszikus céljánál, a jó politikai élet megteremtésénél. A demokratikus szabadság tehát felszabadított a politikai elnyomás alól, de ezért nagy árat kell fizetni – a szabadság magától a politikumtól is megszabadít.

Manent az általános depolitizációs vagy ha jobban tetszik, antipolitikai folyamatok bizonyítékaként utal rá, hogy az európai demokráciák polgárai közül egyre többen hisznek abban az illúzióban, hogy beköszönthet a jog birodalma, és az emberi jogokat egy, a politikától független, a nemzeti törvénykezés felett álló testület, például a Hági Nemzetközi Bíróság érvényesítheti. Hiszen ha elfogadjuk, hogy „az emberi jogok fogalma napjainkban a Nyugat közös politikai morális hivatkozása. Minden párt, minden szellemi irányzat [...] magáénak vallja” (AZ EMBERI JOGOK KINYILVÁNÍTÁSA, 161.), akkor feltételezhetnénk azt is, hogy a politika szükségtelenné vált. Miről is kellene, miről is lehetne még egyáltalán politikai vitát folytatni, ha az egyetemes emberi jogok formájában rendelkezésünkre állna egy olyan normarendszer, amely mindenki által elismerten szabályozza a politikai cselekvéseket? Azért nem vált a politika szükségtelenné, írja Manent, mert az emberi jogok pontos fogalma és tartalma valójában igencsak homályos, és az emberi jogokat értelmező bírói testület túlzott hatalomra tehet szert, és ezáltal könnyen felborulhat a demokratikus hatalommegosztás elve. Ezért ez az út járhatatlan, állítja Manent. A politikum az emberi élet megkerülhetetlen és helyettesíthetetlen aspektusa.

A kötet több írása is Európa jövőjével, az európai Unióval foglalkozik. Manent az egyesített Európa kapcsán részletesen is kifejti, hogy pontosan mit is jelent a politikum megkerülhetetlensége. Az európai demokratikus rend a nemzetállamok határain belül valósult meg. A modern nemzet a demokratikus szabadság megvalósítását tette lehetővé a képviselői rendszer által. A XX. század tapasztalatai, elsősorban a nemzetek közötti véres háborúk miatt azonban a nemzet eszméje diszkreditá-

lódott. Világossá vált, hogy a nemzeti eszme nemcsak a demokratikus szabadság, hanem az illiberális és demokráciaellenes nacionalizmus eszközeként is felhasználható. Manent azt a kérdést teszi fel, hogy megőrizhető-e a demokratikus intézményrendszer a nemzet-államok politikai formája nélkül. A fennálló demokratikus rend ugyanis éppen a nemzet-államok politikai formájában valósult meg, és féltő, hogy a nemzeti politikai forma felszámolása a demokratikus tartalmat is megváltoztatná: „*Csakis a képviselői rendszernek és a nemzetformának köszönhető, hogy a demokrácia nagy államokban is megvalósul.*” (EURÓPA ÉS A NEMZET JÖVŐJE, 101.) A nemzetek feletti, páneurópai intézményrendszerrel szemben bizalmatlanok attól tartanak, hogy a központi, összeurópai intézményrendszer egy új politikai oligarchiát teremt. Azok, akik a páneurópaiságot támogatják, Manent szerint elsősorban azért teszik ezt, mert úgy vélik, hogy az összeurópai összefogás lehet a nemzetállamok közötti, korábban gyakran háborúhoz vezető ellentétek feloldója. Manent szerint az Európai Unió az egyéni, privát, negatív szabadságok bővülése mellett a pozitív szabadságjogok további csökkenését okozhatja – miközben az egyéni szabadság növekszik, a kormányzat hatásköre egyre inkább beszűkül. Manent szkeptikus az egységes Európával kapcsolatban. Attól tart, hogy Európa pusztán gazdasági-kulturális közösség lesz, politikai test, közös politikai célok és fórumok nélkül. Ahhoz, hogy Európa stabil demokrácia lehessen, politikailag kell meghatározni önmagát, mondja Manent. Közös politikai intézményrendszert kell létrehozni, felszámolva a mostani átláthatatlan és elmentőmódos struktúrákat. Egy világos politikai meghatározás nélkül az európai egység lényegében a politikum felszámolását jelentené. Egy olyan apolitikus civilizációt, amelynek jólétben és biztonságban élő polgárai nem lennének képesek közös célokat megfogalmazni és közös cselekedeteket végrehajtani. Mint Buñuel Oscar-díjas filmjének szereplői, akik még egy vacsorát sem tudnak közösen elfogyasztani. Hiába a terített asztal és az emberek közötti érintkezést szabályozó etikett elismert szabályai – az állandó frusztráció legyőzhetetlen, a lakoma elmarad. Jölni csak az egyedüllet lopott perceiben, az asztal alá bújva vagy zárt ajtók mögött lehet.

A szerző nem akar az általa felvetett kérdésekkel kapcsolatban végső következtetésekre jutni. Annyi azonban bizonyosan elmondható, hogy a modernitás manent-i látélete egyszerűre megnyugtató és aggasztó. Megnyugtató, mert kiderül belőle, hogy a modern demokrácia nem szenved gyógyíthatatlan betegségben. A totalitárius fenyegetés megszűnni látszik, és a depolitizációs törekvések is kordában tarthatók. Vagyis a modern demokrácia az állandó fenyegetettség ellenére egészséggnek örvend. Egyben azonban aggasztó is a kép, hiszen a politika ebben a mai formájában semmi magasabb feladatot nem tölthet be. A demokratikus politikai forma mindössze annyit biztosít, hogy a társadalmon belül „*a különböző tevékenységek egymással kommunikációba lépjenek [...]* A politikum a nagy közvetítés, illetve a közvetítések közvetítése, [...] ez kényszeríti a különféle tevékenységeket, hogy együtt éljenek és kommunikáljanak a többiekkel. Ebben az értelemben a politikum az emberi élet gazdaságának az öre.” (AZ EMBER LÉTFELTÉTELEI ÉS AZ EMBERI NEM EGYSÉGE, 324.) Lényegében tehát arról van szó, hogy a modern demokráciákban a politika biztosítja, hogy a privát szféra magányában próbáljunk értékes – a saját, individuális, elidegenedett értékválasztásaink és identitásunk értelmében értékes – életet élni. Ennél többet akarni veszélyes, hiszen az könnyen az élet minden területének a politika alá való rendeléséhez vezethet, mint ahogyan ez a huszadik századi totális államokban megtörtént. A másik, inkább fenyegető veszély az apolitikus kor beköszönte – „*a politika végének intézményesítése*”, „*a politikából való kilépés*”, „*a politikától való búcsú*” –, melyet egy politikai test nélküli európai civilizáció jelentene. (AZ EMBER LÉTFELTÉTELEI ÉS AZ EMBERI NEM EGYSÉGE, 320–321.) A politikai filozófia egyik klasszikus témájáról, a kétféle szabadság közötti feszültségről van itt szó. A negatív és a pozitív szabadság kibékíthetetlen ellentétéről, melyet Rousseau, Hegel, Berlin, Arendt és még oly sokan (Manent-nél sokkal behatóbban és eredetibben) tanulmányoztak. Manent saját álláspontját a szabadság paradox természetéről az EGYÉNNÉ LENNI című írásban így foglalja össze: „*A modern szabadság dilemmáját, azt a dilemmát, amelyet a modern individuum él át – némileg brutálisan így lehetne megfogalmazni: vagy belépek egy közösségbe, egyesületbe, hovatartozási csoportba, ami által egy*

egészségnek a részévé változom, és elvesztem szabadságomat; vagy pedig nem lépek be ilyen közösségbe, egyesületbe, hovatartozási csoportba, azaz nem élek szabadsággal. Ez tehát röviden a modern szabadság dilemmája: vagy nem vagyok szabad, vagy pedig nem vagyok szabad.” (EGYÉNNÉ LENNI, 193–194.) Negatív szabadságunk csak a pozitív szabadság rovására növelhető, és fordítva. Manent a modern demokráciát tekinti a két szélsőség közötti (ha nem is arany) középútnak. A negatív és pozitív szabadságok egyensúlyának, mely egyensúlyt azonban övni kell, mert könnyen felborulhat, és – bármennyire kiábrándító is a modern demokrácia intézményrendszerre – ennél csak rosszabb jöhet: „*A demokráciát igazán csak mértékkel lehet szeretni*”, írja 1982-ben megjelent TOCQUEVILLE ET LA NATURE DE LA DÉMOCRATIE című könyvének zárómondatában.

A manent-i elmélet – még ha egyetlen apró részletében sem eredeti – első hallásra igen csak tetszetősnek és frappánsnak tűnhet. A szoros olvasás során azonban rengeteg ellentmondásba és nyilvánvaló tévedésbe ütközünk, amely ellentmondásokat a kenetteljes, gyakran profetikusan előadómód sem feledtet. A kisebb tévedésekre nem áll módomban itt kitérni. De vannak olyan ellentmondások, amelyek a manent-i elmélet alapvetéseit kérdőjelezik meg. Vegyük például az alapállítást, amely szerint a modern demokrácia leginkább az elkülönítések rendszereként határozható meg. Ha jól meggondoljuk, az állam és a civil szféra, illetve a képviselők és képviseltek közötti elválasztás lényegében ugyanaz: a kormányzók és kormányzottak közötti megkülönböztetés. Az egyház és állam szembenállása sem újkori jelenség, gondoljunk csak a császárok és pápák közötti évszázados háborúskodásra. A szakmák elválasztása, a munkamegosztás sem a modern demokrácia vívmánya, és enyhén szólva is kérdéses, hogy lényegi összefüggésben áll-e a munkamegosztás a politikai viszonyok demokratikusságával. A szerző maga sem ragaszkodik szolgai módon a demokrácia fenti, általa kínált meghatározásához. A nemzetállam kialakulásának gellneri elméletét taglalva például kijelenti, hogy „*mind a demokrácia, mind a nemzet a belső homogenizációt segíti elő. A társadalmi különbségek csakúgy, mint azok, amelyek a város és falu között jelentkeznek – mindezen különbségek feloldódnak a Franciaországnak nevezett nemzetben*”. (A NEMZET ÉS A DEMOKRÁCIA MŰ-

KÖTETÉSE, 98.) Ezt néhány oldallal később elismétli: „*A belső homogenizálódás nagy jelentőségű társadalmi tényező ugyancsak a nemzet és demokrácia előrehaladásából vezethető le.*” (EURÓPA ÉS A NEMZET JÖVŐJE, 101.) Egy következő előadásban a felvilágosodás korát ismét egyértelműen a homogenizáció korszakaként említi – olyan korszaként, ahol a horizontális elkülönítéseket vertikális elkülönítések váltják fel. (A XX. SZÁZAD HÁBORÚI, 125–128.) A többszörös filozófiai salto mortalék következtében az alapvetés semmivé foszlik, illetve, mint az utolsó idézet jelzi, semmitmondóvá válik. Manent hajlamos rendkívül súlyos és általánosító kijelentéseket tenni ex cathedra, minden további magyarázat nélkül. Ezeket és a rengeteg mellékszálát, elkalandozást, kitérőt, ismétlést azonban némi jóindulattal betudhatjuk annak, hogy a kötet szövegei eredetileg egy előadáson, előszóban hangzottak el. A fentebb említett lényegi inkonzisztenciák azonban nehezen nézhetők el.

Érdekes néhány szót szólni Pierre Manent értelmezési metodológiájáról is. Korábban már említettem, hogy Manent elveti a funkcionális magyarázatokat. Már az 1987-es, A LIBERÁLIS GONDOLAT TÖRTÉNETE című, magyarul is olvasható könyvének előszavában hangot ad annak a meggyőződésének, hogy a modern korban politika és gondolkodás szorosan együtt jár, és ezért a modern történelem nem mondható el eszmékre való hivatkozás nélkül. Leginkább a Leo Strauss által alapított iskola (vagy inkább szekta) követőjének tekinthetjük. Ez nem véletlen, hiszen tanára, Raymond Aron tanácsára Manent az Egyesült Államokban Strauss híres-hírhedt tanítványának, Allan Bloomnak az óráit látogatta. A kommunizmus kialakulását vizsgáló tanulmányban maga Manent foglalja össze a straussianus értelmezési módszert lényegét. „*Leo Straussnak ez a jellemzése azért hasznos, mert a modern zsarnokságot kontextusba, a tudomány és a filozófia modern kori helyzetének kontextusába helyezi, ahelyett, hogy pusztán véletlen és partikuláris okokhoz kapcsolná őket, mint amilyen mondjuk az orosz történelem egyedisége.*” (A KOMMUNIZMUS KÉRDŐJELEI, 251.) Manent szorgos exegétaként elismétli és összegyűrja a klasszikus gondolkodók megállapításait, és a klasszikus elméletek tanulságait próbálja sikertelenül a XX. századi politikai és társadalmi jelenségek magyarázatára haszná-

ni. Strauss-hoz hasonlóan a filozófiai doktrínák alapján szeretné megérteni a modern világ eseményeit. A filozófiai tanok tekintetében pedig elsősorban a klasszikus szerzőkre, Hobbesra, Montesquieu-re, Rousseau-ra, Tocqueville-re támaszkodik. A demokratikus hatalommegosztás taglalásakor például kijelenti, hogy a témában Montesquieu „XVIII. század első felében adott leírása tulajdonképpen véglegesnek tekinthető”. (AZ ELKÜLÖNÜLÉSEK SZERVEZETI RENDJE, 35.)

Vagyis Manent arra tesz kísérletet, hogy XX. századi eseményeket magyarázzon meg jóval korábbi filozófiai tételek és fogalmak alapján. Ez a vakmerő kísérlet sajátoságaiból adódóan nagyon gyakran terméketlen. A totalitarizmusok elemzése kapcsán például Besançon idézve azt állítja, hogy „A szovjet rendszer élénken kísiklik Arisztotelész és Montesquieu klasszifikációi elől”. (A KOMMUNIZMUS KÉRDŐJELEI, 247.) Ebben persze semmi meglepő nincs azonkívül, hogy a szerző hosszas és részletes elemzés után jut erre a nyilvánvaló következtetésre. Általában elmondható, hogy nagyon nehéz több évszázados politikai filozófiai művek alapján kortárs jelenségeket magyarázni és mai problémákra választ találni. Az, hogy Benjamin Constant mit gondolt a háborúk természetéről, nem segít eldönteni, hogy kizárható-e a közeli jövőben Európában a háború lehetősége. (VÖ. A XX. SZÁZAD HÁBORÚI, 139.)

Fontos megemlíteni, hogy a cím magyar fordítása félresikeredett. Egyrészt ugyanis értelmetlen, hiszen azt sugallja, hogy van gyerekek számára írott politikai filozófia is. Másrészt félrevezető – a fordító, Kende Péter a kötethez írott előszavában említi, hogy az eredeti cím (COURS FAMILIER DE PHILOSOPHIE POLITIQUE) utal a keletkezés körülményeire és az írás stílusára. A kötet ugyanis a Sciences Po Paris-n elhangzott huszonnégy előadásból álló sorozat átirata. Az eredeti címben szereplő *familier* kifejezés inkább arra utal, hogy a szerző vizsgálódásai során kerüli a filozófiai terminusokat, és elsősorban köznyelvi fogalmakat használ. Persze egy szempontból azért mégiscsak találó a félrefordítás. A kötet tényleg nem való fiataloknak. Félő, hogy a tapasztalatlanabb olvasók téves következtetéseket vonnának le a könyv alapján a politikai filozófia természetével és hasznával kapcsolatban. Pierre Manent könyve ugyanis tankönyvnek túlságosan rendezetlen, de primer politikai filozófiai műnek sem

tekinthető, hiszen Manent önálló, eredeti álláspontot semmilyen kérdéskörben nem ismertet. Se hús, se hal politikai filozofálgatás.

Pogonyi Szabolcs

VENUS BÜNTETÉSE

Birgit Adam: Die Strafe der Venus. Eine Kulturgeschichte der Geschlechtskrankheiten (Venus büntetése. A nemi betegségek kultúrtörténete)
Orbis Verlag, hely nélkül, 2001. 238 oldal

Amikor Kolumbusz 1492-ben felfedezte Amerikát, az írott történelemnek ezzel az addigi talán legjelentősebb eseményével egyesítette az emberiség addig gyakorlatilag külön élt és fejlődött két népességét: Eurázsia-Afrikaét és Amerikaét. Bár ennek a maga korában és még sokáig nem voltak tudatában, sor került a két populáció mikrobáinak kicserélésére. Az európaiak behurcolták Amerikába a himlő, a kanyaró, az influenza, a tífusz, a torokgyík, a malária, a mumpsz, a szamárköhögés, a pestis, a tüdővész és a sárgaláz kórokozóit.

Az indiánok immunrendszere védtelen volt a számukra új mikroorganizmusokkal szemben. A becslés szerint százmillió prekolumbiánus indiánból néhány évtized alatt kilencvenmillió esett az új járványok áldozatául. Az a tény, hogy a két Amerikából túlnyomórészt fehér földrész lett, nem a spanyolok kegyetlenkedésének, de nem is elsősorban haditechnikai fölényének köszönhető, hanem a behurcolt mikroszkopikus lényeknek. (Ennek tulajdonítható a fekete rabszolgaság intézménye is. A gyarmatosítók a betegesnek tekintett indiánok helyébe az európaiakkal évezredek óta mikrobiológiai kapcsolatban álló és így ellenálló afrikaiakat választották ki.)

Az indiánok mindössze egy kórokozóval vizsgozták a fehérek ajándékát: a *Treponema pallidum*-mal, a szifilisz nevű nemi betegség kiváltójával. A szifilisz (vérbaj, luesz, bujakór) eredete a régmúlt idők homályába vész. Minden bizonnyal Amerikában keletkezett, lehet, hogy eredetileg asexuális úton terjedt. Régi

csontmaradványok bizonyítják prekolumbiánus eredetét: az indiánok között istene is volt. Kolumbusz matrózai hurcolták Európába, ott rövid idő alatt szétterjedt, és eljutott Ázsiába és Afrikába, gyakorlatilag a világ minden pontjára. Magyarországra 1499-ben, alig hat évvel Kolumbusz amerikai visszaérkezése után került el. Azóta dühöng gyakorlatilag megszakítás nélkül világszerte (holott a XX. század eleje óta teljes mértékben gyógyítható).

A nemi betegségek története az orvostörténet és azon belül a járványtörténet egyik legjelentősebb és legérdekesebb fejezete. Birgit Adam német irodalomtörténész-nő izgalmas, de egyúttal visszafogott hangú népszerűsítő monográfiát írt róla, amelyben a szifilisz mellett foglalkozik a gonorrhoea (kankó) és a szerzett immunhiányos betegség, az AIDS történetével is. A munka hagyományos stílusban íródott, hiányoznak belőle az Annales-féle szociáltörténeti iskola vívmányai: mindazonáltal izgalmas és különösen az elmúlt századforduló történetének felvázolásában sok újat hozó munka. Úgy tűnik, hogy nem tartható az a hagyományos felfogás, mely szerint a XIX. és a XX. század fordulóján főleg a német hatóságok nem foglalkoztak elég intenzíven a vérbaj leküzdésével. Bár bizonyos prűdéria megléte nem tagadható, tudatában voltak a szifiliszjárvány okozta fenyegetettségnek, és a kor színvonalán sokat tettek ellene.

A könyv sokat foglalkozik a legnevesebb szifilitikusokkal (E. T. A. Hoffmann, Franz Schubert, Gaetano Donizetti, Charles Baudelaire, Heinrich Heine, Hugo Wolf, Bedřich Smetana, Nikolaus Lenau, Friedrich Nietzsche, Édouard Manet, Guy de Maupassant; a magyarok közül Ady Endre mint a legnevezetesebb hazai vérbajos, továbbá Munkácsy Mihály neve említhető meg). VIII. Henrik személyében a világtörténelem randevút adott az orvostörténetnek: szinte bizonyos, hogy az angol uralkodó legendás kegyetlensége központi idegrendszerre késői szifilitikus szövődményére vezethető vissza. Retteggett Iván orosz cár hírhedt szadizmusa és üldöztetése tébolya esetén ez vitatott és kérdéses, Adam kissé túl egyértelmű álláspontot foglal el ebben a kérdésben. Egyáltalán – ez régi orvostörténeti szokás – túl sokakat gyanúsít vérbajjal, így Jonathan Swiftet is, aki Szerb Antal szerint

élethossziglani nemi tehetetlenségben szenvedett, így aligha fertőződhetett meg szifilisszel.

Érdemes lenne felmérni, miért gyanúsít az orvostörténet és sok esetben a közvélekedés boldog-boldogtalant nemi betegséggel. A politikusok esetében ez egyértelmű: Leninnél, Mussolininál, Hitlernél, Idi Amin Dadánál – akik nem szenvedtek sem szifiliszben, sem más nemi betegségben – a politikai befektetés játszotta a legnagyobb szerepet (éppen úgy, mint Hitler állítólagos perverzításai, modern kifejezéssel paraphiliái esetében). De vajon mi indított sokakat, hogy vérbajjal gyanúsítsanak olyan rokonszenves figurákat, mint Goethe vagy Beethoven?

Úgy tűnik, hogy a nemi betegséggel történt fertőzésnek két kulcsfogalma a gyakori partnerváltás (a promiszkuitás) és az alacsony igényszint. Károlyi István bőrgyógyász professzor NEMI ÉLET, NEMI ERKÖLCS, NEMI BETEGSÉGEK című könyvében háborzongató számok találhatók a hatvanas évekből, amikor egy román dunai hajós újra behurcolta a vérbajt Magyarországra. Ahogy Birgit Adam kiemeli, különösen két csoport jeleskedett a nemi betegségek elterjesztésében: a prostituáltak és a férfi homoszexuálisok promiszkuáló hányada (akiknek a német szerző némileg kevés figyelmet szentel). Mindkét csoport nagy szerepet játszott a nyolcvanas években kitört AIDS-világjárványban.

Birgit Adam két neves AIDS-halotról szól részletesebben: Rock Hudson filmszínészről és Freddie Mercury rockénekesről. Ahogy elemzéséből kiderül, mindkét eset jelentősen hozzájárult a betegség tudatosításához. A közvélemény hamarosan rádöbbsent, hogy az AIDS nem gettó- és nem is homoszexuális betegség, ahogy eleinte gondolták. Egy közismert mondas szerint az Egyesült Államokban azokra a betegségekre adnak kutatási pénzeket, amelyekben egy hatvanhét éves szenátor is megbetegedhet. Nos, ez az AIDS-re nem vonatkozik, de szerzett immunhiányos betegséget kaphat a népképviselő fia vagy lánya. Bár az AIDS-epidémiában is megjelentek ugyanazok a topozok, mint ötszáz évvel korábban a szifilisznél – például hogy a fertőzöttek saját könnyelműségük folytán betegedtek meg, ezért rászolgáltak Isten büntetésére –, súlyuk jelentéktelenebb volt, mint hajdan, és az első évek

után nem akadályozták jelentős mértékben az orvosi kutatást.

Birgit Adam kitér a nemi betegségek szépirodalmi és művészeti ábrázolására, megemlíti az azóta már elfelejtett, irodalomtörténeti szempontból jelentéktelen, de orvostörténeti szempontból fontos Eugène Brioux A HAJÓTÖRÖTTÉK című drámáját, amelyhez annak idején George Bernard Shaw írt előszót. A brit drámaíró francia kollégáját az Oroszországon kívüli legjelentősebb színműírónak nevezte.

A francia századforduló művészetéhez a szifilisz ábrázolása egyébként is hozzátartozik. Roger Martin du Gard A THIBAUT CSALÁD című művében kétszer is felbukkan. Először egy megfertőződött, lelkiismeret-furdalástól gyötört tanár rajzában, aki veleszületett szifiliszes gyermekét viszi el Antoine Thibault rendelésére. Mivel Antoine Thibault gyermekorvos, a felnőtt szifilisz ábrázolásában Martin du Gardnak afféle trükkhöz kellett folyamodnia: egy szifiliszben szenvedő diplomatát mutat be, aki „ragaszkodott” ahhoz, hogy Antoine gyógykezelve. A világirodalom azon műveinek száma, amelyben a szerző mellékesen vagy fő témaként a vérbajt ábrázolja, felmérhetetlen. A nemi betegségek rajza természetesen a magyar irodalomból sem hiányzik (Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Weöres Sándor).

A modern irodalomban a betegség ábrázolása sokrétű. A szifilisz és a nemi betegségek rajzában a fő jellegzetesség, hogy nem sorsca-

pásról van szó – mint a ráknál vagy a klasszikus korban a tüdővésznél –, amely villámcsapásként éri az embert: az egyén maga is hozzájárult magatartásával a fertőzéshez. Mindez persze a nemi betegségek sikeres gyógyítása előtti korszakra vonatkozik. Az a betegség, amelyet néhány penicillininjekcióval meg tudnak gyógyítani, nem lehet tragikum (legfeljebb szatíra) tárgya. (Az AIDS lehet, de a szerzett immunhiányos betegséget magas színvonalon ábrázoló irodalmi mű egyelőre még nem született meg.)

Már Schopenhauer is megállapította, hogy a nemi betegségek megmérgezték az élet örömet és élvezetét, mert mióta Ámor tegezében mérgezett nyilak is vannak, a nemek viszonyához egy idegenszerű, ellenséges, ördögi mozzanat is hozzájárult. (A venereás betegségek leírásában vagy jellemzésében a klasszikus mitológia – Ámor, Venus – nem kis szerepet játszott.) A szifiliszre vonatkozó szépirodalom java ezt az idegenszerű, ellenséges, ördögi mozzanatot eleveníti meg.

A nemi betegségek történetének reneszánszához az AIDS-világjárvány járult hozzá. Részben a szerzett immunhiányos betegséggel összefüggésben új erőre látszik kapni a tudományosan és gyógyászatilag már elintézettnek vélt szifilisz. A régi történet folytatódik, és nem tudni, hogy mikor és milyen körülmények között ér majd véget.

Harmat Pál

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség

Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális
Alapprogram

támogatásával jelenik meg

